

מוֹלֵד

ירחון מדיני וספרותי

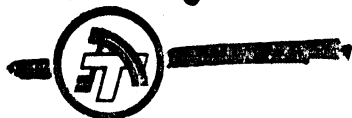
אדר ב' תשי"א כרך ו' חוברת 35-36 מארס 1951

259	נתן רוטנשטרייך	בין עם למדינתו .
266	פ. נפתלי	הגשמה סוציאליסטית בכרימניה .
274	פנחס רוזנבליט	ישראל במאבק המעצמות .
280	ג'ורג' אורול	הריגת פיל .
284	יעקב פייכמן	כחול .
285	ישעיה רבינוביץ	על פתחו של גנוז .
294	ישרון קשת	מקורות השפעה על ברדיצ'בסקי הצעיר .
297	גליה אגמון-ירדני	על סאלאקרו ועל אנזיי .
302	שאול אדלר	ברגסון: ההתפתחות היוצרת .
313	מרדכי ניישטט	שרב .
321	א. ש. יהודה	נפוליאון והקמת המדינה היהודית .
325	לאה גולדברג	עם אגרותיו של מארסל פרוסט .
328	א. ב. יפה	מדריך לנבוכי הזמן האבוד .
334	א. ה. קאר	אבי המארכסיזם הרוסי .
		רשימות:
338	א. אופיר	עם המשכר בקיבוץ המאוחד .
341	אברהם גרנות	על זלמן לוף .

דמי התקופה: 2.750 ל"י לשנה; 1.400 לחצי שנה; מחיר החוברת 250 פרוטה; שכר המודעות: 40 ל"י העמוד, 20 חצי העמוד, 10 רבע העמוד; אין המערכת אחראית לתוכן הסודעות; כתבייד שלא צורפה להם מעטפה כתובה ומבוילת אינם מוחזרים; הכתובת: רחוב יהודה הלוי 40, ת.ד. 2831, תל-אביב.

תנובה

המכסיר הראש
להספקת
תוצרת חקלאית
במדינה

אוה

דכום קואופרטיבי בע"מ
חיפה

גדול הדפוסים בצפון הארץ

חיפה:

הדר הכרמל, ר'ח הרצל 61 מל. 2973

MOLAD

MONTHLY REVIEW OF POLITICS AND LETTERS
EDITED BY EPHRAIM BROIDO

Vol. VI

No. 35-36

March 1951

PUBLISHED BY THE JEWISH LABOUR PARTY OF ISRAEL
The Offices of MOLAD are at 40, Yehuda Halevi St., Tel Aviv, Israel.
Tel. 5774. Annual Subscription: LI 2.750; abroad \$ 9, including postage.

בין עם למדינתו

נתן רוטנשטריך

הגולה ועל ידי לחץ הישוב היהודי בארץ-ישראל שמעגל חייו הקונקריטי הוא מחוץ לגבולות הגיאוגרפיים של שאלת היהודים, אך מעגל חייו האנושיים והלאומיים צמוד לשאלת היהודים והוא בא לקיים בחייו משימה כפולה: על ידי השתחררותו הלאומית משלטון זר הוא בא לפתור את שאלת היהודים כולה. האידיאולוגיה הקלאסית של שאלת היהודים ופתרונה לא ראתה אי-פוא כי רק מרץ לאומי המזורם לצינורות שלובים יציעד את שאלת היהודים לקראת פתרונה. אך מציאות זו של הצינורות השלובים יצרה את המצב הפאראדוקסאלי מעיקרו מבחינת האידיאולוגיה הקלאסית: מציאות של מדינת היהודים שלא מתוך פתרון שאלת היהודים.

מצב פאראדוקסאלי זה יוצר בעיות ובהכרח. הבעיה הראשונה טבועה בעצם הניסוח: האמת ששאלת היהודים לא נפתרה? משל כאילו ביקשו לומר כי לא יתכן שפתרון יהיה קיים בלי שיפתור את השאלה שלמענה קם. מציאותה של מדינת ישראל מעידה על פתרון השאלה. תפיסה כזו אפשר לה שתעלה משני הקצוות של העם היהודי: מקצה יהודי הגולה ומקצה יהודי מדינת ישראל. הללו יטענו כי יש ללמוד ממציאותה של מדינת ישראל על עצם מהותה של שאלת היהודים. שאלת היהודים היא שאלה פוליטית מעיקרה, שאלת מעמדו של העם היהודי בין עמי העולם. כינון המדינה פותר שאלה זו, ומכאן ואילך אין לך אלא בעיית ארגונו של העם בתנאים החדשים. ההסתדרות הציונית באשר היא ארגון יהודי קיים בדין שתהיה כלי לספיגת המרחץ היהודי במציאות החדשה. לשון אחרת: מאחר שהשאלה הלאומית של העם היהודי קיימת גם משקמה מדינת ישראל, והשאלה הלאומית היא בעיקר שאלת הליכוד הארגוני של היהודים, חייבת ההסתדרות הציונית לקבל עליה את תפקיד הליכוד הזה. רציפותה של ההסתדרות הציונית תישמר אם הסירע למדינת ישראל, סירע מדיני וכלכלי, יהיה מתכניה של ההסתדרות הציונית ומן הגורמים המלכדים את היהודים במציאות החדשה. מקצה יהודי מדינת ישראל עלולה להווצר האידיאולוגיה שקיום המדינה מנותק משאלת היהודים ושטעם קיומה של המדינה

יש להצטער ששאלה עקרונית חמורה כשאלת היחסים בין עם ישראל למדינת ישראל ושאלת הזיקה בין ההסתדרות הציונית העולמית למדינה נשטפו בפולמוס מפלגתי. פולמוס זה לא סייע לבירור — ולחשיפת הבעיות החברתיות, המדיניות והמשפטיות הטבועות בסוגיה זו. אך העובדה ששאלה זו הוטלה לתוך מערבולת של פולמוס הריהי עצמה חלק מן הסוציולוגיה של השאלה. ננסה לנתח את העניין מצדו העקרוני ולעמוד על כמה מסקנות, הלכה למעשה המתחייבות מניתוח זה.

יש אומרים כי שורש הבעיה בעובדה כי הצינורות יצאה מתחום השאיפה והועתקה לתחום הממשות ומעבר כזה גורר אחריו התפכחות, שאחריה הלם, אי-יכולת להסתגל למציאות ואי-דאיות לגבי סולם הערכים החדש. אין לחלוק על הסבר זה בנוגע לתגובות אינדיבידואליות. אך דומה כי בשעה שדנים אנו בשאלה מבחינתה החברתית הרחבה רשאים אנו להציג דוקא את ההנחה ההפוכה: אי-הנחת ביחסים שבין מדינת ישראל להסתדרות הציונית אינה תוצאת התגשמות השאיפה אלא תוצאת אי התגשמותה. אי התגשמות היא המולידה את הסבך. הבה נעמוד תחילה על ענין זה.

רעיון מדינת היהודים נולד כשם-נרדף לפתרון שאלת היהודים. ההסתדרות הציונית נוסדה כארגון בין-טריטוריאלי של יהודים המודים בקיום שאלת היהודים והרואים את פתרונה בריכוזם הטריטוריאלי של היהודים בארץ ישראל. האידיאולוגיה הקלאסית של מדינת היהודים לא חזתה את האפשרות של כינון המדינה קודם לפתרון שאלת היהודים — ולא משום שאידיאולוגיה זו תפסה מרובה או שהניחה כי העברת האוכלוסים היהודיים תהיה תהליך קאטאסטרופלי מוגבל בזמן. הטעם עמוק יותר: האידיאולוגיה הקלאסית של הצינורות המדינית ראתה את פתרון שאלת היהודים כנישא על ידי יהודי הגולה המבקשים לפתור את שאלתם. היא לא ראתה מראש מה שאירע במציאות, כלומר שמדינת היהודים תוקם על ידי מאמץ דורכיווני — על ידי לחץ שאלת היהודים כשאלה של יהודי

טענו גם ראשי המדינה גם ראשי התנועה הצירית. אך הפרדת הסמכויות אינה אלא נוסחה משפטית, ואינה הולמת מציאות סבוכה כמציאות פזורי ישראל והמדינה בזיקתם ההדדית. מיד עלתה השאלה כיצד תשתקף מורכבותה של המציאות במבנה על רקע הנוסחה המופשטת של הפרדת הסמכויות. ראשי הציונות באמריקה גרסו את הפרדת הרשויות כעצמאות כלפי המדינה. ראשי המדינה ראו את העצמאות כנסיון להשיג פיע, כביכול, על המדינה מבחוץ — ולהשיג מבחוץ את שאין שלוחותיהם יכולות להשיג מבפנים.

ב.

הדברים נסתבכו גם מצד המדינה, שדברית טענו פעם בפעם לריבונותה של המדינה וזכותה לכוון את עצמה על ידי אזרחיה. זכורה תשובתו של ראש הממשלה לחוגים חרדים באמריקה שביקשו לחוות דעה בשאלת הדת במדינה. מבחינה משפטית גרידא ודאי שאין לטעון נגד השימוש במושג ריבונות במקום זה. במידה שריבונות פירושה רצון העם המכונס במדינה, הריהי מתיחסת לאזרחי המדינה שבידיהם הבעלות עליה. אך השאלה אינה משפטית כלל. והשימוש במושגים משפטיים אינו עשוי לשפוך עליה אור. ננסח את השאלה בחריפות: האם ריבונותה של מדינת ישראל היא ריבונות כלפי העם היהודי? אמת, יש בו במושג הריבונות צד של יחסים כלפי חוץ, אך כלום נראה את העם היהודי בתפוצות כעומד מן החוץ. ככוח שלעומתו מסייג אותנו מושג הריבונות? באידיאולוגיה הקלאסית של מדינת היהודים לא היה מקום לספק, כי היהודים שלא התכנסו במדינתם אינם — וההנחה היתה שלא יבקשו להיות — גורם משולב בחיי המדינה. אך הלא המציאות טפחה על פני ההנחה הזאת מטעם פשוט זה, שהיא מציאות אחרת מכל וכל. הקמת המדינה בתוך התהליך של הגשמת הציונות ולא בסופו אינה מתירה לראות בציונים וביהודים בכלל גורם שכלפיו אפשר לנהוג מבחינת המשמעות המסוימת של מושג הריבונות המגדיר את היחסים החיצוניים של מדינה כלפי מדינות אחרות. הסתייגות ריבונית זו היתה בלי ספק פרי שני גורמים: עצם המעמד החדש, שחזתם הריבונות טבוע בו, והתגובה על הנסיונות להשפיע ולכוון את מהלך חייה של המדינה מתוך עמדת מיצפה של עצמאות ההסתדרות הציונית. אך כאן נוצר מצב דיאלקטי מעיקרו: מבין שני השותפים — המדינה וההסתדרות

דינה כעובדה הוא עצם קיומה. העלאה המרנית של יהודים או שהיא שארית תקופה קודמת כשקצב חייו של הישוב היה תלוי בעליה, או שהיא באה מבחינת המדינה עצמה, לשם חיזוקה הבטחוני והכלכלי. נמצא הניתוק בין שאלת היהודים לבין מדינת ישראל מתגשם משני הקצוות, ודומה שיש להעמיד על כך שאין מדובר כאן על אפשרויות הגיוניות בלבד אלא על נטיות ממשיות, אף שלא תמיד הן מתנסחות בבהירות מספקת. הסבך הוא איפוא בתוך המציאות עצמה ואין איש ממציא. אך הוא גבר בעקב שתי מגמות: עצם השניות בין ההסתדרות הציונית למדינת ישראל מתלווה לה גוון נוסף על רקע מציאות של שתי חטיבות אלה. מדינת ישראל קמה מתוך ההסתדרות הציונית העולמית והכוחות החברתיים שבתוך ההסתדרות הציונית משתקפים בכוחות החברתיים של המדינה ומקבלים חזק והדרכה מהם. וטבעי הדבר שכוחות שונים במדינה מבקשים להם סיוע בהסתדרות הציונית. אין ההסתדרות הציונית, פשוט, אספקלריה של המדינה ואין המדינה, פשוט, בבואה של ההסתדרות הציונית. מתיחות זו היתה קיימת תמיד אלא שהיא היתה מתיחות בין הישוב לבין ההסתדרות הציונית העולמית. סימנה המובהק של מתיחות זו היה בהבדל שבין כוחה של תנועת העבודה בתוך הישוב לבין כוחה בתוך ההסתדרות הציונית. תנועת העבודה עלתה למדרגתה בהסתדרות הציונית בזכות כוחה בישוב. מתיחות זו לא היתה חריפה משום שעדיין אפשר היה לתפוס את היחס בין חטיבת הישוב לבין חטיבת ההסתדרות הציונית כיחס בין מעגלות קונצנטריות: הישוב, ככל שהיה חטיבה עצמאית ובולטת, היה חלק מן החטיבה הגדולה ומכונס בה. חטיבת הישוב, ככל שהיתה חטיבה טריטוריאלית, נשארה בגדר חטיבה רצונית. מעמדו האבטונומי היה כלפי השלטון הבריטי וכלפי הערבים אך לא כלפי העם היהודי. עם כינון המדינה חל שינוי יסודי במצב יחסים זה משהגיע הישוב לגיבוש ממלכתי ועלתה השאלה כיצד תתכנס חטיבה ממלכתית בתוך החטיבה הבלתי ממלכתית. והנה כוחות חברתיים שונים שהועמדו בפני המציאות החדשה ביקשו להשלים את שחסרים הם בתוך חטיבת המדינה בכוח זיקתם להסתדרות הציונית, ובראש וראשונה לציונות של ארצות הברית. בפרשה הקצרה של יחסי ההסתדרות הציונית והמדינה היו כמה גילויים לזיקה מורכבת זו: תחילה דובר על הפרדת הסמכויות ולרעיון זה

לטעות שהעיר עליה קאנט: משראו שאפשר לעוף תוך התנגדות האויר נמנו וגמרו שיקל לעוף עם הבטל האויר לגמרי, ולא עמדו על כך כי עצם המעוף תלוי בהתנגדות האויר. מצד אחד ניוונה המתיחות מאופיה של ההסתדרות הציונית, מהעדר אידיאולוגיה ומצוות בחייה ובפעולתה. תכונות אלה של ההסתדרות הציונית דבוקות בה לפחות למן מלחמת העולם הראשונה. אך כל עוד הסיוע למפעל בנין הארץ היתה לו משמעות מדינית, כלומר כל עוד הסיוע למפעל בנין הארץ נתפס בדין כמאמץ לשינוי מעמדו הלאומי של העם, היתה ההילה המדינית מחפה על העדר אידיאולוגיה והתבססות על סנטימנטים. התמורה שבאה גילתה לעיני כל את חולשתה היסודית של ההסתדרות הציונית, שהיא בעצם חולשת האופי שלה. אותם הכוחות המעוניינים בחיוקה של ההסתדרות הציונית הם כוחות שמחוץ למדינה, אך במידה שהם מעוניינים בחיוקה אין הם מעוניינים בגיבוש האידיאולוגיה שלה ובהטלת מצוות מחייבות על חבריה. הללו ברי להם כי במידה שתגיע ההסתדרות הציונית לאידיאולוגיה מחייבת סופה להגיע גם לביטול השניות בין המדינה לגולה ולהצגת התביעה האישית לעליה כתביעה המכוונת לכל ציוני. נמצא שהרצון לשמור על ההסתדרות הציונית עובר גלגולים אלו: קיומה של ההסתדרות הציונית נתפס כעצמארי תה; עצמאותה נתפסת כהסתייגותה מן המדינה; הסתייגות זו מן ההכרח שתביא לידי שיטה של שני תחומים, תחום המדינה ותחום הגולה. נמר צאת האידיאולוגיה של הגלות מגבירה את הנטייה לעצמאות וניונית ממנה. מצב פאראדוקסלי זה נותן אותותיו בראש וראשונה בציונות אמריקה, הדורשת מן המדינה כי תכיר בעצמאותה, ובשרשה, הוא ייחודה של יהדות אמריקה מבחינת שאלת היהודים. עובדה זו כי הנטייה לעצמאות של ההסתדרות הציונית אינה ניונית מראשית העובדות על קיומם של פזורי ישראל בצדה של המדינה בתוך תהליך של חיסול הגלות, אלא היא מתעטפת באינטלה עקרונית של השניות היסודית והמוצדקת בתוך העם היהודי — עובדה זו אינה מגבירה את כוחה של ההסתדרות הציונית. היא גוררת אחריה חשדנות כוללת כלפי כל רצון לשמור על מעמדה העצמאי של ההסתדרות הציונית. אך חשדנות זו אינה מוצדקת שכן אותו רצון יש לו שרשים גם במציאות, בלי שיהיה ניוון בהכרח מאידיאולוגיה מופרכת.

הציונית — הגורם שאינו מעוניין בעצמאותה של ההסתדרות הציונית היא המדינה, הן מטעמים רעיוניים והן מטעמים מעשיים. על עובדה זו לא תחפה שום תחרות ומתיחות מפלגתית בשתי החטיבות. בתוך ההסתדרות הציונית צפות מגמות של עצמאות — אם כדי לשמור על מרחב-מחיה לעומת המדינה ואם כדי להקנות להסתדרות הציונית מעמד בצדה של המדינה שיהיה פה ושם מעמד נכחה ומעלה. והנה דוקא ההסתייגות מטעמי ריבונות חיוקה את שאיפת ההסתייגות בתוך ההסתדרות הציונית, במדה שזו נישאת על ידי כוחות בתוך פזורי ישראל. נמצא שעמדת המדינה הגבירה מגמה המנוגדת לאינטרסים שלה.

ג.

ועוד שני גורמים הזינו את המתיחות שנוצרה: האחד כרוך במעמד החדש של המדינה ובראיה לראות את המדינה כיורשת ההסתדרות הציונית. אכן המדינה ירשה את ההסתדרות הציונית מכמה בחינות, וקודם כל מבחינת המעמד המרכזי בעם היהודי. אם בשלב הטרום-מדינתי ההסתדרות הציונית היא שביקשה לבטא את רצונו הלאומי של העם ובכוח זה הגיעה למעמד מרכזי בתוך העם, הרי עם הקמת המדינה עלתה זו למדרגת גורם מרכזי בעם וסיכום רצונו הלאומי. שינוי זה נתן אותותיו בעניינים הקשורים בפרסטיגיה של מדינה ונציגיה בתוך העם לעומת הפרסטיגיה של ההסתדרות הציונית, סניפיה וראשיה. המדינה ירשה גם כמה מן הפונקציות העיקריות של ההסתדרות הציונית. הדיבור הרשמי שהמדינה מייצגת את ההתארגנות הסטאטית של הציבור היושב בה ואילו ההסתדרות הציונית מייצגת את הדינאמיות של בנין הארץ — דיבור זה הופרך חיש מהר, משנתברר לעיני כל שההסתדרות הציונית לא השיגה את קצב הדינאמיות; אדרבה, המדינה, בכוחה היא, מסוגלת להענות לצרכי הדינאמיות בדרכים שאין ההסתדרות הציונית מסוגלת להענות להם, בראש וראשונה ביזמה הכספית. מכאן נחפזו להסיק מסקנה שהמדינה — כשם שירשה את ההסתדרות הציונית ובכמה וכמה תפקידים — יכולה היא לרשת אותה בכל. מסקנה זו מוטעית, קודם כל, מטעם סוציולוגי מכריע, שהמדינה אינה יכולה לארגן בתוכה את יהודי התפוצות. כאן מוצב גבול טבעי ליכולת המדינה, לפי עצם הגדרתה. הטעות שטעו נציגי המדינה משולה

סבוכה זו. והיא צריכה לתת מעמד לחלק האכס-טריטוריאלי של העם היהודי בגבולות חייו המדי-נתיים של מיעוטו הטריטוריאלי. ספק הוא אם יהודי הגולה יהיו מוכנים לקבל עליהם את כל מסקנותיו של המצב הפאראדוקסאלי הזה מחשש „נאמנות כפולה“. אך המדינה אי אפשר שיהיה לה ענין לסייע בידי יהודי הגולה בהמרת שיי-כותם לכלל ישראל בסיוע של ידידות למדינת ישראל.

ה.

נדרשנו בחטיפה לריבונות ומקומה בענין הנדון. אך אם נעיין בענין היטב נראה שדוקא הריבונות מחייבת את מתן המעמד ליהודי הגולה.

המדינה במובנה המודרני היא התארגנות טריטוריאלית, אך כהתארגנות מצויות בה שתי תכונות: היא חטיבה בעלת סמכות להכריע והיא חטיבה בעלת כוח לפעול. כשמדובר בריבונות המדינה מדובר בצירוף שתי תכונות אלה. המדבר על כוחה הכופה של המדינה נוקט חלק במקום הכלל; המדינה היא בעלת כוח כפיה משום שהיא חטיבה בעלת כוח הכרעה ופעולה ויסוד הכפיה שבה מופיע אם כיסוד של הכרעה ואם כיסוד של פעולה. ובכל זאת, שתי תכונות אלה המופיעות בצירופן כתכונות של המדינה בפועל אפשר להבחין ביניהן מבחינה מושגית. לרוב נוטים לראות את הריבונות כמגולמת במדינה כבעלת כוח הכרעה מתוך הנחה שבכוח זה מתבטאת עצמאותה, היותה אישיות משפטית ומרותה העליונה. אכן בענין כוח-ההכרעה כרר-כות עוד שאלות חמורות במהות המדינה. כגון השאלה, בידי מי בעצם ההכרעה — אם בידי רצון-העם או בידי החוק — ואין כאן מקום להא-ריך בסוגיה זו. אך בהתפתחותם של החיים המדיניים המודרניים ניכר שהמדינה אינה רק רשות של הכרעות, אלא גם רשות פועלת של שירותים שעצם התפקיד שממלאים הם הוא זכות-קיומם, ולא היותם מייצגים רצון ריבוני של המדינה. בעוד שבמדינה כרשות מכרעת בא לידי ביטוי בעיקר היסוד המשפטי של החיים המדיניים, הרי במדינה כרשות פועלת בא לידי ביטוי בעיקר היסוד החברתי, היינו יסוד המטרות שלשמן קיימת החטיבה הממלכתית. בתולדות רעיון הריבונות היו שביקשו להעתיק את מרכז הכובד של הריבונות מגורם ההכרעה אל גורם הפעולה. כך עשו הארולד לאסקי ודוגואי, ולא עלינו להכריע כאן אם יש להעמיד הדברים על

ד.

אם נוסיף עוד גורם אחד והיתה תמונת התסבוכת העובדתית שלמה. הנהגת התנועה הציונית אינה בידי אלה שבשמם רשאית ומוס-מכת התנועה הציונית לדבר. בעית התנועה הציונית בדור הזה היא בעיית מעמדם של יהודי הגולה בתוך התהליך של קיבוץ גלויות. אך אלה מוכרחים להיות יהודי הגלות, כי ליהודי מדינת ישראל יש מעמד מוגדר מאד בתהליך זה של קיבוץ גלויות. זכות קיומה של ההסתדרות הציר-נית בימינו נובעת מן העובדה שמדינת ישראל קיימת בד בבד עם קיום הגלות, אשר על כן חייבת מדינת ישראל להודות בהסתדרות הציר-נית ולהסתייע בה, לפי שחייבת היא להודות בעובדות שאין מפלט מהן. אך שורש-קיום זה של ההסתדרות הציונית צריך שימצא לו ביטוי במבנה ההסתדרות ובכוחותיה האנושיים. אך נתגלגלו הדברים, שבראש ההסתדרות הציונית עומדים יהודי מדינת יש-ראל ונמצא כאילו נציגות יהודי הגולה מסורה בידי קבוצה מסוימת מיהודי ארץ-ישראל. מצב זה מעורער הוא ביסודו: אין ספק שאילו באו יהודי הגולה למסור את זכות ייצוגם למי מיהודי א"י, היו בוחרים להפקיד זכות זו בידי ממשלת ישראל מלהפקידה בידי ההסתדרות הציונית. מעמד המדינה וממשלת ישראל ונציגיהן בעם מאשר-רים הנחה זו. אך הרעיון שממנו אפשרות יניקתה של ההסתדרות הציונית אינו רעיון ייצוגם של יהודי הגולה על ידי יהודי מדינת ישראל, אלא על ידי עצמם. ולשם כך כדאי המאמץ וכדאית ההודיה בהסתדרות הציונית כבעלת מעמד מיוחד בעם ובמדינה.

כאן מקום לטעון — ובדין — כי הודית המ-דינה בזכותם של יהודי הגולה, באשר הם יהודי גולה למעמד בתוכה ולמענה עשויה לחזק את רצונם המודע והאינרטי של היהודים להשאר במקומותיהם. דבר זה עשוי ליטול מהם אחד הכוחות המדרבנים לעליה. זו טענה נכונה אך הברירה היא בין מבוכה לבין התרחקות, ובברירה זו טובה המבוכה וטוב המצב הפאראדוקסאלי מן המצב החד-משמעי של התרחקות. מאחר שמדינת ישראל באה לפתור את שאלת היהודים הריהי צריכה להשתדל, קודם כל, ששאלת היהודים — בדמותה החדשה, כלומר האכסטריטוריא-ליות של עם המתחסלת בכוח מדינה שמיעוט העם מכונס בה — תהיה בולטת. ההתארגנות החדשה של העם היהודי צריכה לשקף מציאות

ההכרעה והעודף בחינת הפעולה הנעשית באמצעות החטיבה הטריטוריאלית, צריכים המדינה, יהודיה וציוניה להיות רחבי לב כלפי יהודי הגר לה ולאפשר להם שותפות במדה שזו ניתנת להתגשם במציאות של הסייגים שהובאו. שום סמכויות להסדרות הציונית העולמית לא תבטלנה את העודף לצד המדינה, כי עודף זה טבוע בעצם מעמד המדינה. אך בגבולות שהוצבו על ידי עודף זה ראשים יהודי הגולה לתבוע לעצמם מעמד וחייבת המדינה להעניקו להם, כי המעמד המשפטי יהיה במקרה זה הולם את המציאות שבפועל ואינו זיכיון בעלמא לצרכי תעמולה ולפרנסת יצר הקיום, כדרך שמציגים זאת לפי רקים גם ראשי ההסדרות הציונות העולמית. ולולא דמסתפינא הייתי אומר: אילו היו לה למדינת ישראל שני בתי-מחוקקים, היה „הבית העליון“ צריך לכלול גם נציגים של יהודי הגולה. הללו אפשר לא היו מסכימים להסדר זה מחשש „הנאמנות הכפולה“, אך מדינת ישראל לא היתה פטורה מלהציעו להם.

ו.

מעמדה של ההסדרות הציונית במערכת המנגנון של הריבונות הישראלית תלוי איפוא, מבחינה פונקציונאלית, בשירותי מדינת ישראל ומבחינה סוציולוגית ביהודי הגולה. ודאי יטען הטוען: כלום ההסדרות הציונית היא הסדרות של יהודי הגולה בלבד ויהודי המדינה אינם חברים בה? אין הכותב גורס את ההבחנה בין הציונות לבין מדינת ישראל ואף אינו גורס את ההבחנה העקרונית בין יהודי מדינת ישראל לבין ציונים. אך יש להבחין בין ציונותם של יהודי מדינת ישראל לבין מעמדה של ההסדרות הציונית כמליצת את שותפותם של יהודי הגולה בריבונות היהודית בדור הזה. כשם שיהודי הגולה יכולים להשתתף במדינת ישראל ובמנגנונה רק על ידי נציגיהם, שהרי אילו השתתפו במדינה בפועל היו פוסקים מהיות יהודי גולה, כן צריכים יהודי מדינת ישראל וציוניה להשתתף בהסדרות הציוניות על ידי נציגיהם בלבד. חברותם בהסדרות הציוניות תהיה אישית אך השתתפותם בחייה תהיה לא באופן אישי אלא דרך מוסדם המייצג, הכנסת. ההסדרות הציוניות בדמותה המחודשת צריכה להיות ברית בין מדינת ישראל לבין יהודי הגולה, שבה מיוצגת המדינה לא על ידי אזרחיה במישרים אלא ע"י מוסדה המחוקק. בזה יבוטא ההבדל הסגולי בין ציוני ישראל,

אחד או על משנהו, או שמא יש להעמידם על יחסי הגומלין הקיימים בין שני הגורמים.

דבר אחד הוא למעלה מכל ספק — שמדינת ישראל היא רשות של הכרעה מבחינת היהודים. על-פי-דין ולהלכה היא ריבונית, סמכות ההכרעה והכפיה בידיה, ומכשירי פעולה חברתיים מסורים בידיה ואינם מסורים בידי שום התארגנות יהודית אחרת. אך מדינת ישראל כחטיבה של פעולה קשורה לעם ישראל כולו. שירותי המדינה קיימים במידה גדולה מאוד על רקע הצירוף בין אזרחי המדינה ויהודי הגולה. צירוף זה אינו רק פרי חולשתה הכלכלית של המדינה; הוא פרי העובדה שהמדינה במהותה מספקת שירותים לאוכלוסייה שהיא במצב של מעבר מן הגולה לארץ, כלומר משום שהמדינה שרויה מעיקרה בדינאמיקה של פתרון שאלת היהודים. מדינת ישראל היא מעיקרה מדינת שירותים, אך באשר היא מדינת שירותים היא קשורה ביהודי הגולה. הרי שיהודי הגולה שותפים לריבונות הישראלית כחטיבה של פעולה. אמנם אין הם שותפים לריבונות זו בתוקף היותם יהודי הגולה ואין הגלות נותנת להם שום זכות-יתר, אף שכמה מדבריהם היו רוצים בכך.

תוצאת המצב הזה ברורה: בעוד שלהלכה מכונסת סמכות ההכרעה בידי המדינה עצמה הרי אין ספק שסמכות ההכרעה אינה בלתי תלויה בסמכות הפעולה שלה. אך ברור שמבחינת סמכות ההכרעה יהיה תמיד עודף לזכות המדינה ואזרחיה ואין מפלט מעודף זה, באשר הוא תלוי בעצם מעמד המדינה. אך מבחינת סמכות הפעולה יש שיתוף בין יהודי הגולה ליהודי המדינה. אילו לא מושג הריבונות המקובל התולה את זו בהכרעה, ולא בפעולה, היה אולי מקום להגות שדי להם ליהודי הגולה שהם זוכים בריבונות של כוח הפעולה. אך אין הדבר כך. המדינה הרגילה אין בה הפרדת סמכויות וסמכות הפעולה שלה גם היא תלויה בהיותה התארגנות טריטוריאלית. במציאות היהודית שהיא מיוחדת במינה, — ואין מנוס מיוחד זה — מצויה הפרדה בין החטיבה הטריטוריאלית לבין העם כולו. העם כולו שותף לריבונות רק באמצעות החטיבה הטריטוריאלית גם במקום שאין החטיבה הטריטוריאלית בת פעולה ללא שיתופם של פזורי ישראל. דבר זה יוצר את העודף ההכרחי לטובת המדינה ואין מנוס מעודף זה.

אך דוקא משום העודף הכפול: העודף בחינת

הקונסטיטוציה צריכה להיות אספקלריה של הסוציולוגיה היהודית ולא התעלמות ממנה.

ז.

אך ככל שחשוב ענין מעמדה של ההסתדרות הציונית במדינה ונכחה, הריהו מאפיל על הענין האמתי, האידיאולוגי. הרושם הוא לפרקים כי לרבים מן המתוכחים על מעמדה של ההסתדרות הציונית אין זה אלא מפלט מפני ההתייחסות בפני בעיית הציוניים הרעיוניים והממשיים המר-טלים על הרואה עצמו כציוני. ראינו שענין המעמד אי אפשר לו שלא להיות בבואת הרקע הסר ציולוגי של המציאות היהודית בדורנו, אך רקע זה אי אפשר לו להתגלם בהסדרים מדינתיים ומשפטיים בלי שיהיו לו — בעיקר — גיבושים רעיוניים. ההסתדרות הציונית זכאית למעמד מיוחד בחיי העם ובמדינה רק על יסוד הודיה: שהיא מייצגת את יהודי הגלות; ששאלת היהודים לא נפתרה; וששאלת היהודים היא שאלת כל היהודים ואין הפליה בין יהודים ליהודים. לאמיתו של דבר, תגובתם של חוגים שונים בציונות אינה הולמת את ההנחות הללו שרק בכוחן רשאים הם לתבוע לעצמם מעמד מיוחד בעם. עדות מאלפת על כך שימשו התגובות על חילופי הדברים שהיו בין ראש ממשלת ישראל לבין נשיא הועד היהודי האמריקני. אי ההודיה באוניברסאליות של שאלת היהודים, ומכל מקום, הוצאת יהודי אמריקה מתחום שאלת היהודים החותרת אל פתרונה האחד — באלה היתה השותפות בין ראשי ההסתדרות הציונית באמריקה לבין מנהיגי הועד היהודי האמריקני שלי-מה. בענין המכריע לא היו ביניהם כל הבדלים אידיאולוגיים. ודאי, המבקש הבדלי סגנון וגוני רגש ימצא, בלי ספק, בקעה להתגדר בה. היחס הסנטימנטאלי לארץ, אופי ההתמסרות לעבודה הציונית וההכרה הפנימית במבוכה דוקא בענין האידיאולוגי המרכזי — באלה יופר עדיין ציוני מבלתי-ציוני. אך אם מבקשים להם הציונים וההסתדרות הציונית מעמד שונה משאר היהודים התומכים במדינת ישראל, מטעמים כלשהם, הרי דבר זה יתכן רק על יסוד ייחוד אידיאולוגי ויחוד מצוות מע-שיות שאינן קנינו של כל יהודי בשעה זו. והנה מצוות אלה אי אפשר שתהיינה נעוצות במצוי-אותה של מדינת ישראל, בצרכיה ובתביעותיה כלפי יהודי העולם, אלא רק במציאותם של היהודים עצמם, היינו בעוצמת התביעה של שאלת

שהם ציונים בתוך חטיבה מדינתית, לבין ציונים אחרים. ודאי יטען הטוען: מה טעם כי תהיה ידי אורחיה במישרים על ידי מוסדה המחוקק. המדינה ומוסדה המחוקק חטיבות ציוניות הן? אך בענין זה חייבת מדינת ישראל לחדש גם חידושים קונסטיטוציוניים שישקפו את המציאות היהודית כמות שהיא. הכנסת היא מוסד ציוני, כי הציונות היא זכות קיומה, היא מעין „המשפט הטבעי“ המדריך והקובע את מעשה החקיקה המסוים שלה. החוקה הבלתי-כתובה של המדינה, הקובעת אותה כמדינה למען הגשמת הציונות, צריכה ביטוי במעמדה של המדינה ומוסדה המ-חוקק בתוך ההסתדרות המסמנת את הברית בין יהודי ארץ ישראל ליהודי העולם ושכוחה מת-קיימת ריבונותה של מדינת ישראל בחינת סמ-כות פועלת. בהסדר כזה יהיה ביטוי קונסטיטו-ציוני גם למעמדה של המדינה בתוך העולם הציוני ויהיה בו כדי להקחות את עוקצו של העודף הטבעי לצד המדינה בתוך העולם הציוני. הסדר זה ימנע את אפשרות המאיריזאציה הכמותית של יהודי המדינה כלפי יהודי הגולה בתוך ההס-תדרות הציונית, מאחר שאת המאיריזאציה האי-כותרתית אין לבטל ואין להחליש לפי טבע הענין.

נמצאנו למדים: פרשת היחסים בין מדינת ישראל לבין ההסתדרות הציונית היא לאמתו של דבר פרשת יחסים בין עם ישראל בפזוריו לבין מדינת ישראל. פרשה זו היא סבוכה מעיקר-רה כי היא תלויה במציאות סבוכה. אך הצד המסגרי ניתן לפתרון בתנאי: א) שידויק במש-מעוה של ריבונות וייראה כי מושג זה מאפשר ומחייב את השתתפותה של יהדות התפוצות בהג-שמת הריבונות בחינת אחדות של פעולה; ב) ששותפה של המדינה תהיה נציגות של יה-דות התפוצות ולא ההסתדרות הציונית תהיה אמנה בין יהודי מדינת ישראל ביניהם לבין עצמם; ג) שבשותפות זו תופיע מדינת ישראל כחטיבה, בהתאם למחותה ומעמדה במערכת הכ-ללית של החיים היהודיים בדור הזה.

לא הנוחות צריכה להיות הקו המדריך בקבי-עת היחסים בין מדינת ישראל להסתדרות הציו-נית. הברית אי אפשר שתהיה נוחה, כי המציאות שהיא משקפת אינה פשוטה ונוחה, אלא רב-גונית וזרועת קשיים. תחת הנורמה של נוחות צריכה לבוא נורמה של ריבוי-גוניה שבמציאות, אותה מציאות האנוסה לבקש לה גיבוש חוקתי.

רעתה להעניק סטאטוס לשותפה בריבונות, ריבון נות בחינת פעולה ושרותים. בעית האידיאולוגיה היא בעיקרה בעיה של ההסתדרות הציונית, אלא שהיא מתחמקת לרוב מלדון בה ומשליכה יתבה על ענין הסטאטוס. אין להחליף בעיות ותפקידים אלה: אין לעשות את ענין הסטאטוס ענין להסדר תדרות הציונית וענין האידיאולוגיה הציונית ענין למדינה ולה בלבד. ודאי יש מקום להזכיר ולעורר ביחסים הדדיים, אך תחילה יעשה-נא כל אחד מן השותפים את שלו.

היהודים ומשמעותה. מה בין יהודי סתם שוחר טוב למדינה לבין ציוני: היהודי סתם תומך במדינה משום שקיים מפעל מרכזי זה של הדור היהודי, ואילו הציוני תומך במדינה משום שהיא מכשיר לפתרון שאלת היהודים. הסתדרות ציונית התובעת לעצמה סטאטוס בלי שתהיה נושאת אידיאולוגיה מאבדת במו ידיה את ערך תביעתה ואת הכוח המפרנס את התביעה. כללו של דבר: בעית הסטאטוס להסתדרות הציונית היא בעיקר בעיה למדינה, שכן המדינה, כריכוז הריבונות היהודית, מסוגלת בכוח הכי

אם אינכם רוצים בהתאגדות אנושית, הריני אומר לכם שמפקירים אתם את התרבות למיתה בגסיסה איומה.

פייר לארז, 1848

המורה הגדול של כולנו פרודון אמר שהאומלל בצירופים העלולים לבוא הוא באם יתמוג הסוציאליזם עם האבסולוטיזם; שאיפות העם לשיחרור כלכלי ולרווחה חמרית עם הדיקטטורה וריכוז כל הכוחות המדיניים והחברתיים במדינה. ישמרנו העתיד מפני חסדי העריצות; אך ישמרנו מפני תוצאותיו העגומות וטמטומו של הסוציאליזם הדוקטרינרי או הממלכתי... שום דבר חי ואנושי לא יצמח חוץ לתחומה של הירות, וסוציאליזם אשר ידיח אותה מקרבו ולא יקבלה כעקרון יוצר וכבסיס, יוליכנו אל העבדות ואל הבהמיות.

מיכאל באקונין, 1868

כל עוד קיימת מדינה אין חירות. כשתהיה חירות לא תהיה עוד מדינה...

איננו יודעים מה יהיה סוציאליזם. מתי החלה בזמן מן הזמנים גויעתה של מדינה כלשהי?...

הפרולטריון הרוסי אינו יכול להשלים את המהפכה הסוציאליסטית בכוחות עצמו בלבד. אבל יכול הוא לאצול למהפכה הרוסית תנופה כזאת, שתיצור את התנאים הטובים ביותר למהפכה זו, ותשמש במובן מסוים כהתחלה שלה. הוא יכול להקל את התנאים לכניסת שותפו העיקרי והנאמן והבטוח ביותר — לכניסת הפרולטריון הסוציאליסטי האירופי והאמריקני לקרבות המכריעים.

ו. אי. לנין, 1917

הגשמה סוציאליסטית בבריטניה

פ. נפתלי

למען הגשמת הסוציאליזם. אם רצוננו להבין את המציאות הבריטית וללמוד מנסיונה, יש להטעים את חוזק הבסיס ועומק השרשים של המסורת הדמוקרטית הבריטית. המסורת הזאת של קבלת דין-העם על ידי החלטת הרוב בבית הנבחרים — לא בלי התמרי מרות ובלי התנגדות, אבל בלי רצון לשבור את המסגרת — מאפשרת את ההיאבקות המדינית והחברתית בלי הזרעויות המדינה עצמה. המסורת הדמוקרטית הזאת, המכוונת את רצון הבוחרים להקמת רוב אחראי ומכריע בפרלמנט, מנעה פיצול וסייעה לריכוז הכוחות במפלגות גדולות וחזקות. שיטת הבחירות האזוריות והאישיות נראה שיש בה כדי לחזק את המשטר הדמוקרטי בארץ הזאת, והרושם הוא שגם בעתיד יקבל העם את דינן של תוצאות הבחירות. ודאי מבחינת המשך ההתפתחות לקראת המשטר החברתי החדש חשוב ורצוי מאוד המשך שלטונה של מפלגת העבודה. אך גם זו, עובדה אופיינית לדמוקרטיה האנגלית: האנשים האוחזים בשלטון כיום אמנם חוששים הם לכשלון בבחירות הבאות, שכן חילוף הממשלה יאט את תהליך הבניה של המשטר הסוציאליסטי, אבל אין הם חוששים שחילוף כזה — שיראו בו, מכל מקום, חזיון ארעי — יהרוס את הישגי התקופה הקודמת. חטיבות חטיבות של הישגים, גם בתחום ההלאמה והתכנון, גם בתחום השירותים הסוציאליים, כבר הכו שורש במידה כזו, שאפילו השמרנים שוב אינם דורשים חיסול השירר תים, אלא תיקונים שליליים ועיכוב המשך ההתפתחות. על בסיס זה יש סיכויים טובים להמשך ההתפתחות לקראת המשטר החדש, אף על פי שהיקפה ומהירותה תלויה, כמובן, בתוצאות הבחירות. ועתה הבה נבדוק את התפתחותה והישגיה של מדיניות ממשלת הפועלים משנת 1945 עד 1950 מבחינת ההגשמה הסוציאליסטית. בדיקתנו היא לפי ארבעה נושאים: א. המעבר ממשק מלחמה למשק שלום, וההיאבקות על שיפור מאון התשלומים; ב. ההלאמה; ג. המשטר החדש בשירותים הסוציאליים; ד. השינויים בחלוקת ההכנסה הלאומית ובמבנה החברה. אין צריך לומר שהחיים אינם נחלקים לפי הסעיפים האלה, שאינם באים אלא להקל על הבהרת הבעיות, אך יש השפעות גומלין בין התחומים השונים, וגדולה ביותר, בכל התחומים, היא השפעת המדיניות הכספית המתבטאת בתקציב המדינה.

במשך חמש שנות שלטונה של מפלגת העבודה בבריטניה עקבתי אחר הישגיה ובקורת מתנגדיה מרחוק. עתה ניתן לי לבקר בבריטניה ביקור קצר כחבר משלחת ההסתדרות בדצמבר 1950. הצאתי מעט במציאות האנגלית; שמעתי דבריהם מפי חברים פעילים בממשלה ובכל ענפי תנועת הפועלים הבריטית ושוחחתי אתם על בעיותיהם. אמנם כל ביקור מעין זה, אף כשהוא כרוך בהודמנות יוצאת מן הכלל להפגש עם מספר לא קטן של אנשים אחראים בתנועה, אינו אלא מדגים ומשלים את התמונה שציירת לך מרחוק. ובכל זאת, אני מעז לענות ביתר בטחון על השאלה החשובה לי בכל התקופה הזאת: מה פירושן של מדיניות מפלגת העבודה האנגלית וההתפתחות המעשית באנגליה בתקופה הזאת מבחינת התוצאה הסוציאליסטית ומבחינת דרכי ההגשמה לקראת משטר סוציאליסטי? הואיל והתשובה על השאלה הזאת חשובה בעיני לגבי התנועה הסוציאליסטית בכל הארצות שבהן היא בנויה על מחשבה חפשית, אנסה לנסח ולנמק את מסקנותי הכלליות, אמנם בלי ביסוס סטטיסטי מלא, אלא על סמך אותן העובדות וההתרשמויות שאינן מוטלות בספק.

ברי שהשאלה כעמידתה לפנינו קשורה בהשקפת היסוד שהשינוי ממשטר כלכלי וחברתי אחד למשטר כלכלי וחברתי חדש הוא, בדרך כלל, תהליך ממורש, ולא קפיצה שתיתכן לפעמים במשטר המדיני גרידא. לפי תפיסה זו, שהיא מסקנת ההשקפה המארכסיסטית על יחסי הגומלין בין הגורמים הכלכליים היסודיים ובין פעולות האנשים הפועלים בהיסטוריה כנציגי אומות ומעמדות, הרי המהפכה החברתית — היינו שינוי המשטר החברתי מיסודו — באה כתוצאה התפתחות שבהדרגה, ורק לפעמים יש בתוך ההתפתחות הכלכלית-החברתית הזאת תפקיד מסוים למהפכה המדינית, היינו לקפיצה ממשטר מדיני למשנהו. והנה אם מוצאים אנו בתקופה שלאחר מלחמת העולם השניה צעדים רחבים לקראת משטר כלכלי-חברתי חדש בבריטניה, הרי מחובתנו להדגיש קודם כל שהצעדים האלו נעשו בלי קפיצה ממשטר המדיני, על בסיס הדמוקרטיה האנגלית. לפחות במקרה זה לא נכזבה תקוותם של מיסדי התנועה הסוציאליסטית החדשה, שמשטר דמוקרטי המבוסס על זכות הבחירה הכללית והשווה נותן לסוציאליסטים כנציגי מעמד הפועלים והמוני העם את האפשרות להגיע לשלטון ולפעול

היא באה להגביל את התערבות המדינה בתהליכי המשק בכל שעה שיש צורך להתאימם לצרכים משר תפים של המדינה והעם. לשם הגשמת המדיניות הזאת הוקם מנגנון רחב לתכנון.

ההכרעות היסודיות והחשובות ביותר בתכנון הן בידי הממשלה, ומרכז התכנון הכלכלי בתוך הממשלה הוא האוצר. בתוך האוצר יש שתי מחלקות: המחלקה המרכזית לתכנון, העוסקת ביחוד בהתאמת פעולות התכנון במשרדים ממשלתיים שונים, ובריכוז כל התכניות לעתיד; והמחלקה לאינפורמציה כלכלית שעיקר תפקידה הוא לפרסם ולהסביר את התכניות הכלכליות של הממשלה. האוצר מפרסם שנה שנה סקירה כלכלית שמטרתה לתת תמונה כוללת על מצבו והתפתחותו של משק הארץ בשנה שחלפה, לבאר את המצב לפרטיו ואת הצעדים הדרושים להבא. כמובן, ראשי המוציאים את התכניות אל הפור על הם המשרדים הכלכליים של המדינה, והם, מלבד משרד האוצר, משרד המסחר והתעשייה (Board of Trade), משרד ההספקה, משרד התחבורה, המשרד לדלק וכוה, משרד העבודה, משרד המזון והחקלאות ומשרד התעופה האזרחית.

כדי להבטיח שיתוף-פעולה של הכוחות הפעילים במשק, כפועלים כמעבידים, הוקמו כמה גופים מיעדים לממשלה. החשוב שבהם הוא „הועד לתכנון כלכלי“ (Economic Planning Board) שהיושב-ראש בו הוא מנהל מחלקת התכנון באוצר, ומשתתפים בו שלושה נציגים של האיגודים המקצועיים, שלושה נציגים של בעלי-העסקים, ארבעה פקידים מן המשרדים הכלכליים, מומחים של המחלקה לתכנון, והמנהל של המזכירות הכלכלית של הממשלה. תפקיד הועד הוא „להמליץ לפני הממשלה על מיטב השימוש בכושר תיה הכלכליים של הארץ“. נוסף על הועד המרכזי הזה קיימות: „המועצה המיעצת לעניני הייצור“ (National Production Advisory Council), העוסקת ביחוד בבעיות הייצור בתעשייה, המועצה המשותפת לעניני תעשייה (National Joint Industrial Council), העוסקת ביהסים בין הגורמים הפועלים בתעשייה, חוץ ממשא-ומתן על חווי העבודה. לעזרת הגופים המרכזיים מצויים גם מנגנונים אזוריים בתעשייה, למשל, יש אחת-עשרה ועדות אזוריות.

המכשיר להגשמת התכנון הוא רשת „הפיקוח“ (Controls). הפיקוח הגיע להיקפו הרחב ביותר בימי המלחמה. מאות צוי פיקוח של ימי המלחמה בוטלו עם צוי ההגנה, אך ממשלת הפועלים דאגה לשמור על הסמכויות החשובות לתכנון הכלכלי. בהווה פועל הפיקוח הכלכלי בשטחים הבאים:

(1) פיקוח על סחר החוץ: א. פיקוח על היבוא על

א.

ראשוני התפקידים לאחר המלחמה — המעבר ממשק-מלחמה למשק שלום, הגשמת הדמוביליזציה והצלת הארץ מן המצוקה שבאה עקב הריסות המלחמה והתמורות הגדולות באימפריה הבריטית — היו תפקידי דים חיוניים שפתרונם היה תנאי-קודם להצעים לקראת סוציאליזם. ואולם התפקידים האלה היו כרוכים, במידה רבה, בשמירה על המשטר הרכושני, ובקימום כלכלי בצורות המקובלות של המשק הפרטי בשטחים רחבים. על כן, אם ראינו בהישגים גדולים להקמת הריסות המשק ולהבראת מאזן התשלומים של אנגליה, אין אנו רשאים לראות את המעשים הללו כהישגים סוציאליסטיים. עם זה רשאים אנו לומר בצדק, שהישגים אלה הושגו כשהמדיניות הכלכלית מבוססת על התכנון בתוך המשק הרכושני לצורותיו ועל התערבות רחבה ומגוונת מצד המדינה. אמנם הנסיון בארצות שונות אינו נותן רשות לומר שהדרך לתכנון ולהתערבות המדינה בכלכלה היא רק דרך שלטון פועלי או סוציאליסטי, אך ברור, כמדומה, שקל יותר להגיע למסקניות בתכנון אם מגשימו הם סוציאליסטים ואינם רואים את התערבות המדינה במשק כהכרח בלתי רצוי וזמני בלבד. אין כל ספק שהבעיות הכלכליות של בריטניה לאחר המלחמה היו מחייבות כל ממשלה שהיא להגבילות רבות בחופש העסקים. הצלחת הקימום הכלכלי בשש השנים האחרונות נבעה במידה רבה משמירת ממשלת הפועלים על מכשירי הפיקוח מתקופת המלחמה והשלמת התיכנון המשקי בלי היסור סים, מפני שכל דרכי התערבות המדינה מתאימות להשקפה הסוציאליסטית על ההתפתחות הכלכלית-החברתית, אפילו המטרה הישירה כרוכה במידה רבה בשמירת יסודות של המשטר הקיים.

בסקירה הכלכלית של ממשלת העבודה בשנת 1947 הודגש ההבדל היסודי בין תכנון סוציאליסטי ובין תכנון דמוקרטי. במשטר של תכנון סוציאליסטי טארי כפופות כל שאיפה והעדפה של היחיד לדרישות המדינה. במשטר של תכנון דמוקרטי הגשמת תכנית כלכלית מן הדין שתהיה יותר נושא לשיתוף-פעולה בין הממשלה, המשק והעם, משימוש חסר-גמישות בחוקי הפיקוח ובכוח הכפיה מצד המדינה. הממשלה מחובתה לקבוע את התפקידים הכלכליים לאומה. עליה לומר אילו הם הדברים החשובים ביותר ומה הן המטרות המדיניות. עליה להרבות במתן ידיעות כדי לכוון את הפעילות הכלכלית של האומה, ועליה להשתמש בסמכויותיה לפיקוח כלכלי כדי להשפיע על ההתפתחות בכיוון הרצוי.

הגדרה זו גופה גמישה היא ורחוקה מן „התכנון המלא“ בנוסח ארצות הדיקטטורה. עם זה אין

ההוצאות בדולרים כדי שליש ההוצאות בשנת 1948, ועם זה הביאו הגיאות וההזדווגות בארצות-הברית לידי קניות גדולות של חמרי גלם ומצרכי מזון מאזור הסטרדלינג במחירים גבוהים יותר.

הייצור התעשייתי בעשרת החדשים הראשונים של שנת 1950 עלה בכ-8% לעומת החדשים המקבילים בשנת 1949, בכ-38% בערך למעלה מן הרמה של שנת 1946, ובערך באותו האחוז למעלה מן הרמה הממוצעת בשנות 1935 עד 1938. פרוין העבודה (תפוקה לכל פועל) עלה, לפי ההשערה, בכ-5% בכל שנה בין 1946 ו-1949, וב-6% או 7% ב-1950.

ההשקעות לשנת 1950 הגיעו לכ-2,200 מיליון פונט וסכום זה הוא בערך 20% מן ההכנסה הלאומית, שיעור גבוה למדי שאין מגיעים אליו בדרך כלל בלי השפעת המדינה על חלוקת ההכנסה בין תצרוכת להשקעה. כרבע מן ההשקעות מושקע בשיכון, בתי-ספר, בתי-חולים, מפעלי ביוב ושאר מטרות סוציאליות. שלשת רבעי ההשקעות הוקדשו להרחבתם של הייצור בתעשייה ובחקלאות ושל שירותי היסוד הקשור רים בייצור, תחבורה וכו'. כ-40% מן ההשקעה הזאת הם בסקטור הציבורי של המשק, היינו בתעשיות ומפעלים מולאמים, בשיכון של השלטונות המקומיים, במפעלי הצבא וכו'.

הבא להעריך את ההישגים בתחום השיבה למשק שלום ושיפורו של מאון התשלומים יזכור את העובדה שאומדן ההפסדים ברכוש הלאומי הבריטי בשנות המלחמה הוא 7,000 מיליון פונט (לפי מחירי 1945), שהם כ-25% מן הרכוש הלאומי שלפני מלחמת העולם השנייה. מכל ההפסדים האלה הגדול ביותר — גדול מן ההרס שהסבו ההפצצות ואבדן האניות — הוא עקב מכירת השקעות בריטיות בחוץ-לארץ לשם תשלום בעד אימפורט, וקבלת הלוואות מחוץ-לארץ לאותה המטרה. אומדים סוגי-הפסד זה בכ-4,200 מיליון ל"ש. לאחר מכירה זו של השקעות בחוץ-לארץ, ביחוד בצפון אמריקה, נצטמצמה עכשיו מאוד הכנסת המשק הבריטי מהשקעות אלה לעומת השנים הקודמות. בשנת 1938, למשל, כיסו השקעות אלו כחמישית מן היבוא הבריטי.

כללו של דבר, ממשלת מפלגת העבודה השכילה, במדיניותה הכלכלית המבוססת על התערבות רחבה של התכנון הממשלתי בייצור ובתצרוכת, להתאים את משק הארץ לתנאים החדשים ולהשתמש בעזרה שהיה הכרח לקבל מארצות-הברית כדי לקרב את המשק הבריטי לעצמאות מחודשת. כאמור, קימום זה כשהוא לעצמו לא שינה את היסודות הכלליים של המשק הרכושני הבריטי. הוא היה מכוון להבטיח בראש וראשונה את האפשרות של חיי כלכלה לעם תרבותי, אבל

ידי שיטת רשיונות או על ידי קניות ישירות מצד הממשלה; ב. פיקוח על היצוא של מצרכים חיוניים על ידי שיטת רשיונות יצוא.

(2) פיקוח על התעשייה: א. פיקוח על חלוקת חמרי גלם לתעשייה; ב. פיקוח על חלוקת ציוד תעשייתי המצוי בשוק בכמות מצומצמת; ג. פיקוח על הייצור (למשל, על-ידי התחייבות לייצר תוצרת "לכל" בכמות מסוימת); ד. פיקוח על מקומות התע"י שיה כדי להשפיע על בחירת מקומם של מפעלי תע"י שיה חדשים; ה. פיקוח על הקמת בתי-חרושת חדשים על ידי שיטת רשיונות לבניה.

(3) פיקוח על חלוקת המיצרכים: א. קיצובם של מיצרכי המזון היסודיים ושל חמרי דלק לשם הבטחת חלוקה צודקת של מיצרכים שהספקתם מצומצמת; ב. פיקוח על המחירים של הרבה מצרכי מזון וסחורות תצרוכת, חמרי-גלם, מוצרים מוגמרים למחצה ושיריר תים מסוימים. את הפיקוח על המחירים יתכן להפ" סיק כאשר יעלה ההיצע וההתחרות תוריד את המחיר.

(4) פיקוח כספי: א. שימוש בתקציב, מסיים וכ"י כדי להגדיל או לצמצם את כוח הקניה (על-ידי עודף בתקציב קוצץ כוח הקניה ונמנעה האינפלציה); ב. מתן הוראות בענייני אשראי והענקת עדיפות למטרות חיוניות ממשרד האוצר — דרך ה"בנק אוף אינגלנד" — לבנקים לפקדונות; ג. פיקוח על הוצאת ניירות-ערך לשוק לשם הגדלת הונם של מפעלים; ד. פיקוח מתמיד על מכירתו וקנייתו של מטבע זר. מהן התוצאות הכלליות למשק הבריטי מן הפעולה של המנגנון הזה לתכנון?

בשנת 1947 היה הגרעון במאון התשלומים בערך 560 מיליון לירה שטרלינג. פירוש הדבר שגרעון זה היה טעון כיסוי אם על ידי אשראי מחוץ-לארץ ואם על ידי העברת הון (זהב) לחוץ-לארץ. בשנת 1950 כבר הגיעו לעודף (במחצית הראשונה של השנה 52 מיליון לירה סטרלינג). השינוי הזה הוא פרי הגדלה ניכרת של היצוא וצמצום היבוא בכ-10% למטה מן הרמה שלפני המלחמה. גם עליית ההכנסות מן הספנות וחברות הנפט הבריטיות והירידה בהוצאות לצבא ולתמיכת ארצות מעבר לים שיפרו את מאון התשלומים. כל האזור הקשור בלירה סטרלינג אף הוא הוטב מצבו ביחס לאזור הדולר. אחרי הורדת ערך הלירה-סטרלינג בספטמבר 1949 הפך מאון התשלומים בזהב ודולרים גרעון גדול לעודף. במחצית הראשונה של שנת 1949 הגיע הגרעון באזור הסטרלינג בזהב ובדולרים ל-960 מיליון דולר, ואילו בתקופה המקבילה בשנת 1950 הגיע האזור לעודף של 220 מיליון דולר. עודף זה הושג בזכות קימוץ

צוֹת־הברית ומצרים. היחסים עם הלקוחות הוסדרו על-ידי חוזים, תנודות המחירים הוקטנו ככל האפשר, ושיפורים אלו בהספקה סייעו לתעשייה בפיתוח היצוא. הלאמה הכרוכה בהשלמת שירותי הדואר והטלגרף היתה הלאמת חברת „כבל ואלחוט“, הוא שירות המברקים לעבר הים (Cable Wireless) לפי המלצה של ועידת התעבורה של החבר הבריטי. השירותים האלה התפתחו יפה בשנים הראשונות אחרי ההלאמה והועברו למסגרת משרד הדואר.

מעשה ההלאמה החשוב ביותר, הנוגע בתעשיית מפתח ראשונה במעלה, הוא הלאמת מכרות הפחם בתחלת שנת 1947, שהושלמה בשנים הבאות על-ידי הלאמת תעשיות הכח — גז וחשמל. אחר כך באה הלאמת מפעלי התחבורה, ובכלל זה הרכבת, ההובלה בכבישים למרחקים גדולים, התעופה האזרחית. הנוהג הכללי במעשי הלאמה אלה היה להעביר את הבעלות למדינה, לשלם לבעלי המניות של החברות הקיימות, תמורת מניותיהם, באגרות חוב ארוכות-מועד של המדינה ולהקים מטעם החוקר שירות מיוחדות להנהלת התעשיות והשירותים שהן אחראיות לפני הממשלה, ובאמצעות הממשלה לפני בית-הנבחרים. מיבנה הרשויות האלה והרכבן היה שווה בעיקרי הדברים, אך מותאם בגמישות רבה לצרכים השונים של הענפים המולאמים. הכלל הראשון היה להעביר, עד כמה שאפשר, את התפקיד של הנהלת הענפים המולאמים לידי מנהלים מומחים בעלי ניסיון בצירוף נציגי הפועלים המאורגנים והצרכנים.

בדרך כלל נעשתה העברת המפעלים מבעלות פרטית לבעלות ציבורית בלי חיכוכים יתרים ומתוך שיתוף-פעולה עם מרבית המנהלים הפעילים. כדי להבטיח את שיתוף המומחים שעמדו בראש המפעלים הפרטיים הגדולים, הסכימה הממשלה לפסוק משכרות גבוהות לחברי הרשויות העליונות, משכרות שהן לעתים קרובות גבוהות הרבה ממשכרות שרי המדינה. קשה לקבוע לאחר זמן מועט את מדת הצלחתה של ההלאמה, ביחוד שהדבר בא אגב מעבר ממשק מלחמתי למשק שלום, הכרוכה בקשיים רבים. הבא לעמוד על היקף המשימה ולהעריכה כראוי, יזכור, שבתעשיית הפחם, למשל, היה צורך ללכד בארגון אחד יותר משמונה מאות חברות. בתעשיית החשמל, למשל, חוסלו 179 חברות פרטיות, ותפקידם של 362 גופים צבוריים בייצורן וחלוקתן של הזרם החשמלי העבר לרשות המרכזית החדשה. למרות הקושי הרב להמציא כוחות-עבודה מספיקים למכרות, עלה הדבר בתקופת התמורה הגדולה הזאת בארגון מכרות הפחם להגדיל את התפוקה משנה לשנה, וביחוד להגדיל את התפוקה

עם זה הוא איפשר גם את השינויים בהדרגה במשטר הכלכלי והחברותי שעליהם נדבר בסעיפים הבאים. ב.

הצעדים החשובים ביותר לקראת ההגשמה הסוציאליסטית הם מעשי ההלאמה בתחומי הבנקאות, המסחר, התעשייה והתחבורה.

השינוי הקל ביותר להגשמה, והיה לו בכל זאת ערך עקרוני רב, היה הלאמת ה„בנק אוף אינגלנד“ לנד“, הוא הבנק האנגלי המרכזי להוצאת שטרות כסף. אף קודם להלאמה פעל הבנק המרכזי במשך תקופה ממושכת כמוסד ציבורי והשפעתם של בעלי המניות היתה מצומצמת מאוד. ביחוד בשנים האחרונות פעל הבנק, למעשה, כמכשיר של מדיניות אוצר המדינה והשפעת ה„בנק אוף אינגלנד“ על הבנקים הפרטיים ומדיניות האשראי שלהם היתה תמיד בהתאם למדיניות הכללית של שר האוצר. בכל הפעולה השקטה של הבנק המרכזי לא הורגש איפוא כל שינוי לאחר ההלאמה, היינו לאחר שהון המניות עבר לידי המדינה. השינוי הפורמאלי היחיד הוא שחשבוניות המוסד נתונים עתה לבקרתו ומרותו העליונה של בית-הנבחרים ככל המוסדות המולאמים. השימוש הנובן במשטר החדש הבטיח את המשך פעולותיו החשובות של הבנק המרכזי בלי כל ויכוח בציבור או בבית הנבחרים. אין מכאן ראייה שההלאמה במקרה זה, לאמור שלטונה הבלתי מוגבל של המדינה על הבנק המרכזי, אינה עשויה להיות חשובה במצב זה או אחד בעתיד. הרי לפנינו מקרה טיפוסי להתפתחותו של מכשיר לאומי בתוך התקופה הכושנית והיותו בשל להלאמה בלי כל קשיים וחיכוכים.

בשדה סחר-החוץ הגיעה ממשלת העבודה להלאמת הקניות והמכירות של הכותנה הגלמית מתחלת 1947. המסחר הזה הועבר לוועדת הכותנה הגלמית (Raw Cotton Commission) שתכניתה נקבעה בבית הנבחרים לאמור: „למנוע מכאן ולהבא מאנשים שמוחוץ למקצוע את היכולת לקבוע את גורלה של התעשייה הגדולה הזאת. לא יהיה עוד צורך שבעל-התעשייה עצמו יתעסק בעסקי השוק של חמרי-הגלם. הקובע היחיד בקניית הכותנה הגלמית יהיו צרכי המטוויות כתיאורם על-ידי הטווים. הכוח המסחרי של התעשייה בשווקי העולם יתחזק. התעשייה תשוחרר ממעמסה מיותרת. היא תקבל שירותים במחיר ההוצאות ועל ידי כך תהיה מסוגלת להציע שירותים יעילים ללקוחות התעשייה בשוק הפנימי וביצוא“. המוסד הזה התפתח ליבואן הגדול ביותר שמחזורו יותר מ-100 מיליון פונט לשנה. בקניותיו הוא מעודד ביחוד את הטריטוריות הקטנות ביותר המוכרות כותנה גלמית, כדי למעט את תלותן בספקים הגדולים המסורתיים כאר-

להלכה יש להלאמה עוד תפקיד חשוב מאוד, והוא השמירה על תעסוקה מלאה כתביעתו הסוציאלית החשובה ביותר של מעמד הפועלים. באיוז מדה מלאה ההלאמה את התפקיד הזה, על הדבר הזה קשה לשפוט לפי נסיון התקופה האחרונה שבה פעלו אף גורמים חוקים אחרים להבטחת התעסוקה המלאה. בצד הסקירה על ההלאמה כיסוד הסקטור הציבורי במשק האנגלי, יש להזכיר קיומו של עוד סקטור בלתי תירכושני, היא הצרכנות השיתופית. התפתחותה של הקואופרציה כמכשיר חשוב בחלוקת המצרכים בקמעונות וגם בסיטונות אינו פרי התקופה שלאחר המלחמה אלא פרי ההתקדמות המתמדת של תנועת הקואופרציה במשך עשרות שנים. בסוף המלחמה בשנת 1945 הגיע מספר החברים באגודות השתתפות של הצרכנים ל-9.4 מיליון; בסוף שנת 1949 הגיע מספר החברים ל-10.4 מיליון. ההון המושקע ב-1.024 אגודות צרכניות בצורה של הון עצמי, מלוות, חסכוניות וקרנות, הגיע בשנת 1949 ל-333.500.000 פונט. 270.000 פקידים ועובדים עבדו בצרכניות בשנה זו, מהם 84% בחלוקת המצרכים, כולל הובלה, ו-16% במפעלים יצרניים ושירותים של הקואופרציה הצרכנית. סך-הכל של הפדיון בצרכניות הגיע בשנת 1949 ל-549.000.000 פונט, היינו 53 פונט בממוצע לחבר. החברה הסיטונתית של הקואופרציה הגיעה למחזור של 291.000.000 פונט; ערך התוצרת במפעלים יצרניים הקשורים לאגודה הסיטונתית הגיע ל-88.000.000 פונט. לא כאן המקום לתאר ולהעריך את התנועה הקואופרטיבית הזאת, שאינה חדשה ומיוחדת לתקופת שלטונה של מפלגת העבודה, אך קשורה למפלגה על ידי מוסדות משותפים. חשוב רק להזכיר את קיומו של התא הבלתי קפיטליסטי הזה במשק האנגלי, המכניס מרוח הסולידאריות לחייה הכלכליים.

ג.

החידושים הגדולים בשירותים הסוציאליים, ובראש וראשונה בשירותי הבריאות, שנכנסו עם עליית מפלגת העבודה לשלטון, קרובים הם הרבה יותר לחיי המוני העם יום מן השינויים החלקיים בבעלות על אמצעי הייצור. אמת, ההכנות לשינוי המשטר בשירותים האלה נעשו עוד בשנות המלחמה, בימי הממשלה הקודמת, ומן הצדק להזכיר את חלקו החשוב של באורידג' בסלילת הדרך לגישה החדשה, המתקדמת, לענייני הביטוח הסוציאלי. אולם הגשמת הרעיונות במרץ ובמהירות היתה בגדר האפס שר רק בשלטון שלגבי דידו השינויים האלה הם חלק נכבד בתכנית ההגשמה הסוציאליסטית הכללית. התכנית לבטחון סוציאלי הוגשמה במסגרת

לפועל. להצלחה הזאת הגיעו, קודם כל, עם שיפור הציוד הטכני שהיה מונח בתקופת הבעלות הפרטית המפוצלת.

ברי, התכניות לזמן ארוך בענפי המשק המולאמים עדיין הן בתחלת הגשמתן, ולפעמים רק בתקופת ההכנה. אך בדרך כלל אין ספק כי ההישגים המשקיים של הרשויות החדשות, וביחוד בתעשיית הפחם, היו מלווים עליה ניכרת במצב הכלכלי והחברותי של הפועלים. אפילו החוגים המתנגדים להלאמה אינם שואפים עוד להחזרת המצב לקדמותו. אין פירוש הדבר שחסרה בקורת על ההסדר החדש, והדרישה לשינויים ושיפורים במנגנון נשמעת ביחוד במחנה הפועלים. השמרנים התקופה את ההלאמה בטענה שמפלגת העבודה מבקשת בדרך זו משרות טובות לחבריה. בפועל ממש המצב הוא הפוך. כמעט כל המשרות הטובות נשארו בידי מנהלים מומחים, והבקורת מצד הפועלים מטעימה את העובדה שאין לפועלים המאורגנים חלק נאות בועדות העליונות. אופיני הדבר שאחת ההצעות בוועידת האגודות המקצועיות אשתקד היתה לקבוע, שלא פחות מרבע חברי הועדות העליונות יהיו נציגי האיגוד המקצועי. עוד ביתר חריפות מתריעים על העובדה שההנהלה המקומית של המפעלים הנפרדים הקשורים ברשות הלאומית נשארה כמעט כולה בידי המנהלים הקודמים, ואילו שיתוף הפועלים מוגבל בועדות המיצעות. אין הפועלים ברר גם מרגישים די הצורך בשינוי שחל בחייהם בעקבות ההלאמה, ולמרות שיפור תנאי העבודה לא יתסרו סכסוכים המגיעים עד שביתה. מתריעים גם על גובה משכורתם של חברי הועדות העליונות, ובכל זאת, הדעה השלטת בתוך מפלגת העבודה ובאגודות המקצועיות היא שסך-הכל של נסיון השנים המעטות להלאמה הוא חיובי לגמרי, ושליקויים מסוימים המייבבים תיקון אינם יוצאים מגדר מחלות-ילדים. הדאגה ההכרחית למומחיות ולרציפות המינהל בתקופות המעבר מחייבת גמישות וויתורים מבחינת התביעות לדמוקרטיזציה של המנגנון. עם זה קל להבין שהמציאות בתנאי המשק בתקופה הזאת הכזיבה במידת-מה את התקוות המוגזמות שתלו בשינוי הבעלות. סימן מובהק ביותר שהאמונה בתועלתה ובהכרחיותה של הלאמה ענפיה-היסוד לא נתערערה בקרב הפועלים, היא שעל אפס ועל חמתם של השמרנים ולמרות המתחות במצב הפרלמנטרי התחילה הממשלה בהלאמת תעשיית הפלדה בשנה זו דוקא. כללו של דבר, הרשות בידנו לומר כי ממשלת העבודה הצליחה בראשית צעדיה בהלאמה בנכות המיוזג בין העזה בתכנון ובין הגמישות והזהירות בהגשמת הרעיון הסוציאליסטי.

רות. 19 מכל 20 תושבים בחרו במהירות את רופאיהם, והחליטו להשתמש ברופא קבוע למשפחה הדואג לא רק לטיפול הרגיל ולתרופות, אלא גם להעברת החולים שלו לטיפול מיוחד בבתי חולים או בידי רופאים מומחים. לרגל השירות הזה קיבלה המדינה לידה את הבעלות על 2835 בתי-חולים מוניציפאליים ואחרים מן המספר הכללי של 3040; כ-200 בתי-חולים שנש-ארו מחוץ למסגרת הם ברובם בתי-חולים השייכים למיסדרים דתיים. גם המוסדות לחולי רוח הועברו לרשות שירותי הבריאות של הממשלה. לא כאן המקום לתאר את פרטי השירות החדש. כמובן מאליה, לא חסרו חיכוכים עם החוגים המקצועיים התלויים בהסדר החדש, אבל דומה שהמעבר לשיטה החדשה — שהיא מהפכנית לעומת העבר ולעומת ארצות אחרות — עלה יפה, בדרך כלל. אמנם הקשיים מרובים, ביחוד נוכח הצורך לשכלל את בתי-החולים בתנאים הכלכליים הנוכחיים וגודל המחסור בכוחות-עבודה מקצועיים. למרות כל קשי התקופה הראשונה כבש שירות הבריאות הלאומי את לב המוני העם. לא רק לגבי הפועלים, אלא גם לגבי שאר השכבות הרחבות שאינן אמידות, ההתקדמות בטיפול הרפואי היא גדולה. אופיני הדבר שהבקורת השמרנית אינה מכוונת כאן כלפי עצם השיטה החדשה — והם תובעים לעצמם חלק בזכות הכנתה — אלא כלפי כובד הנטל על המדינה, נטל שאומרים הם להקטינו עלידי צמרים, אך לא עלידי ביטול השירות.

אנשי הממשלה סבורים שאף בשנותיו הראשונות כבר השפיע שירות הבריאות הלאומי לטובה על מצב הבריאות הכללי. תמותת הילדים, ומספר הנולדים מתים, ירדו עד לאחוז הנמוך ביותר שנרשם מאז ומעולם, וגם התמותה הכללית ירדה. מיליוני תושבים, שהיו רחוקים מכל טיפול רפואי מונע, נכנסו מעתה למסגרת שירות הבריאות. אם גם לא הושגו כל השפורים הנכספים, אין ספק שהקמת השירות הלאומי הזה לפי עקרונות חדשים הוא צעד חשוב מאוד בדרך לבנין החברה הסוציאליסטית. העיקר הוא שקביעת העדיפות בצריכה הועתקה בתחום זה מן היחיד אל המדינה, ושירות הבריאות הובטח לכל משפחה לפי צרכיה ללא תלות בגובה הכנסתה.

שלושה בשיפור השירותים הסוציאליים היא מדיניותה של מפלגת העבודה בשיכון. עקרונה פשוט מאוד: לבנות בתים ולהשכירם לאותן השכבות הזקוקות ביותר לשיכון, בלי להתחשב בהכנסתן. עקרון זה מגשים את התביעה הסוציאליסטית לכוון את כוחות הייצור לצרכים החברתיים הדוחקים ביותר, בניגוד לשיטה הרכושנית המכוונתם לצרכי אלה שבידם לשלם את המחיר הגבוה ביותר. בשלבי העשייה

ששה חוקים: שלושה חוקים למתן תמיכות כספיות להבטחת קיום המשפחה, ושלושה חוקים למתן שירותים אישיים ישירים.

שלושת החוקים למתן תשלום בכסף הם: הברי-טוח הלאומי למקרה מחלה (תשלום שאינו קשור בשירותי הבריאות הישירים); ביטוח לתקופות חוסר עבודה; הענקות ללידה; הענקות לקבורה; פנסיה לעת זקנה, אלמנות ויתומים. הביטוח הכללי הזה הוא חידוש גמור במה שנוגע להענקות ללידה ולקבורה. בשאר הסוגים השינוי הוא רק בגובה התשלומים שעלה בהרבה לעומת החוקים הקודמים. גם בחוק השני הקובע את התשלומים במקרי תאונות עבודה, מתבטא השינוי בראש וראשונה בעלות הסכומים, אבל מלבד זה הוא גם מחסל את התשלומים שלפי הסכמים בין פועלים ומעבידים ואת הקשר בין הפנסיה ובטוח פרטי. החוק השלישי קובע את התשלום השבועי למשפחה לכל ילד אחרי הילד הראשון. התשלום הוא חמשה שילינג שבוע לילד. מימון הביטוח הסוציאלי הזה נעשה על-ידי תשלומי חובה של העובדים והמעבידים ועל-ידי השתתפות המדינה.

משלושת החוקים המטפלים בשירותים אישיים דאגים שניים לסידורם של זקנים בודדים ועוזבים וילדים החסרים חיי משפחה מסודרים, במוסדות המיוחדים לכך. אך החשוב והמהפכני ביותר הוא שירות הבריאות הכללי המזכה את כל התושבים חנם, בבדיקה רפואית, טיפול בבתי-חולים, בתרופות, ניתר חיים, טיפול בשיניים ובעיניים (כולל הספקת שיניים תותבות, משקפים וכלי שמע). בהנהגת שירות הבריאות הלכה ממשלת העבודה בדרך חדשה. היא נטשה את עקרון ביטוח הבריאות שבו השתתפה כמחצית האוכלוסיה, והקימה שירות-בריאות העומד לרשות כל התושבים, גברים, נשים וילדים, בלי הבדל גיל, מקצוע והכנסה. הכוונה היא לקיים את שירות הבריאות על חשבון ההכנסה הלאומית באותה צורה שבה האומה מקיימת את שירותי ההגנה ושאר צרכים לאומיים. פירוש הדבר שאין משלמים דמי ביטוח ודמי שירותים, אלא כל התושבים משתתפים בהחזקת השירות על-ידי תשלום מסים המותאמים ליכולתן של השכבות השונות. אדם רשאי להשתמש גם בשירותים פרטיים. רשאי הוא להשתמש בשירותי הבריאות הציבוריים בכל המקרים, ורשאי הוא להשתמש בהם באופן חלקי בלבד. כל אדם רשאי לבחור ברופא הרצוי לו מבין הרופאים המשתתפים בשירות. הדין לחשבון של שנת 1950 — במלאת שנתיים לשירות — מספר כי תשעה מעשרה רופאים ורופאים-שיניים, וכמעט כל הרופאים המומחים והרוקחים משתתפים בשי-

והשלטונות המקומיים כמעט בכל הארצות. הקו האר-פיני לפעולת ממשלת העבודה הבריטית בשטח זה הוא בהעברת מרבית הפעולות בשיכון לידי השלטונות המקומיים, ובקביעת תנאים נוחים לדיירים עליידי מתן תמיכות גדולות לבניה. ואף על פי שגם כאן אין מקום לדבר אלא על התחלת משטר חדש — בתנאים הקשים דהאידינא — יש לזכור שמדיניות זו מבוססת על ההכרה שהבטחת תנאי דיור בריאים ומתאימים לגודל המשפחה הוא בעיקר תפקיד הציבור, וצריך שיהיה, בעיקרו, כלתי תלוי בגובה הכנסתה של המשפחה. והרי זה בלי ספק, צעד ראשון להגשמת עקרון סוציאליסטי בחלוקת המצרך החיוני הזה בין התושבים.

ד.

ההשפעה על חלוקת ההכנסה היא בראש וראשונה תוצאת המדיניות הכספית. המדיניות של ממשלת העבודה בחמש שנות שלטונה היתה מכוונת למנוע את המשך התהליך האינפלציוני של שנות המלחמה, במגמה הקרויה דיסאינפלציה. מדיניות זו הביאה לידי עודף ניכר בתקציב המדינה של שנת 1950/51. הסעיף החשוב ביותר בהכנסות המדינה, שהן 3.900 מיליון פונט, הוא סעיף מס ההכנסה והתוספת למס ההכנסה, המגיע ל-1.508 מיליון פונט. במדיניות מס ההכנסה בולטת המגמה להקל על בעלי ההכנסות הקטנות, ביחוד אלה הבאות משכר עבודה ומשכורת. על ידי הגדלה ניכרת של הסכומים הפטורים מן המס. הועלו דרגות המס המוטל על הכנסות שלמעלה מ-2.000 פונט לשנה, וביחוד על הכנסות שאינן באות משכר עבודה. התוצאה העקרית היתה מניעת ההכנסות העצומות הבאות לשכבה הדקה של גדולי העשירים. בשנת 1938 היו בבריטניה כמאה בעלי הכנסה של 100.000 פונט לשנה. לאחר תשלום מס הכנסה נשארו בידם 36.000 פונט לשנה. בשנת 1949 היו בערך מחמישים ועד חמשים וחמשה בעלי הכנסה של 100.000 פונט לשנה, ואולם עכשיו נשארו בידם, לאחר תשלום המס, לא יותר מ-7.000 פונט. הטבלה הבאה מראה את השינויים בחלוקת ההכנסה האישית של התושבים מעבודה ומרכוש לאחר תשלום מס ההכנסה:

מקור ההכנסה	שנת 1938	שנת 1946	שנת 1949
ב- % מן ההכנסה הכוללת			
שכר עבודה	39	43	48
משכורת	25	22	24
כוחות הבטחון	2	8	3
רווחים, רבית, ורנטה	34	27	25
(כולל הכנסות ממקצועות חפשים ומחקלאות)			

מסתייעת המדינה בראש וראשונה בשלטון המקומי — גם בבניית הבתים החדשים גם בחלוקתם הצודקת לשוכרים. מסוף המלחמה ועד אוקטובר 1950 נבנו לפי התכנית בס"ה 788.115 בתים ודירות של קבע, ו-157.146 בתים ארעיים. ממגורי הקבע נבנו 607.329 בידי השלטונות המקומיים; 121.654 בבניה פרטית; 5.646 עליידי אגודות שיכון; 11.803 עליידי מחלקות הממשלה; 41.683 הם בתים שנהרסו במלחמה והותקנו מחדש. המספרים האלה הם נכבדים. לעומת חמש השנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה הוכפלה מיכסת דירות קבע שנבנו. עם זה רחוקה היא עדיין מספק את הצרכים הגדולים שבעקבות הריסות המלחמה וצמצום הבניה בשנות המלחמה, וכן בגלל הריבוי הטבעי במשך עשר שנים. קצב הבניה מוגבל מפאת המחסור בחומרים, ביחוד בעצים שאין לקנותם אלא בדולרים, והמחסור בכוחות עבודה. מלבד זה יש לקיים יחס מסוים בין ההשקעות בבנין דירות ובין השקעות בבנינים אחרים כבתי חרושת, תחנות חשמל וגן, בתי-ספר וכו'. הקו הבולט בתכנית השיכון החדשה הוא שחלק הארי בבניה נעשה בידי השלטונות המקומיים. לעומת ארצות אחרות עשתה בריטניה לא מעט בשדה השיכון גם בתקופה שבין שתי המלחמות, ביחוד בהריסת משכנות העוני והקמת שכונות לדייריהם שהם מן השכבות החלשות שבחברה. אבל אחרי המלחמה עברה נקודת הכובד בבניה ובדאגת השיכון לידי השלטונות המקומיים. כמוסבר קודם. חלקה של הממשלה הוא בעיקר במתן תמיכות כספיות לשלטונות המקומיים והטבת תנאי האשראי למימון הבניה. השלטונות המקומיים בידם ללוות את ההכסף הדרוש לשיכון בריבית של 2% עד 3% בהתאם למשך ההלוואה — בניגוד לריבית של 4-6% בתקופה שבין שתי המלחמות. הממשלה נותנת תמיכות שנתיות גבוהות באופן יחסי לבנינים חדשים לתקופת ששים שנה, ובזוה היא מאפשרת לשלטונות המקומיים השכרת הדירות החדשות בשכירות השוואתית על המחיה, למרות העליה הניכרת בהוצאות הבניה. הממשלה והשלטונות המקומיים שמים לבם לטיבן ולנחותן של הדירות החדשות. חוק השיכון החדש משנת 1949 קובע תמיכות ממשלתיות לשלטון המקומי, או לבעלי-בתים פרטיים, המוכנים לשפר ולחדש דירות קיימות החסרות נוחות לפי הכללים שנקבעו. ובעוד שהחוק מלפני המלחמה הורה שהשלטון המקומי ידאג לשיכון השכבות העובדות בלבד, רשאים השלטונות המקומיים עתה לבנות בתי-מגורים לכל התושבים. ובקשר לשכונות החדשות הרשות בידם להקים מסעדות, מכבסות ולספק רהיטים לדיירים. אחרי המלחמה הפך השיכון לתפקיד המדינה

לא היה ספק בלבנו כי השינויים החברתיים בעקבות החלוקה החדשה של ההכנסה בימי ממשלת העבודה הם שינויים של ממש ובעלי חשיבות מרובה.

לאחר סקירה זו על הפעולות להבראת המשק בעקבות המלחמה, ההלאמה, השירותים הסוציאליים והשינויים בחלוקת ההכנסה הלאומית, בידנו לסכם ולומר שמדיניות מפלגת העבודה בחמש שנות שלטונה הביאה לידי התקדמות ניכרת לקראת שינוי המשטר הכלכלי והחברתי. ברי, לאחר תקופה קצרה כל כך, ובתנאים קשים כל כך, שהם מורשת המלחמה, אין אנו רואים עדיין את המשטר הסוציאליסטי מוגשם בחיים הכלכליים והחברתיים. אבל גם בראשיתה של תקופת המעבר מבחינים אנו קווים ברורים לתחילת הקמתו של המשטר הסוציאליסטי, ולנגד עינינו המגמות והדרכים להשלמת הפעולות לקראת ההגשמה הסוציאליסטית, אם ישאר השלטון בידי הסוציאליסטים. ואולם אם גם תבואנה תנודות בשלטון, שוב אין בידי השמרנים להחזיר את הגלגל מרחק רב אחורנית. המגמות הסוציאליסטיות תוספנה לפעול. הקצב יואט אם האוהזים בהגה השלטון יבקשו לבלום התפתחות זו, ויוחש אם השליטים ירצו לזרזה. עם כל השתדלון תנו לראות את המציאות כמות שהיא, ושלא להניח לרצוננו שישפיע על הערכתנו, רשאים אנו לומר, כמדומה, שהנסיון הקצר של שלטון מפלגת העבודה אחרי המלחמה, מוכיח שקיימת האפשרות לשנות את המשטר הכלכלי והחברתי בדרכי שלום ודמוקראטיה, שחזון הגשמת הסוציאליזם כמשטר יעיל וצודק, תוך שמירה על חופש האדם היחיד וזכויותיו במסגרת הדאגה המאורגנת למטרות החברתיות של הכלל, אינו חזון עקר ותלוש מן המציאות. הסוציאליסטים הדבקים בדמוקרטיה ובחשיבות חופש האדם בידם ללמוד הרבה, וגם לשאוב חיון לאמונתם, מן הנסיון האנגלי.

נמצא שתהליך עלייתו של שיעור ההכנסה הבא לשכר-עבודה, שהתחיל בימי המלחמה, נמשך בעזרת מדיניות המסים של ממשלת העבודה. תוצאות אלה הושגו למרות ריסון שכר העבודה בעצה אחת עם האגודות המקצועיות. ריסון זה לא היה בגדר תקפאה, והוא היה כרוך בדאגה להעלות את הכנסתן של השכבות החלשות ביותר. על מגמה זו נוכל לעמוד אם נשווה את ההכנסה השבועית הממוצעת של סוגי פועלים שונים. עליית השכר הנומינאלי למן אוקטובר 1938 ועד אפריל 1950 היתה באחוזים למאה:

לפועלים מבני 21 ומעלה	111%
לצעירים ונערים	136%
לפועלות מבנות 18 ומעלה	148%
לנערות	180%
בממוצע לכל הפועלים	133%

נוכח עליית המחירים במלחמה ואחריה, הרי עליית השכר הנומינאלי ב-133% פירושה עליית של 30% בשכר-העבודה הריאלי משנת 1938 ועד 1950. מכל ארצות אירופה הצליחו רק פועלי שוודיה באותה תקופה להעלות את שכרם הריאלי במדה רבה מזו.

נסתפק במספרים האלה כדוגמה להצלחת המדיניות המכוונת להשפיע על חלוקת ההכנסה לטובת מעמד הפועלים, וביחוד לטובת השכבות הנחשלות בשכר עבודתן בעבר, ועל הגבלת ההכנסות הגדולות, ביחוד אלו הבאות מרכוש ולא מעבודה. ההתקדמות בכיוון זה היא ניכרת, והיא מתבטאת גם בהופעות חברתיות בשטחים שונים. כמובן, אין זאת אומרת שבריטניה קרובה לשוויון בהכנסה בין השכבות השונות. אבל אם נזכור שהרעיון הסוציאליסטי אף הוא אינו עומד ותובע שוויון מוחלט, אלא דואג הוא לצרכי היסוד של כל המפרנסים קודם הדאגה להכנסות גבוהות, ואם נביא בחשבון את השקידה על הצרכים האלה על ידי הרחבת השרותים הסוציאליים מטעם המדינה,

ישראל במאבק המעצמות

פנחס רוזנבליט

מוצאים אנו את מלכי ישראל וסוריה פולשים יחד ליהודה, כדי להמליך שם מלך שיהיה רצוי למדינותם (ישעיהו, פרק ז', ו'). מה היתה כוונת פלישתם? כלום מחכמה עשו, כשהסכנה צפויה להם מצפון, לפתוח להם חזית שניה בדרום? וכיצד מסתבר (כנאמר במלכים ב', פרק ט"ז) שבעקבות פעולתם זו כבשו את אילת והחזירוה לאדום? מה ענינם בחבל זה דווקא, ומהו הקשר ביניהם ובין אדום? והנה דווקא כיבושם זה מבהיר לפנינו את מגמתם הכללית: לא הקשר עם יהודה כשלעצמו היה חשוב, שהרי יהודה לא היתה מדינה צבאית חשובה, אלא יהודה כארץ המקשרת עם מצרים, והן כל מגמתם היתה התקשרות עם מצרים והקמת ברית צבאית בהנהגתה נגד אשור. ולפיכך החשיבו ביותר את החבל הדרומי — הערבה ואילת — כאזור אסטרטגי חשוב הגובל במצרים, ולפיכך הוציאוהו מידי יהודה בעזרת אדום. העם, לפי רמזים שונים במקרא, נטה נטיה טבעית לברית עם ישראל וסוריה, אך המלך אחז לא הסכים לדרך זו. כנראה הבחין בחולשת מצרים והמדינות הקטנות, וביקש להתקשר עם הכוח החדש העולה במזרח. אשור השתמשה בשעת-כוש זו ופרשה את רשת שלטונה על יהודה. באותה שעה בא קצה של עצמאות יהודה לתקופה ארוכה מאוד, עד מרד החשמונאים, תוך לתקופות קצרות אחר נפילת אשור.

והנה הופיע עוד גורם אחד בהאבקות הפנימית הזאת: ישעיהו הנביא. כיחיד — לפי שהוא מעיד על עצמו — היה נכון ללכת אחרי העם, אך כבעל שליחות נבואית לא יכול לעשות כן. הוא הכיר בחוסר יעילותה של ברית המדינות הקטנות נגד אשור, אך גם התנגד להתקשרות עם אשור, שראה בה דרך אסונות לעתיד המדינה. מיד הבין שאין כאן צעד פוליטי מסוים, אלא אוריינטציה בעלת משמעות רחבה, פוליטית, רוחנית ודתית כאחד. ואמנם, תיכף לאחר הכרעתו, התחיל המלך אחז מעתיק את צורות התרבות והדת של אשור ליהודה. ישעיהו התנגד לכל התערבות פוליטית פעילה של יהודה, וראה בה רק סכנת הסתבכותה הישירה של יהודה בסבך המדיניות

בעית המגמה של מדיניות-החוץ היתה קיימת ועומדת בכל תקופות קיומנו כמדינה עצמאית. בימי קדם היה המזרח התיכון זירת ההתחרות הפוליטית בעולם דוגמת האוקינוס האטלנטי בימינו. וזה היה סימנה של תקופה, אם מדינה גדולה אחת — מצרים או אשור ובבל — השתלטה על כל האזור, או שתי מדינות גדולות התחרו ביניהן על ההשפעה. היו ימים ששתי המדינות כאחת היו חלשות, ובוזו ניתן יתר עצמאות למדינות ששכנו בתחום-הביניים. לפני מנהיגי המדינה היהודית עמדה השאלה, מה תהיה עמדתם כלפי המושגות הגדולות — האם יחסי המדינות הם שיקבעו את מדיניותם, או שמא עליהם להתערב התערבות פעילה ולנסות בשינוי יחסי המדינות באיזור הזה? והנה ראוי לנו לברר, באיזו מידה היו דרכי מדיניות החוץ קשורות בבעיות הפוליטיקה הפנימית; האם היתה אחדות לאומית לגבי כיוון המדיניות, או היו כיוונים שונים בשאלת יחסי ישראל למדינות האחרות, ולפי איזה קנה-מידה נחלקו; האם הכריעו כאן רק נמוקים טכסיסיים או שיקולים עקרוניים, שבהם נשתקפה עמדה מסוימת של היהדות ודבריה? רק אם נברר בעיות אלו, נוכל להבין מה הצד השווה ומה החילוק שבין הבעיות שהעסיקו את מדינתנו בימים ההם ובין דרך מדינתנו המתחדשת כיום.

אחת התקופות הרות-הגורל בחיי המדינה היו ימי עלייתה של ממלכת אשור במחצית השניה של המאה השמינית. המדינות הקטנות, וישראל ויהודה בתוכן, הוכרחו לקבוע את עמדתן כלפי הכוח העולה ומתקרב אליהן. הימים ימי ירבעם השני ועוזיהו. ישראל התפשטה מחמת עד הערבה, ויהודה החזירה לגבולה את אילת בדרום. בישראל לא היה כיוון אחיד. מלך אחד הטח צווארו לעול החדש, ואילו יריבו, פקח בן רמליהו, אולי כנציג מפלגה מנוגדת לדרך זו, קם נגדו, "חיסלו" ושינה את כיוון המדיניות כלפי אשור. לאור הגורם החדש — עליית אשור — נשתנה המצב בארצות סוריה וארץ ישראל מיסודו. המדינות הקטנות, כגון סוריה וישראל, שהיו צהובות זו לזו מאות שנים, התחילו מתלכדות נוכח הסכנה. עתה

קמו מפלגות שונות. מפלגת הכהנים ורוב הש"רים השליכו יהבם על קואליציה עם המדינות השכנות ומלחמה נואשת בבבל. לעומתם עמדה מפלגה, קטנה כפי הנראה, שקיבלה דין שלטונה של בבל והתנגדה למלחמה. המלך לא העז להכריע הכרעה ברורה, אלא נגרר אחרי המאורעות. ירמיהו התנגד למלחמה, ובניגוד למסורת קנת ישעיהו, אך מאותם הטעמים, דרש להכיר בעליונותה של בבל על הארצות האלו (...ועתה אנוכי נתתי את-כל-הארצות האלה ביד נבוכדנאצר מלך בבל, ירמיהו כ"ז, ו'). לפי שלא ראה אפשרות לשנות את המציאות הזאת לעת-עתה. הוא הבין כי אשליית ברית עם מצרים והמדינות האחרות רק תמיט שואה על ארצו, ועם זה הכיר במצב הפנימי הרעוע של המדינה מבחינה מורסרית, דתית ומדינית. על-ידי קבלת הדין של שלטון בבל ביקש להציל את המדינה ולהבטיח לה מקום צנוע בממלכה הגדולה של בבל, בעוד שכל מרידה נתפרשה לו כאבדן המדינה ופיזור העם בגולה. אך ירמיהו למרות החשדות שחשדו בו, לא נמנה עם המפלגה הבבלית. והן הוא יצא נגד אלה המשתעבדים (העבד ישראל אם יליד בית הוא? ירמיהו ב' י"ד), המבזים ערכיהם וקדשיהם והולכים "לדרך מצרים לשחות מי שיחור" או "לדרך אשור לשחות מי נהר" (שם, י"ח). לפיכך לא קיבל גם את הצעת הבבלים ללכת אחריהם לבבל, כשם שהתנגד לבריתת היהודים למצרים. לאחר שנכשלו מאמציו הממורשכים להציל את המדינה, הקדיש כל כוחו להקמת הישוב בארץ ישראל. הנביא ראה איפוא ענין חיוני בהמשך קיום המדינה והיה רחוק מאדישות כלפיה, אך קיום זה נראה לו מובטח רק בהתחזק יסודותיה הרוחניים והחברתיים של המדינה.

מאותה בחינה עקבו הנביאים בהתענינות גם אחר הנעשה בקרב הגויים מסביב. ישעיהו, עמוס, ירמיהו, יונה עמדו בפרטות על פשעי הגויים, אך גם כאן לא רק כדי להענישם, אלא בעיקר כדי להחזירם למוטב; ראו עצמם אחראים במידה מסוימת גם להם, ואולי היתה בהם ההכרה שיש זיקת גומלין בין יהודה ובין הגויים, ושגם יהודה לא תמצא את תיקונה בלי שינויים פנימיים בקרב הגויים. בתאר ישעיהו את אחרית הימים, אין הוא מבטל את העצמאות הלאומית ואף לא את תרבותם ודתם של הגויים, אלא, בעיקר, הוא מעלה על נס את הקמת המוסד העליון המשמש כמחוקק ושופט בסכסוכי העמים.

באזור זה ותנודותיה, וסכנת השתלטות יתרה של מצרים ואשור על ממלכת יהודה. ישעיהו, כנביאים אחריו, נשאר בבדידותו. המדינה נסירה והיתה לאחד מגרורי אשור, ועצמאותה אבדה.

אותה עמדה אנו מוצאים בשעת ביקורה של משלחת מלך בבל אצל חזקיהו, כדי לברכו לרגל קומו מחליו, והנה מלך יהודה הראה לה את אוצרות הנשק, הביקור היה, כמובן, בעל משמעות פוליטית, כי בבל ויהודה היו קשורות זו לזו בשנאתן המשותפת אל אשור. אך ישעיהו נזף במלך, כי ראה בתגובת חזקיהו הזדהות יתרה עם צד אחד. עמדת הנביא לא היה בה משום אדישות לעניני המדינה או הפקרתם למעצמה הרודה בה. לימים, כשכבש סנחריב בימי מסעו נגד המורדים את רוב שטחי יהודה, ופנה לירושלים, רפו ידי המלך ושריו עד מהרה מתוך יאוש, ואילו ישעיהו עודדם בהתנגדותם והטעים אמונתו כי האויב לא יבוא בשערי ירושלים. העיר ניצלה ברגע האחרון. אנו, שחזינו מקרוב את מפלת האויבים שהתקרבו לארץ במלחמת העולם השניה ובמלחמת העצמאות, אף על פי שכל הגורמים הראציונליים היו על צדם, אולי ניטיב להבין מדורות קודמים את משמעות התבוסה הפתאומית של כוח צבאי גדול במספר מפני מעטים הנלחמים בחירוף נפש.

מצבה של הארץ כארץ-מעבר בין המעצמות בא לידי ביטוי טראגי בימי מלכותו של יאשיהו. אחרי נפילת אשור אמרה מצרים להתפשט מתוך ניצול "החלל הריק" במזרח התיכון, אך נחלה תבוסה מידי נבוכדנאצר מלך בבל. והנה בדרך אל המערכה המכרעת, במגידו ההיסטורית, יצא יאשיהו נגד נכו מלך מצרים וביקש למנוע בעדו מעבור את ארצו, אף על פי שמלך מצרים הברטיח לו שאין בלבו מזימות על הארץ. בקרב זה נפל המלך וארצו באה לזמן קצר בעול מצרים.

ב

בסוף המאה השביעית קמה, כאמור, בבל כמדינה עולמית וכבשה את כל ארצות המזרח התיכון. אך בלי הרף התקוממו נגדה מדינות קטנות לחופי ים התיכון. ושוב עמדה יהודה לפני השאלה הגורלית: התנסה לחדש עצמאותה מתוך מרידה בבבל וברית עם המדינות השכנות, ובעיקר מצרים, או תשלים עם עליונותה של בבל גם כלפי חוץ גם מבית? כבתקופת ישעיהו,

להתערבות המדינה הזרה (רומא) וכעבור שב-
עים ושבע שנה לחיסול העצמאות המלאה. אך
גם עתה נשארה עדיין מידה מרובה של עצמאות
למדינה ולראשיה. ומענין הדבר, שדוקא הדוג-
לים במדיניות חזקה ופעילה כלפי חוץ, אלו
יורשי החשמונאים והצדוקים, נעשו לדוברי
ההתבוללות הרומית-היונית. גם כאן היו ההת-
כוונות המדינית והרוחנית שלובות זו בזו. מפ-
לגות שונות קמו בשעה שהיחסים עם השלטון
הזר בארץ ועם הגויים בתפוצות הלכו והחריפו.
ושוב עמדה השאלה העתיקה: היש לסכן הכל
לשם העצמאות המלאה מתוך התגרות במדינה
העולמית — או להשלים עם שלטונה ולהסתפק
בהצלת העיקר? הצדוקים וכן רבים מלבדם —
ובהם יוסף בן מתתיהו — הזדהו הוזהות מלאה
עם רומא, אשר לה הכוח ולה תרבות העולם.
הפרושים היו מחולקים, ומהם, ור' יוחנן בן זכאי
בראשם, התנגדו גם הם למלחמה, אם גם מטע-
מים אחרים. בסופו של דבר התיאש ר' יוחנן
מהמצב בירושלים, וכדי לא להפסיד הכל, עמד
— דוגמת ירמיהו — להתקין את המרכז החדש
ביבנה, שבניגוד לתפיסה המקובלת היום, היה
בעל אופי מדיני מובהק. תקנותיו היו מכוונות
להדגיש את חשיבות המרכז החדש, אך גם לחנך
לאי שכחת העבר ולראיית תקומת ירושלים כאפ-
שרות קרובה מאוד. לפי האגדה היו מחשבותיו
האחרונות של ר' יוחנן מוקדשות להכנת כסא
לחזקיהו כסמל לתקומתה המחודשת של ממלכת
יהודה המתוקנת.

עם כל ההבדלים שבין התקופות השונות, לעי-
נינו כעין מערכה אחת, הנמשכת בכל הדורות,
על פני הרקע הגיאופוליטי של ארץ-המעבר בין
עמים גדולים ומתחרים, שיש להם כוח-משיכה
רב גם בשטח הרוחני. המערכה הזאת היתה צמר-
דה להאבקות העם על צביונו הלאומי והרוחני.
עוקצה של מערכה זו ניטל כל אימת שהמזרח
הקרוב הוטל במסגרת שלטונה של מדינה גדולה
אחת, והחריף בשעה שמדינות שונות נאבקו על
השלטון באזור זה. המלחמה עם גורמי חוץ
צמחה לעתים מן המלחמה הפנימית, ועל ידי
כך נגזרה לא פעם כליה על המדינה, אך מנהיגי
הפרושים, בניגוד לצדוקים, הצליחו להמשיך
במסורת המדינית גם אחרי חורבן המדינה —
ובזאת הצילו את ערכי הרוח של ישראל ונטעו
בעם צפיה ממשיה לגאולה קרובה, שנתקיימה
אלפי שנים והכינה את הלבבות להעזה חדשה
בשעה שהיתה כשרה לכך.

שבכוהו להטיל מרותו עליהם, וגם ביד חזקה
בשעת הצורך.

מעטות ידיעותינו על תקופת שלטונה של
פרס על יהודה. יהודה היתה מדינה עצמאית
כלפי פנים, ובהיותה חלק מן הממלכה הגדולה
שהשתרעה מהודו ועד כוש, לא היה בה מקום
ל"אוריינטציות" שונות. זו היתה תקופת שלום
וביסוס ליהודה ובה הונחו היסודות לקיומה של
היהדות ולהשתרשות העם בתורתו לדורות. ואולי
מסתבר מיעוט המקורות גם מן האופי היציב של
התקופה. גם כיבושיו של אלכסנדר הגדול לא
שינו את המצב הזה מיסודו, ורק בעיקבות הת-
פוררות ממלכתו, נקלעה יהודה שוב לתוך הת-
חרות של שתי מדינות יריבות, סוריה ומצרים,
וחזרה ונכנסה לתקופת זעזועים פנימיים קשים.
ושוב ראו רבים מבניה צורך לעצמם להכריע
לצד מדיניות מצרית או סורית, ושוב, כלשעבר,
באה ההכרעה המדינית החיצונית כרוכה בהש-
תלטות תרבות מסוימת מבחוץ. בני טוביה,
ובמידה מסוימת חוניו, מייצגים את הכיוון
המצרי וראשית ההתייגות, ואילו מנלאוס ויוון
והבאים אחריהם נלחמים ביתר תוקף בעד הש-
תלטות הכיוון הסורי. כיום יודעים אנו שהשמד
של יון בימי אנטיוכוס לא היה נערץ כל-כך
ברשתו של המלך או במזימות הסוריות להטמיע
את יהודה, אלא שימש מכשיר בהאבקות
הפנימית להשלטת גורם חיצוני על יהודה.

ג

חידוש העצמאות המלאה בימי החשמונאים
נתאפשר גם על ידי התפוררותה של ממלכת
סוריה גם על ידי עליונותו של צבא-האזרחים
הקטן בעל-ההכרה על צבא השכירים. גם רומא,
אשר התחילה פורשת רשתה על קצות המזרח
הקרוב במוקדון ובאסיה הקטנה, היתה מעוניינת,
כנראה, בהחלשת סוריה על ידי הקמת עצמאותה
של יהודה. וכשם שלא עלה על דעתו של חזקיהו
שידידותו עם בבל, בתיבריתו נגד אשור, עשויה
להזיק לו, כן ראה גם יהודה המכביי בבריתו עם
רומא רק חיזוק והבטחה לעצמאות המלאה. אך
מיד לאחר חידוש העצמאות נתחדשה גם המע-
רכה הפנימית על כיוון המדינה: היש להתרכז
בביסוס כלפי פנים, כהמשך של דרך הנביאים
ואנשי הכנסת הגדולה — או להתפשט ולהיות
מדינה צבאית חזקה המקיימת מדיניות בין-
לאומית פעילה? ההאבקות הזאת, בנוסף לסכ-
סוכים בבית החשמונאים, גרמו שוב, כלשעבר,

להכביד על עמדתנו במדיניות-החוץ.

הרבו לדבר בתוכנו על „הנייטרליות” של מדינת ישראל. ומן הדין לבחון את המושג הזה מכמה בחינות, כדי לעמוד על משמעותו המעשית. ראשית האפשרות לנייטרליות תלויה בכך, אם הסכסוך אשר לגביו מכריזה המדינה על נייטרליותה הוא מקומי, ולכן מוגבל בהיקף, פו, כבירוב המלחמות הקודמות, או עולמי, ואז יקשה למדינות נפרדות להשתמש מפני ההכרעה. הנייטרליות של מדינה תלויה, איפוא, בשני הצדדים; היא תלויה בכך אם המדינות הקרובות אליה מסכימות, שאף אחד מן הלוחמים לא ישתמש בשטחה, גורמים אלו, ובתוכם טיב האויב, זור, היינו אם חשיבותו האסטרטגית גדולה או לא, יקבעו איפוא, במידה גדולה יותר את גורל המדינה הנדונה במלחמה, מאשר עמדת המדינה עצמה. אין ה„נייטרליות” מושג מופשט, אלא הגשמתה תלויה בהיקף הסכסוך, באופי המדינות הלוחמות, בנתונים גיאופוליטיים מסוימים ובמידת התלות של המדינה הנייטרלית במדינות האחרות. כיום, כשהמתחות היא עור למית וחשיבות המרחקים נמחקה כליל, קשה למצוא „חלל ריק”. הנייטרליות, בחינת הימנעותו של צד אחד להשתמש במדינה זו, מועילה ממילא לצד האחר. האחר. נייטרליותה של איראן לא נגד במלחמה האחרונה היתה חשובה לגרמניה יותר מאשר אילו נצטרפה אליה בגלוי — בגלל אפשרויות הריגול, מניעת נמליה מצי המערב, וכך, שוייצאריה עמדה בנייטרליותה עד היום, ואף העדיפה שלא להכנס לארגון האומות המאוחדות, אך עתונותה מזדהית כמעט לגמרי עם המדיניות הבריטית. כן הסתלקו גם תורכיה, שגבולותיה נמצאים בקו קדמי, וחלק מן הארצות הסקנדינביות, מנייטרליותן שהשתדלו לשמרה עד כה. והרי גם רוב המדינות הגדולות אינן יכולות לשאת בעול הגנה עצמית או אזורית, או אפילו בעול כלכלה סדירה, בלי עזרת המעצמות. העצמאות המדינית של רוב המדינות מבחינה בטחונית וכלכלית היא איפוא מוגבלת מאוד ומותנית ברצונן של המעצמות השולטות, למעשה, באיזור כולו.

משנה חשיבות לנימוקים אלה לגבי המדינה היהודית כמדינה קטנה מאוד בשטחה וארוכה בגבולותיה, הקולטת עליה המונים והמוקפת אויבים מסביב. ביחור שאת תלויה היא במדינות אחרות לקבלת העזרה הדרושה לפיתוחה ולבטחונה. למדינה כזו יקשה שבעתים לעמוד בדד

ד

הגנה, אחרי הפסקה ארוכה ואנו שוב מדינה עצמאית, ניצבים אנו לפני אותן הבעיות שהתלבטו בהן הדורות הקודמים, רק ביתר עצמה. הפעם הקיפה ההתמודדות בין גושים יריבים את העולם כולו, אולם המורח התיכון שמר על מקורו כמאחד המוקדים החשובים במאבק זה. לאחר תרדמה של מאות שנים, שבאה בעיקבות כיבושי התורכים, גילוי אמריקה והעתקת מרכזי התרבות והכלכלה מהים התיכון לארצות מערב אירופה, חזר האיזור ונתעורר. ירידת האימפריה העות'מאנית וחידת מדינות אירופה שבאו לרשת את מקומה, בנין הרכבת וחפירת תעלת סואץ, גילוי מקורות הנפט והתאמת האיזור כבסיס לנתיבי האויר השונים, כל אלו חזרו והדגישו את אופיו של איזור זה כתחנת-מעבר עיקרית בין ארצות אפריקה ואירופה לבין ארצות אסיה, וביחוד המזרח הרחוק.

אחדות הדעות הטכסיסית בין שני הגושים לגבי הקמת מדינתנו בנובמבר 1947 — אחדות שלא היתה נעדרת משמעות סמלית — לא החזיקה מעמד זמן רב, וכל אחד מן הגושים התחיל תובע, ומוסיף לתבוע, בפשט או ברמז, את התקרבותנו אליו. ושוב נתעוררה הבעיה עתיקת הימים והתיצבה לפני המדינה החדשה: היש סיכויים למשחק חפשי או לעמידה מן הצד בין שני הגושים האלו, ביחוד מאחר שהפילוג עובר היום על פני ארכו ורחבו של כדור-הארץ? כלשעבר צפויה לנו מיד הסכנה של התגוששות פנימית בעקבות שאלת האוריינטציה כלפי חוץ, העלולה לחזור ולהעשות הבעיה הגורלית של מדינתנו הצעירה.

ה

הקמת מדינתנו היא תמורה יסודית באיזור זה. על ידיה, וביחוד על ידי תפיסת הנגב הדרומי ואילת, ניתקנו את הקשר היבשתי היחיד בין ארצות ערב לחלקי האימפריה הבריטית, בין עבר הירדן, עיראק, הודו וכו' ובין מצרים מזה. הקשר הזה העניק לנגב הדרומי חשיבות עולמית, ומשום כך השתדלו בריטניה וארצות הברית להוציאו שוב מידינו בעוד שרוסיה תמכה מאותן הסיבות, בצירופו אלינו. באותו חודש עצמו שבו הגיעו חיילינו לאילת נעשתה הדרך הזאת להודו חשובה עוד יותר, כי באותו חודש התמוטטה סין הלאומית והודו הפכה למבצר הקדמי של העולם המערבי. גם הגורם הזה הוסיף

אין לנו כל ענין, כאמור, להזדהות עם עניניו של גוש אחד. נסיוננו לרגל משבר קוריאה ופור-מוזה לימדנו, באיזו מידה יכולנו להצטרף לענין המשותף לאומות המאורגנות, ובאילו ענינים הוצרכנו לשמור על עמדתנו המיוחדת, כשם שאף בריטניה, ולא כל שכן הודו, שמרו על עמדתן שלהן. ואם נוכח הסכנות הצפויות לנו ספק אם נוכל להוסיף ולרחף ב„חלל הריק“ לאורך ימים, הרי יש לנו ענין מיוחד לשמור על הקשר עם הגוש המזרחי, שרבים מבני עמנו יושבים בו, ולשקוד על יחסי ידידות עם מדינותיו השונות. שאלה אחרת היא אם רצוננו הטוב יעמוד לנו בעיניהן. שהרי עם כל שקידתנו על יחסי ידידות לא נוכל לאחוז בדרך נייטרלית בעניני אמונות ודעות. בהאבקות הרוחנית לא נימנע, למשל, — וחלילה לנו להימנע — מלהסביר לנוער שלנו את הכרתנו, כי המשטר הסובייטי, אשר הגשים מפעלי תרבות גדולים והעלה את רמת חייהם של המונים רבים, עושה את מעשהו מתוך דיכוי זכות האדם לביטוי על-ידי ביקורת וייצוג, ומתוך רדיפתו והשמדתו של כל מתנגד; לא נוכל להעלים את סלידתנו מפני שיטה זו, כשם שלא נטשטש את בקרתנו כלפי השיטה הדמוקראטית המערבית שאנו דבקים בה.

1

כבימי קדם, ואולי לא בפחות חריפות, נטושה גם היום המערכה על כיוון מדינתנו, והיא שלובה במערכה על דמותה הרוחנית של המדינה. לחץ העובדות דוחף אותנו בחזקה אל הזיקה לאמריקה מבחינות רבות, אך אין לנו צורך להוסיף על הקשרים הטבעיים את הדבקות העיוורת בכל המתלזה למדינה זו ובכלל זה הקו האנטי-סור בייטי המובהק בהתאם לאופנה שם. ביטוי לשני הקטבים מבחינת ההזדהות המדינית והנפשית, שכדאי וכדאי להישמר מפניהם, אתה מוצא בתוך תנועת העבודה עצמה — מצד אחד, למשל, ב„בטרם“, ומצד אחר, למשל, בעלוני המשקים של הקיבוץ המאוחד בימי שבעה בנובמבר, או בבטאונים מסוימים של הנוער לרגל „בגידתו“ של טיטו או במועדוני הנוער המתבגר שתמונות לנין וסטאלין קבועות בכתליהם בצירוף סיסמאות מתאימות. ופירוש הנוער חזקה שיר-חיק לכת מפירוש מדריכיו. בקוטב האחד, הוא עשוי להיתפס ל„אמריקניזם“ שטחי הנאחז דוקא בטפל ובנבוב שבתרבות אמריקה. ובקוטב האחר, בעוד שה„אבות“ ידעו למזג את הערצת-

ולהתקיים בכוחות עצמה. ככל האפשר עליה להימנע מלהצטרף לאחד הגושים היריבים, ולשמור על הקו העצמאי של פעולותיה, דוקא לאור המצב בעולם המסוכסך והמפולג. אין פירוש הדבר שענינינו ושאיופותינו מחייבים דוקא עמידה מחוץ ליחידה מדינית מקיפה. מסתבר שגם עצם התקשרותנו עם האומות המאוחדות מכריחה אותנו לנקוט עמדה ברורה בסכסוכים שבין העמים, וענין קוריאה יוכיח. זכורה לזכר לנו מגמת מדיניותנו הציונית במשך שלושים שנה. תביעתנו להבטיח עליה הפשית ועצמאות מדינית היתה כרוכה בהנחת השתייכות לאי-פריה הבריטית, בצורה זו או אחרת. בדרכים שונות השתדלנו להסביר לבריטים את ערכה האסטרטגי והכלכלי של הפינה הזאת כבסיס לאימפריה, ומבחינה זו לא היה הבדל כמעט בין הקו ה„וויצמאני“ לבין אלו שהתנגדו לו ודרשו מדיניות פעילה יותר. ההבדל היה טכסיסי בלבד, אם כי שימש ביטוי לגישות עקרוניות שונות. בריטניה נתעקשה לעמוד מנגד ולהכשילנו בדרך לעצמאות. והנה נלחמנו לעצמאותנו וניצחנו, ומבחינה פורמאלית הרינו מדינה ריבונית לכל דבר. כאמור, נשתנו על ידי כך יחסי הכוחות באיזור הזה; אך התוכן הממשי של עצמאותנו כלפי מדינות העולם בכלל לא גדל על ידי כך. כיום מוכנה אולי בריטניה ללמוד לקח ולהסיק מסקנות מן העובדות החדשות שנוצרו.

מבחינה זו מאלפת דוגמת הודו, שמצבה, למרות כל ההבדלים, דומה בהרבה למצבנו. לאחר שעבוד ממושך וכליאת מנהיגיה זמן רב, החליטה הודו העצמאית להשאר, מרצונה, בחבר העמים הבריטי. באותם השבועות של אביב 1949, כשסין הלאומנית נתמוטטה וצבא ישראל הגיע לאילת, שינו ראשי חבר העמים הבריטי את חוקת החבר ומבנהו — מעתה לא יעמוד עוד המלך בראש כל דומיניון, אלא רק בראש החבר כולו כסמל מאחד — כדי להתאימה לדרישות הודו. בהדרגת גאנדי ונאהרו גברה הודו על רגשות השנאה והמרירות ונשארה בחבר העמים הבריטי כשווה בין שווים. חזקה עליה ששיקולים חשובים בתחום ההגנה ופיתוח הארץ הניעו אותה לעשות כך. והנה ידעה הודו לשמור על עצמאותה הרוחנית והמדינית, ובזכות משקלה באסיה אף הגיעה למעמד של מדינה שפעולותיה עשויות להדריך ולכוון אחרים. כדומיניונים אחרים, סתה לא אחת מן המדיניות הרשמית של בריטניה והלכה בדרך עצמאית משלה.

ריים ועל צרכינו הלאומיים, ואם נקבל באופן חפשי רעיונות וצורות מעמים אחרים, במידה שהם עלולים לסייע בידינו בדרכנו. בצדק לא ויתרנו, ולא נוותר, על פעילותנו על במת העור לם בענינים שאינם נוגעים בנו במיוחד, דוגמת הנבואה הקדומה. אך נכיר הכרה ריאלית את מקומנו בעולם ובאיזור זה, ונסיק מהכרה זו מסקנות לגבי אפשרויותינו והגבולות שהנתונים האובייקטיביים שמו לפעולה מדינית עצמאית מצדנו. הקשיים להסדרת יחסינו עם שכנינו מקדיירים את יחסנו למיעוט הערבי בתוכנו. אך נעמוד נא בעוד מועד על סכנת הציונות המוסרית, המתפשטת בחוגים שונים, וביחוד בנער, שאינה מניחה כלל מקום לקנה"מידה מוסרי בהתקנת יחסינו עם המיעוטים בתוכנו או עם המדינות השכנות. עם הכירנו את תלות המדינה בכוחות חוץ, אנו מצווים ועומדים לשמור על עצמאותנו הרוחנית והמדינית, לחדשה ולהרחיבה. כבדור רות העבר הרחוק, למרות כל ההבדלים, עלינו להאבק עם אותן הבעיות שגורמי חוץ פופים עלינו, ועם אותם הכוחות הפנימיים האומרים לטשטש את דמותנו הרוחנית ולשעבדה לכוחות חיצוניים. המלחמות המדיניות והרוחניות בימי הנביאים והפרושים יש בהן כדי להשיענו לקח ואזהרה לבאות.

רוסיה, בצורה זו או אחרת, בדרכם הציונית, הנה "הבנים" עלולים להסיק מסקנות שונות לגמרי מאלו שהאבות נתכוונו להן. אף "השומר הצעיר" אינו יכול עוד להשתלט על הבקיעים המתגלים במשקיו כשחוגי הנער מבקשים לקיים את תורת מוסקבה עד סופה. יש סימנים, והם לא נדירים, להתנגשות חדשה, הרסנית במשמעותה, בין שני עולמות של אבות ובנים, התנגשות שתהיה חריפה לא פחות מן ההתנגשות בין אנשי העליה השניה והשלישית עם אבותיהם בגולה. למרות כל חילוקי הדעות והפילוגים בתנועה הציונית ובתנועת העבודה גם בשנים הקודמות הלא היתה תמיד אחדות מחשבתית רבה בתורה החלוצית ובהגשמתה. החזית החלוצית המשותפת הזאת היא בעצם התפוררותה כיום, בשעה שאגפים אגפים שלה משתעבדים מבחינה נפשית ורוחנית לא רק לתורה של מדינות-חוץ, אלא גם לצרף כיהן. אם במלחמת העולם הראשונה נתפצלה התנועה הציונית לפי שיקולים טכסיסיים בלבד, הנה עכשיו משוכנו בעצמאות מדינית, בא פיר לוג נוקב יותר, פילוג לגבי ערכי הרוח ויסודות המשטר המדיני בעולם.

בידינו לקדם פני התפתחות הרת סכנות זו אם נראה עין בעין את מצב הישוב במדינה לאמת, אם נעמיד את חינוכו על ערכיו ההיסטוריים

הקומונה של פאריס (1871—1951)

צדק מארכס באמר, במחקרו היסודי והשיטתי של הקומונה: כי הקומונה היתה הודמנות ראשונה אשר נוצלה עלידי מעמד הפועלים לשם כיבוש השלטון. נוצרה עובדה חדשה בעלת חשיבות עצומה לאין-שיעור. אבל מעמד הפועלים כאילו נהנה הפעם מהיתרונות שבאפתעה: בתוך הבירה המבודדת והנסערת היה הוא הכוח המאורגן ביותר והדרוך ביותר. אבל לא הספיקו לו עדיין הכוחות כדי לגרור אחריו ולמזג אתו את צרפת הנתונה בידי הכמרים, בעלי הנחלאות הגדולות והבורגנות בראשותו של טיאר. הקומונה היתה דומה לראש מחודד שהסמיק כולו ביקוד האש, ונשבר בהיפגשו עם גוש גדול, קשה ועיקש. הקומונה מסכמת את התקופה השניה שבה מופיע הסוציאליזם בתור כוח ממדרגה ראשונה, אם גם מחוסר בהירות עדיין ונתון לזעזועים. ושוב, הקומונה היא שפתחה את התקופה החדשה, בה אנו חיים כולנו ופעילים כיום, בה מתקדם הסוציאליזם בדרכו השיטתית כדי לארגן את מעמד הפועלים בשלימותו, כדי לכבוש מוסרי את המוני הארץ כרים שנגרעו מאימהם ופחדיהם, כדי למשוך לצדו את האינטליגנציה הבורגנית שנתלה אכזבה בשלטון הבורגני וכדי לכבוש את השלטון כיבוש מלא להגשמת הצורות החדשות של בנין ואידיאל...

הריגת פיל

ג'ורג' אורול

במולמין שבבורמה התחתית שנאוני הרבה אנשים — הפעם היחידה בימי חיי שהייתי חשוב כדי כך. הייתי הקצין העירוני של אזור-המשנה במשטרה, ורגשי הטובה כלפי האירופים, בצורה פעוטה וחסרת-תכלית, היו מרים ביותר. איש לא היה בו לב לעורר מהומה; אלא אם עברה בשווקים אשה אירופית לבדה מן הסתם היה מישוהו יורק מיץ של פלפלי-הודו על שמלתה. כקצין-משטרה הייתי מטרה ברורה וקנטרוני כל אימת שלא היה חשש סכנה בדבר. כשהכשילני בורמני זריז בשדה כדור-הרגל והשופט (בורמני אף הוא) העלים עין, געה ההמון בצחוק מבחיל. דבר זה אירע יותר מפעם אחת. בסופו של דבר, פרצופיהם הצהובים הלועגים של הבחורים, העלבונות ששרקו אחרי משהרחקתי לכת מרחק של בטחון, הוציאוני מפלי. גרועים מכולם היו פרחי הכוהנים של בודהא. כמה אלפים כיוצא בהם היו בעיר ואיש מהם, דומה, לא היה לו שום ענין לענות בו אלא לעמוד בקרנות וללגלג על אירופים.

כל זה היה בו כדי לבלבל ולהמם. כי באותה שעה כבר גמרתי בלבי שאימפריאליזם הוא ענין רע וככל שאקדים לעזוב את משרתי ולהסתלק מכאן ייטב לי. להלכה — ובחשאי, כמובן — הייתי על צד הבורמנים ונגד מדכאיהם, הבריטים. אשר לעבודתי, שנאתיה שנאה עזה יותר משאוכל לבאר. במשרה מעין זו אתה רואה את מלאכתה הבזויה של אימפריה מקרוב. האסירים המרודים דחוסים בכלבי הצינוק המסריחים, פרצופיהם האפורים, הנפחדים, של הנידונים לזמן ארוך, עכוזיהם המצולקים של האנשים שהלקו אותם בקני-במבוק — כל אלה דיכאוני בהרגשת-אשם קשה מנשוא. ברם, באותם הימים לא יכולתי לראות שום דבר כשיעורו הנכון. הייתי צעיר ומעוט-חינוך ואנוס הייתי להרהר ולפתור לי את בעיותי בתוך אותה שתיקה גמורה הכפויה על כל אנגלי במזרח. לא ידעתי אפילו שהאימפריה הבריטית הולכת למות, ולא כל שכן לא ידעתי שהיא טובה בהרבה מאותן אימפריות צעירות הבאות לרשתה. לא ידעתי אלא שתקוע אני בין שנאתי לאימפריה שאני משמשה לבין חמתי על אותם ברואים קטנים ורעיצין שביקשו להחזיר עבודתי לתוהו. בחציה של דעתי חשבתי את הראג' * הבריטי לעריצות שלא תימוט, כמשהו שכפהו הר-כגיגית, לדורי דורות, על עמים חסרי-ישע; בחציה של דעתי חשבתי שאין תענוג גדול בעולם מלתקוע פגיון בבטנו של כוהן בודהי. רגשות כאלו הם פירות-לואי רגילים של האימפריאליזם; שאל כל פקיד אנגלי-הודי ויגדך, לכשתתפסנו חוץ לתפקיד.

יום אחד אירע משהו שבדרך עקיפין היה מאיר-עינים. זה היה מאורע פעוט כשהוא לעצמו, אך הוא נתן לי להציץ הצצה טובה יותר מלשעבר בטיבו האמתי של האימפריאליזם — בטעמים האמתיים המניעים פעולותיהן של ממשלות-עריצים. בוקר אחד בשעה מוקדמת צלצל אלי בטלפון מפקח-המשנה של תחנת משטרה בקצה האחר של העיר ואמר שפיל משתולל ועושה שמות בבאזאר. שמא אואיל לבוא ולעשות משהו? לא ידעתי מה אוכל לעשות, אך רציתי לדעת מה מתרחש, עליתי על סייח ויצאתי לדרך. לקחתי את רובי, וינצ'סטר 44 ישן וקטן מדי להרוג פיל, אך חשבתי שהרעש אפשר יהיה בו מועיל להטלת אימה. בורמנים שונים עיכבוני בדרכי וסיפרו לי על מעשי הפיל. זה היה, כמובן, לא פיל בר, אלא פיל מאולף שנכנס בו

* ראג' — שלטון (המע').

בולמוס של עריות. הוא היה שלול בשלשלת, כמנהג שנוהגים בפילים מאולפים כש"בולמוס" שלהם ממשמש ובא, אך בלילה שעבר שבר את שלשלתו וברח. המאהוט שלו, האדם היחיד שידע להתהלך עמו כשהגיע לאותו מצב, יצא לדלוק אחריה, אך הלך בדרך מוטעית והיה מרוחק עכשיו מהלך שתיים-עשרה שעה, ובבוקר חזר הפיל והופיע בעיר. האוכלוסיה הבורמית לא היו לה כלי-זין והיתה חסרת-ישע כנגדו. הפיל כבר החריב ביקתת-במבוק של פלוני, הרג פרה, פשט בקצת דוכני-פירות ובלע סחורתם; גם נתקל בקרון האשפה העירוני, ולאחר שהנהג קפץ החוצה ונשא את רגליו, הפך את הקרון על פיו וכילה בו חמתו.

מפקח-המישנה הבורמי ושוטרים הודיים אחדים היו ממתניגים לי ברובע שבו נראה הפיל. היה זה רובע עניים, מבוך של ביקתות-במבוק מטונפות, מסוככות על-ידקלים, המתפתלות ועולות סביב סביב על פני צלע גבעה תלולה. זכורני שהיה בוקר מעונן, מחניק, בתחילת הגשמים. התחלנו חוקרים דורשים את האנשים, להיכן פנה הפיל, וכרגיל לא הצלחנו להשיג שום דבר ברור. כך מנהגו של המזרח תמיד; סיפור-מעשה נשמע ברור למדי מרחוק, אך ככל שאתה מתקרב לבימת המאורעות הריהו מיטשטש והולך. קצת אנשים אמרו שהפיל הלך בכיוון אחד, קצתם אמרו שהלך בכיוון אחר, ומהם הכריזו שאפילו שמע הפיל לא הגיע אליהם. כמעט גמרתי בלבי שסיפור-המעשה כולו אינו אלא צרור כזבים, אך באותה שעה שמענו צריחות במרחק-מה. היתה צעקה רמה ונרגזת: „לך, ילד! לך תיכף ומיד!" ואשה זקנה, קנה-במבוק בידה, באה מאחורי ביקתה, כשהיא מניסה בחוזק-יד כנופיה של ילדים עירומים. עוד נשים באו אחריה, מקישות בלשונותיהן וקוראות; כנראה היה שם דבר-מה שהילדים אסור להם שיראוהו. הקפתי את הביקתה וראיתי גיתו המתה של אדם שרועה בתוך הרפש. זה היה הודי, קולי דראידי שחור, עירום כמעט, וכנראה גפח נשמתו לפני רגעים לא מרובים. הבריות אמרו שהפיל התנפל עליו פתאום מעבר לביקתה מזה, תפס אותו בחדקו, שם את רגלו על גבו ושחקו לארץ. היתה עונת הגשמים והקרע היה רך ופניו חרתו שוחה כשיעור רגל עומקה ואמות אחדות ארכה. הוא היה שכוב על בטנו, זרועותיו צלובות וראשו מעוקל חדות לצד אחד. פניו היו מכוסים רפש, עיניו פקוחות לרווחה, השיניים חשופות ומגחכות בהבעת יסורים שאין לשאתם (ואגב, אל תאמרו לי שהמתים נראים שלווים. רוב המתים שראיתי נראו כשדי-שחת). דישת רגלה של החיה הגדולה הפשיטה את העור מעל גבו קב-ונקי כהפשט עור ארנבת. מיד כשראיתי את האיש המת שלחתי נוטר לביתו של חבר בקרבת-מקום לשאול לי רובה-פילים. וכבר הקדמתי ושלחתי את הסייח בחזרה, כיון שלא חפצתי שישתגע מפחד ויפילני אך יריח את הפיל.

לא יצאו רגעים אחדים והנוטר חזר ובידו רובה וחמשה נרתיקים ובתוך כך באו קצת בורמנים וסיפרו לנו שהפיל הוא בשדות האורז שלמטה, במרחק כמה מאות אמות מכאן. כשפניתי ללכת יצאה כמעט כל אוכלוסית הרובע מן הבתים והלכה בעקבותי. הם ראו את הרובה והיו מצעקים בהתרגשות שאני עומד לירות את הפיל. הם לא גילו עניין רב בפיל כשלא היה אלא עושה שמות במעונותיהם, אבל עכשיו שהוא עומד להירות — שאני, היו מצפים למעט שעשוע, כדרך שהיה נהוג המון אנגלי; ומלבד זה היה להם חפץ בבשר. הדבר הזה גרם לי אי-מונחה כלשהי. לא היתה לי כוונה לירות בפיל — שלחתי להביא את הרובה כדי להתגונן בשעת הצורך — והדבר מרפה-ידיים תמיד בשעה שהמון הולך אחריך. ירדתי במדרון הגבעה, נראה ורואה עצמי כשוטה, הרובה על שכמי וצבא אנשים המוסיף בלי-הרף נדחק ובא בעקבותי. למטה, משהרחקת מן הבקתות, היה כביש בטון ומעבר לו מישור שומם מלא-טיט של שדות אורז כאלף אמה לרוחב, שדות שלא נחרשו עדיין, אך טפוחים מן הגשמים הראשונים ומנוקדים עשב בר. הפיל עמד במרחק שמונה אמות מן הדרך, צדו השמאלי כלפינו. הוא לא נתן לבו אף כהוא זה

להמון המתקרב. קורע היה אגודות אגודות של עשב, טופחן כנגד ברכיו לנקותו ותוחבו לתוך לועו.

בעצמתי על הכביש. אך ראיתי את הפיל ידעתי בדאות גמורה שאיני צריך להרגו. ענין רציני הוא להרוג פיל של עבודה — הרי זה כהריסת מכונה גדולה ויקרה — וברי שאסור לעשות זאת, אם רק אפשר להימנע מזה. וממרחק זה, כשהוא אוכל בשלוה, לא נראה הפיל מסוכן יותר מפרה. חשבתי באותה שעה, והריני חושב גם עתה, שאותה תקיפה של „בולמוס“ כבר היתה בתפוגתה; ואם כן, מן הסתם ישוטט לו בלי להזיק שום בריה עד שיחזור המאהוט ויצודגו. יתר על כן, לא היה לי רצון קל־שבקלים להרגו. החלטתי שאשגיח עליו זמן־מה עד שתהיה בי דאות שלא יחזור ויתפרע, ואלך הביתה.

אך באותו רגע העפתי עיני על ההמון שהלך אחרי. זה היה המון עצום, אלפיים איש לפחות, והיה מוסיף בכל רגע. הוא חסם את הדרך במרחק רב מכל עבר. הבטתי בים זה של פנים צהובות שמעל לבגדים הסגוניים — פנים שכולן מאושרות ונרגשות על שעשוע זה שנודמו להן, ובכולן דאות שהפיל עומד להירות. הם הסתכלו בי כהסתכל במכשף העומד להראות אחד מלהטיו. לא היתה בלבם כל חיבה אלי, אך כשרובה מגי זה ביד, הייתי ראוי להסתכלות. ופתאום הבינתי שבכל זאת אהיה צריך להרוג את הפיל. הבריות הללו ציפו שאעשה זאת והיה עלי לעשות זאת; הרגשתי באלפיים רצונותיהם כשהם לחצים אותי קדימה בלחץ שאין לעמוד בפניו. ובאותו רגע, כשאני עומד שם והרובה ביד, תפסתי בפעם הראשונה את כל תרמיתו ואפסותו של שלטון האדם הלבן במזרח. הרי אני כאן, האיש הלבן ורובהו, עומד בפני המון הילידים הבלתי מוזין — לכאורה השחקן העיקרי במחזה; אך לאמתו של דבר הייתי רק בובה מגוחכת הנדחפת אילך ואילך על־פי רצונן של אותן הפנים הצהובות שמאחורי. ידעתי באותו רגע כי בשעה שהאדם הלבן הופך לעריץ, את חירותו שלו הוא הורס. הריהו נעשה מין גולם־ראות נכור, דמות הסהיב* שנעשתה מטבע עובר. שפן־תנאי לשלטונו הוא כי יבלה את חייו בעשית רושם על ה„ילידים“, וכך בכל שעת משבר עליו לעשות מה ש„הילידים“ מצפים כי יעשה. הוא עוטה מסכה ופניו נעשות הולמות את המסכה. חייב הייתי לירות בפיל. נתחייבתי לעשות כן בשעה ששלחתי להביא את הרובה. סהיב חייב לנהוג כסהיב; צריך שהופעתו תהיה בתקיפות, שידע מה בדעתו לעשות ושיעשה דברים מסוימים. ללכת כל אותו מהלך, כשהרובה ביד, ואלפיים איש צועדים בעקבותי, ואחר־כך לחזור כלעומת שבאתי בצעדים רפים, בלי לעשות דבר — לא, דבר זה היה בלתי אפשרי. ההמון היה צוחק לי. וכל חיי, חיי כל אדם לבן במזרח, הם מאבק אחד ארוך שלא להיות לצחוק.

ואולם אני לא חפצתי להרוג את הפיל. הסתכלתי בו, כשהוא טופח את אגודת העשב כלפי ברכיו באותה הבעה מוטרדת של סבתא, כאשר תהיה לפילים. נראה היה לי כי לירות בו יהיה מעשה־רצח. באותו גיל לא הייתי אסטנים לגבי הריגת בעלי־חיים, אך מימי לא יריתי בפיל ומימי לא רציתי לעשות כן. (משום־מה נראה הדבר תמיד גרוע יותר להרוג בעלי־חיים גדול). מלבד זה, יש לתת את הדעת על בעליו. כשהוא חי, הפיל שווה לפחות מאה פונט; מת, הריהו שווה אולי רק כערך חטיו, אפשר חמשה פונטים. אך מוטל היה עלי לפעול מהרה. פניתי לכמה בורמנים שנראו כבעלי־נסיון וחיו שם בשעה שהגענו למקום, ושאלתי אותם כיצד היתה התנהגותו של הפיל. כולם אמרו דבר אחד: הוא לא שם לב אליך אם הנחת לו, אך הוא עלול להשתער עליך אם תתקרב אליו יותר מדי.

* סהיב — צחיב, אדון (המע').

ברי היה לי לחלוטין מה עלי לעשות. עלי להתקרב אל הפיל כדי, נאמר, עשרים וחמש אמה, ולבחון את התנהגותו. אם יתקפני אוכל לירות, אם לא ישים לב אלי, אפשר להניחו בלב שקט עד שיחזור המאהוט. אך ידעתי גם זאת, שלא אעשה שום דבר כיוצא בזה. הייתי קלע גרוע ברובה והקרקה היה טיט רופס שהרגלים שוקעות בו בכל צעד. אם הפיל יתקפני, ואני אחטיא את המטרה, תהיה לי תקוה כתקות צב תחת מכבש. אך אפילו באותה שעה לא נתתי דעתי במיוחד על עורי, רק על הפרצופים הצהובים השומרים צעדי. כי באותו רגע, כשההמוז מסתכל בי, לא היה בי פחד כמשמעו הרגיל, כשם שהייתי מפחד אילו הייתי לבדי. אדם לבן אסור לו להיפחד בפני „ילידים“; ולפיכך, בדרך כלל אין הוא נפחד. המחשבה היחידה בלבי היתה שאם ילך משהו שלא כשורה יראוני אלפיים בורמנים אלו מורדף, נתפס, נרמס והופך לפגר מגחך כאותו הודי על הגבעה, ואם יראוני בכך, קרוב לודאי שכמה מהם יצחקו. ודבר שכזה אין לשאת בשום פנים. יש רק ברירה אחת. דחפתי את הכדורים למחסנית והשתרעתי על הכביש כדי שאיטיב לקלוע.

בהמון הושלך הס, וגרונות רבים מספור נשפו אנחה עמוקה, נמוכה, מאושרת, כאנחת אנשים הרואים את המסך בתיאטרון עולה סוף־סוף. אחרי ככלות הכל, יזכו בשעשוע שלהם. הרובה היה כלי גרמני נהדר עם כוונות קולעות כחוט השערה. לא ידעתי אז כי הורה בפיל עליו לירות כאילו הוא תוקע יתד דמיונית העוברת מאפרכסת־אוזן אחת לחברתה. הואיל והפיל עמד באלכסון לפני, היה עלי לקלוע ישר אל אפרכסת אזנו; לאמיתו של דבר קלעתי כמה אינטישים קדימה, כי חשבתי שהמוח הוא הלאה לפני.

כשלחצתי על ההדק לא שמעתי את החבטה ולא הרגשתי ברתיעה — לעולם אי אתה מרגיש כיון שיריה פגעה — אך שמעתי את נהמת השמחה השטנית שעלתה מן ההמון. באותו הרף־עין, דומה, בזמן קצר מכדי שיגיע הכדור שמה, באה תמורה מסתורית, איומה, בפיל. הוא לא נודעזע ולא נפל, רק כל קו וקו שבגופו נשתנה. לפתע נראה היה מוכה, מכווץ, זקן עד־מאוד, כאילו פגיעתו הנוראה של הכדור שיתקה אותו בלי להכריעו. לבסוף, דומה, כעבור שעה ארוכה — יתכן, משער אני, כי הדבר ארך חמש שניות — נשתוחח וכרע ברפיון על ברכיו. פיו העלה ריר. זיקנה מופלגת, דומה, קפצה עליו. אפשר היה לך לדמותו בן אלפי שנה. יריתי שוב באותו מקום. עם היריה השניה לא נפל אלא נתרומם באטיות נראשת על רגליו ונודקף, כשברכיו מוטות וראשו שח. יריתי בפעם השלישית. רב היה לו. יכולת לראות חבלי־מות מטלטלים כל גופו ומטיחים שיור אחרון של כוח מתוך רגליו. אך בנפלו דומה היה לרגע כאילו הוא קם, כי בשעה שרגליו האחוריות כרעו תחתיו נראה היה כמתנשא כלפי מעלה כעין סלע גדול שמתמוטט ונופל, כשחדקו מודקר כאילן כלפי מרום. הוא הריע זאת הפעם הראשונה והיחידה. ואז כרע נפל, בטנו כלפי, בחבטה שדומה היתה כמרעידה את הקרקע אפילו במקום שהייתי שוכב.

עמדתי על רגלי. הבורמנים כבר היו דולקים־עוברים על פני בתוך הבקץ. ברי היה שהפיל לא יקום עוד לעולם, אך עדיין לא היה מת. הוא היה נושם, בקצב רב, נשימות ארוכות ומגרגרות. כשהתל הגדול של גבו עולה ונופל במכאוב. פיו היה פעור לרווחה — יכולתי לראות הרחק עד חלל גרונו הורד־חור. חכיתי שעה ארוכה עד שימות, אך נשימתו לא רפתה. לבסוף יריתי את שתי יריותי הנותרות אל מקום ששיערתי שם הלב. הדם הסמיך שפע מתוכו כקטיפה אדומה, אך עדיין לא מת. גופו אף לא זע בשעה שפגעו בו היריות, הנשימה הנכאבה נמשכה ללא הפוגה. הוא גרע, לאט לאט וביסורים גדולים, אך באיזה עולם רחוק ממני שבו לא היה אפילו בכדור כדי לפגום בו. הרגשתי שעלי לשים קץ לרעש איום זה. אימה היתה לראות את התחיה הגדולה מוטלת שם, חסרת כוח לנוע אך חסרת כוח למות, ואין בידי לגמור אותה. שלחתי שוב להביא

את רובי הקטן והטלתי יריה אחר יריה לתוך לבו וגרונו. היריות לא עשו, כנדמה, שום רושם. הנשימות המיוסרות נמשכו בקביעות כטקטוקו של שעון.

באחרונה לא יכולתי עוד לשאת זאת והלכתי לי. שמעתי שלא מת אלא לאחר חצי שעה. הבורמנים היו מביאים סכינים וסלים אף קודם שהלכתי, וסופר לי שעד אחר הצהריים הפשיטו את גופו עד לעצמות כמעט.

אחר כך, כמובן, היו ויכוחים עד לאין סוף על ירית הפיל. בעליו היה מלא חימה, אבל הוא היה רק הודי ולא יכול לעשות דבר. מלבד זאת, עשיתי מבחינה חוקית את הדבר הנכון, שכן פיל משוגע יש להרגו, ככלב משוגע, אם יצא מרשות בעליו ושליטתו. בין האירופים היו הדעות מחולקות. קשישים שבהם אמרו שהצדק אתי, צעירים שבהם אמרו כי חטא הוא לירות בפיל על שהרג קולי, שכן פיל שווה יותר מכל קולי קורינגי מזופת. לאחר ימים הייתי מרוצה שנהרג הקולי: הדבר הצדיקני מבחינה חוקית ונתן לי עילה מספקת לירית הפיל. הרבה פעמים תמהתי אם מי מהם תפס שעשיתי זאת רק כדי שלא להראות שוטה.

תרגם ב. א.

כ ה ו ל

זה זר הרך, אמלא, כי אונקרה.
כי לא שלמו עד כה ימי אבלה,
והיא נפלה ביתר אחיותיה.
סחופת חשבת אדם אשר נדלה.

אך רעפו כחול-שדה עיניה,
עולם הכחיל למרחוק סביבה,
וכה הלבין קויו שבת רוגע
גוה עת תרדה בחוז ארבה.

עתה אינה, ובניצו לא ארצה,
אשמר קסוד פלכות שצללה
את מתק היותה, קר טייה,
פאר אשר בליל תבל נבלע.
ולא ידעה הנחול האלהי
הקרה לעולם כל עוד אהי!

יעקב פיכמן

על פתחו של גנוז

ישעיהו רבינוביץ

בתולדות הלאום כל אידיאה מוסרית או סוציא-
לית או דתית, לא גרס. יחיד היה בדורות ישר-
אל רבים בתרגושת חווייה אסתטית, בדחפי מר-
סיקאליות שבו. לא זה שבדל היה מן החולין,
מתעלם מן המציאות האפורה ומן הממשות ה-
קונקרטי, עוטה איצטלת-יחידות רומאנטית-
הירואית וזומם בבדידותו המזהירה או הקודר-
גית את מבעו האמנותי. לא כי. היום-יומיות
גופה, הריאליות הנוקשה עצמה, מבפנים היו
מפתחות את סגורן משנעצה בהן עינו של בר-
דיצ'בסקי. עין זו מתירה היתה את הפרימיטיב
אף מעבי האלם של העיירה היהודית השוקטת
על שממונה. מן הפרץ הזה היה לבו של ברדי-
צ'בסקי מתפעם מאוד. מין גיאות היתה מציפה
אותו על שכה מעמיק קשב הוא, על שקשבו
טורף את השלווה המדומה של האדם, מחדירה
בהדי גורליות קדומה, המתגלגלת במוסיקאליות
פאטאליסטית ומתגשמת בפרצופים, במחשבה,
בעלילות, ואין לערער עליה. תדיר היה מוזמן
למין קפיצה מפתיעה לתוך תהומות הנפש, ומפ-
ליג היה להנאתו ב"שבירת כלים", בפיצול קלי-
פות של היסטוריה, תרבות, מוסרות, מסורת, נוהג
ואופנה אמנותית. לעולם הוא נשמע לתשוקתו לת-
פוס את העולם תפיסה ישירה, מיידית וגם מקי-
פה — ללא כל סייגים חברתיים, גדרים מסור-
תיים, מדות אינטלקטואליות החוצצים בינו ובינו
יקומה, אף על פי שידע היה כי זיקה מעין זו
עלולה להשיב את האמן אל ההיוליות. פ. לחר
בר הצליח לספר על ברדיצ'בסקי ממש כמו שהצ-
ליח תומאס מאן לספר על המוסיקאי ב"ד"ר
פאוסט" שלו:

"החידוש העיקרי שבדבריו הוא זה שהתחיל
תמיד מחדש. בתמיהה שלו יש מן התמיהה הרא-
שונה של מי שכאילו נולד ראשון. נוטה הוא
תמיד אל הראשונות, אל שרשים ולא אל ענ-
פים. במשך דורות הרגילו בני אדם את עצמם
לבאר דברים, לחבר ביאור לביאור, לקשור חבל
בחבל, ועדיין לא הגיעו אל מ"הבאר הצוננים
והעמוקים. בגישה שלו אל דברים יש מגישה רא-
שונה זו אל ראשונות. הרגיל לא היה רגיל אצ-
לו, ואדרבה, מכיוון שיש בדבר מן ההרגל, הרי

בתולדות המחשבה הישראלית טבועה דמר
תו של ה"אחר" במול של טראגיות מיוחדת.
הפרישה מן הציבור והסטייה מן המקובל והמ-
סורת אמנם הרבה יסורים כרוכים בהן. אלא
שהאישיות המתבדלת או המובדלה מוקרנה
מאיוזה זיו מיוחד משלה. הוא מתלווה אליה
בגלותה, מרמז על הכיפורים בעתידות, וממתיק
את דינה. המסורת גופה, שאיננה סובלת כל
"אחר", אף היא אינה דוחה אותו לגמרי. העירות
בדמותו של הלה אינה מנותקת כולה משרשי-עם
עתיקים: אף בבדידותה יונקת דמות זו מחיר
ניותו של העם, נשמעת לקדמות שהיא צפונה
במעמקיו. וכך נמצא ה"אחר" גולה ויורש כאחד.
פורש מ"בית-אבא" ומהרהר בו בגלותו, מתהלך
לבדו בנתיבות יחוד נעלמים וצמא להדים מר-
שותו של הקיבוץ הלאומי. אפילו אותם ספרים
גנוזים שלנו לא פס קולם: "מחרישים היו בעל-
בונם" — ומטפחים, כביכול, את צפייתם לפי-
דות אשר בוא תבוא, לעין אשר תחדור אליהם
מעמקי הדורות וברחמים רבים תקבצם הביתה.
וה"אחרים" שבתלמוד ובמדרשים, בקבלה ובח-
סידות, לא נשתכחו ממנו עד היום, ודמותם עוד
משפיעה במחשבה וביצירה של ישראל. פוגעים
היו בנו בזרותם, מתמיהים בפרישה שקבלו על
עצמם. ואילו גם כיום הם משרים עלינו מן התפר-
ארת המתרקמת במרחקים מופלאים, "מאחורי
הפרגוד", משיבים עלינו מן החווייה, שאמנם
עתיקה היא מאוד, אלא שהיא קרבה שוב ומח-
רידה נימים עמקות בתוכנו. והנה בה בשעה
שאנו נוקטים בעונשין כלפי ה"אחר" הברועט
במסורת מקודשה והופך את הקערה על פיה,
אנו גם אוהדים לאישיותו המתחבטת בנתיבות
היסורים והתפארת. בסתרי לבנו אנו רוחשים לו
שלום, לאמור: אחינו אתה.

גם מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, אישיותו חתומה
בצבינו של ה"אחר". לא זה בלבד שמתכחש
היה ל"רוח ההיסטורית" ומזים את "החשובו
ההיסטורי" בטעמם של אחד העם ובית מדרשו,
כי אם גם כופר היה בכל התמד לדפוסי מח-
שבה ויצירה בישראל. את "ההיסטורי" המגובש
ראה כקפאון בלבד, ואת האבולוציה המבצעת

ריאליות מדומה. הריאליות „האמתית“, לברדי צ'בסקי, הוא הנתפס אינטואיטיבית, הנרגש אינסטינקטיבית והמובע „טבעית“, כלומר אסתטית. „אחד העם“, אומר יעקב רבינוביץ במאמרו על ברדיצ'בסקי, „שזעזע תחילה בתחיית הלב, כאילו התחיל סוגר בידיו את האופק הרחב שפתח“, וברדיצ'בסקי כל ימיו היה הולך וקורע מסכי אפקים ומכריו על גילוייו של הגנוז. מי יודע ממה נתיירא אחד העם יותר — מן האופל הסתום בבראשית או מן האור הגנוז בבראשית שלא יסנוור. אפשר שלא הבחין כלל בדינאמיות הפסיכית של היסודות הללו מקוצר ראייה אסתטית-אמנותית. אולם ביאליק ודאי לו שנתירא, במפורש נתיירא מן האיש „זעום העפעפים“ ו„תהיר מות אבדון“ שהם „נמים עמוקים ושחורים“. חרד היה ל„תכלית“ הלאומית הסוציאליסטית שאינה סובלת את האסתטיות האינדיבידואליסטית ה-קיצונית. לפיכך הגדיל לאין ערוך על אחד העם בזווית אורגאנית את ההלכה לאגדה, לפי שבוה נעשה ערב גם לקיומה של האסתטיקה המשתלבת בהלכה הלאומית, להשפעת-גומלין בין היריב והרבים. ועד שביאליק מתחבט בכף-הקלע האקספרסיוניסטית ומיטלטל בפחדים האפוקליפטיים שנולדו מפרציו הפיוטיים, מהלך ברדיצ'בסקי במבוכה של המיתולוגיה כבתוך שלו, מאמץ אותה למחשבתו וליצירתו האמנותית: בנתיבות העיירה היהודית, המתעלפת בדממתה ובשממונה, פתח ברדיצ'בסקי, כאמור, את הג'נוו, הביע את האסור במבע, התיר את המיתוס הקדום בלב אדם פשוט מישראל בעיירות אוקיינוס. אוצרות של תפארת איומה „מתגלגלים היו לרגליו“ בבתי ישראל, זוהי התפארת ההירית שביצרים הפרימיטיביים, אשר ההיסטוריה מתימרת לחללה, לכווצה, ולחנטה בתחליפים מזויפים של „חשבונות“ לאומיים-סוציאליים. זוהי המחלוקת הגדולה שהיתה לו לברדיצ'בסקי עם „הספר“ ועם „הכתב“. הללו, לדעתו, כל עיקרם משתקים הם את לבו של אדם מיש-ראל, מקצרים את נשימתו, באשר הם כולאים אותו בכלאי גדרים וסייגים של מחשבה לארמית ומוסריות לאומית, ומעמידים חיצ של אשליה ריאליסטית בינו ובין הטבע החפשי האמיתי. אכן, דבריו של ברדיצ'בסקי (*) על „המחות“ ועל „הספר“ הם ממש אותם הדברים של אסכולות אמנות וספרות חדישות המתנבאות על

מוטל לעיין בו, לבחון אותו מחדש ולעמוד עליו מחדש, לעמוד על השורש שלו, על ההתחלה הראשונה.“*)

מובן: נטייתו זו של ברדיצ'בסקי באה מפאת רגישותו האסתטית, והיא המבליטה אותו מן הסופרים המשוררים היהודיים שבדורו. כל ימיו היה י. ל. פרץ מבקיע אל הנגזן — ולא עלתה לו וברדיצ'בסקי, הניגון היה כרוך בגופו. בעצמותה של יצירתו היה מפעפע. „הטבע“ ניתן לו בקלות מפליאה. רגע קט דומה הוא מתגלם ומתגבש בתיאור, ברעיון, בלבושי צורה ודמות — ושוב הוא עולה על גדותיו בורם מוסיקאלי העורג לקדמותו. וכן היה ברדיצ'בסקי תדיר מהלך תפוס למעמקיו האסתטיים, שלגביהם ייראו כל מסכות היסטוריות או מוסריות הנבנות מן הידע האינטלקטואלי, רק קטנות בלבד שאין לייחד להן כל חשיבות ממשית. מכאן המרחק הרוחני שבינו ובין אחד העם. האינדיבידואליות הקיצונית, על כל פולחנות האסתטיקה שלה, זוהי היתה לרוחו של אחד העם: פוגעת היתה, לדעתו, במחשבה הלאומית המתקיימת בגיבושי מחשבה חברתיים-מוסריים מרנומנטליים. שניהם, ברדיצ'בסקי וגם אחד העם, השתמשו בגינונים פובליציסטיים-פילוסופיים לקוחים מכלית של אירופה. זה „שורש-נשמה“ לו, כביכול, במשנתו הדיאונסטית של ניצשה ובתורתו הפסימיסטית של שופנהאואר; וזה מבסס היה את מחשבתו על הלאומיות והסוציאולוגיה הליברליות של אותם הדורות. בעזרת הכלים האלה דימו שניהם לחזור אל המקורות הישראליים. אחד העם הוא אשר „מחבר היה באור לבאור, קושר משיחה במשיחה“ בהיסטוריה הישראלית, מקביל תקופה לתקופה במערות כות העבר, וממשל מהן על העתיד. ואילו ברדיצ'בסקי מעיקרו כופר היה ב„עמידתן“ של תקורות, בגיבושי הווה ועבר ועתיד, במיונים אידיאולוגיים. לפי שאין העולם ניתן לאדם בכלל, ולישראל בפרט, רשויות רשויות, תחילה ופנים וסוף, כי אם הוויות אינסופיות המנגנות בכל מיתריהן בציוות אדיר מיוחד. אין לך דבר בעולמך אשר לא ישקף את קדמותו ואת עתידו בהווייתו שתדיר היא בת ההווייה. אין לך סימן של ישות הווייה, מציאות שלא ייצג את ה„לפני-ולפנים“ ולא ישמש פתח-כניסה אל מעבר לאופקים של

(*) פ. לחובר: תולדות הספרות העברית החדשה

(*) „התקופה“, ספר י"ג.

ח' ג-ה.

תית של שופנהאואר שכל כך משכה את לבו של הסופר היהודי.

כל עוד נמצא ברדיצ'בסקי בתחומי הוויכוח העיוני עם חבריו הסופרים, אפשר היה לו להפיל ליג בכיסופיו האסתטיים. ואילו משנכנס להציץ ב"מהות" החיים בשערי סיפורו הוא, נתקל בבעיות של ריאליות ומציאות שאילצוהו להאט קצת את דרכו ב"פרדס". אז נראה אותו "אחר" עומד ומחשב, "חשובות" — עד כדי הרהורי תשובה, תשובה מאותם שבילים של שופנהאואר וניצשה. בעוד מועד עמד והבחין בסכנה.

ב.

במערכת יצירתו הספרותית של ברדיצ'בסקי נסתמנו כל אותן "אסכולות" שבהתפתחות הפסיכיות האסתטי באמנות האירופית החדשה. בחלק ניכר מספורי העיירה לברדיצ'בסקי — "מערפלי הנוער" או ב"מחץ לתחום" — רוטט עדיין החווייה האימפרסיוניסטית, אחוזת תהייה על עולם זה שנתרופפה יציבותו. היגון והבדידות הם כאן המוטיב המוסיקאלי של האמן. רגע קל יעמוד, יסתכל בריסס זעיר מן הים הגדול, רסיס "חומר", שתוך כדי דיבור של המספר יתחמק שוב אל החלון הנצחי, סיפורים רבים — "המציאה", "פת'לחם", "זו בצד זו" ודומיהם — רק אימפרסיות של מציאות הן, הבהובי חיייה בלבד, ולא "מהות" של החיים. ומאלה כבר נקלטת הפסימיות האמנותית של המספר: הביזק באקראי למהותם של החיים לא הניח את דעתו. בא וגילה טפח אחד — ואחריו שוב מוגפים "השערים". ורק הצמאון היוקד. בחדרי הנפש, דוחק את לבו של האמן ונדחף לאפיקי הפורקן. אותו בוז ל"כתב" ול"ספר" הריהו בא ומתנקם בסופר גופו. לומר לו: אף אתה בכך — בחומר, בגישום, בגיבוש, בצורה; בלעדיהם הן לא תבוא בכלל אל הנחלה האמנותית, אל הניב היצירי. ונמצא אתה הסופר האמן כופר בנביא האסתטיקן. אותה ברית אינטואיטיבית-מוסיקלית הכרותה בינך ובין עולמך הלא תופר מעצם הזדקקותך למילול הספרותי למען גשם את האימפרסיה המתהבהבת לך מן המציאות. סתירה זו, חרונה הדריך את ברדיצ'בסקי אל התחליפים הסימברליסטיים. ב"מעבר לנהר" ובדומים לו נראים הדברים שוקעים ב"עצמותם", המאורעות מתכנסים בנפשם חדר לפנים מחדר. יותר ויותר הם פורשים מן ה"קליפה" הריאליסטית החיצונית שלהם, ומדרגה לדרגה הם מתעלפים באיזו משמעות

הפסיכיות האסתטי הבונה של האליידע:

"המהות יתירה היא מכל המון הדברים והאמרים על אודות המהות. יתרה היא הנפש על תורת הנפש. כל ביטוי, כל הגה, כל מאמר רק ילדי הגשמה הם. אי אפשר לאדם להביע רחשי לבבו ולהשמיע הדי לבבו. אי אפשר לכתב להיות מטבע למכמני העולם.

"רק מעט מועיר נאמר בספר מאשר בנו ובנפשנו. רק משהו מן המשהו; וגם משהו זה הוא רק אומר ודברים, רק דברים בעלמא, שאין להם דמות העצם והחיים שבעצם.

"אדרבה, החי בנו, מה שחי בנו, בפני מיתנו, הוא בלי אומר וכלי דברים, בלי בייטוי וכלי הגשמה שבדיבור...

"אמור אומרים, כי הכתב והמכתב נבראו בין השמשות; אבל המכתב הוא דבר מוגבל, ואל אלהי הרוחות הוא בלתי מוגבל, לו אין תחילה ואין סוף".

מכאן תובן הפסימיות האסתטית הטבועה במחשבתו הפילוסופית ובעבודתו האמנותית של ברדיצ'בסקי. פסימיות של שופנהאואר היא, שתיר, היא נגרשת באינטואיציה שלה ולעולם אין היא באה על סיפוקה בגילום אמנותי תודעתי. אינטואיציה זו מידתה היא מידת הארוטיקה הכבירה: האמן נכסף להזדווג ל"אובייקט" שלו זיווג ישיר, ללא כל חציצה ביניהם. ואילו, הכתב והספר, "הדבר והדיבור", אותה פעולה אמנותית שכביכול היא מביעה את "החיים" ואת "הטבע", הם גופם הופכים לחיץ בין האמן ובין עצמותם של דברים ומאורעות, באשר אין פעולה אמנותית זאת מתקיימת אלא בהתמד, בצורה, ברגע של קפאון. האמנות הופכת אז "הספר". אך זה רגשה ה"מהות" בהווייתו הדינאמית, והנה הפכה "עבר" סטאטי בהתגשמותה הספרותית. האפיקן מתעלם מן הדרגה הדראמאטית-הפסיכית שהחיים נמצאים בה תדיר, מתנכר להיוליות הנצחית של האובייקט שלו, מתחיל לספר על "גבוריו" מפיה של איזו מגמה שהוא כופה עליהם. בזה הוא מפקיע את עצמו מרשותה של האסתטיות הטורה. רה. ברדיצ'בסקי חושש היה, שמא מנת חלקו של כל אמן היא באמת צמצום של חווייה, כינוס וכינוף, גיבוש וגישום. המספר האמיתי צופה בחלקו ומיצר מאד — ומתקין את החומר שבידו כדי לפלחו ולחשוף מקרבו את ה"מהות" שבו; אולם בגשתו לגלם אותה מהות בספרות הריהו כבר גוזר עליה צמצום. זוהי הפסימיות האמנו-

הכתב והמכתב, שלא ימושו גם מפיו, הרי הוא מוצא בחיים ובעולם פנים חדשות וחיים חדשים. הוא מרגיש בכל פעם בקרבו התעוררות של מעלה, "תרועת אלהים"; והקריאה היא מאל בורא ומחדש את עולמו ואת ברייר תיו ושופך עליהם את חסדו".

במונח "תרועת אלהים" ביקש ברדיצ'בסקי למצות את כל ערגונו האסתטי. תרועה זו היא המבע לנפשו של הטבע הראשיתי, היא גם גאון לתו של האדם שרהטי דמיו עוד לא נתאבנו בו כליל, ההתעוררות, ההתלהבות, הדביקות, של בי עלייה הם בדרגות התפארת שנגעה בנפשו של האדם. ההדר היקומי המציף את הבריאה במוסיקאליות שלו עוטה גם את היחיד הישראלי בגיאותה האסתטית של החסידות:

"ויש אשר יגע בנו הרוח ממרום והוא יהיה בנו לים סוער. והוא מכה גלים, מת- געש ומרעים; הסער מניע נפשנו, במידה לא ידענו אותה עד כה, חיי-עד שוטפים בנו; נקרע הקו המבדיל בינינו ובין העולם אשר מטביב לנו; אנו רוצים לצאת מעצמנו — הננו מרקדים.

"והריקודים הם שירה גדולה, מוחשית, שירה רוממה. לא בשפת-ירננות היא באה, רק בתנועה היא מדברת, בתנועה שמוצאה מהמערכות העליונות... לא רק הפה, גם שאר האברים יודעים לומר שירה. הלב הולם פעם, מתלהב ומתדבק ומרקד גם הוא. הריקוד אינו זה של הרגלים בלבד, התנועה במעגל ישר והפוך, כי אם ריקוד כל הגוף, כל האברים. כל החי בתוכנו — הכל נמשך בשאון תפילה ושירה גם יחד, הכל מתאחד לתנועה רבה, לתנועה של חירות. האדם מרגיש אז שאין הוא יחיד..."

"מרגיש הוא את יחסו אל האור העליון, אל אור האין-סוף, המתגלה בכל מכמני המציאות; מרגיש הוא את סוד כל החיות, הכוללת את ההווייה העולמית, ולבבו עולה. רוצה הוא להתאחד עם הבריאה, להתרפק על קונו, להתרפק בלבבו ונפשו; הכל בו סוער ומתרגש, הוא מרקד... והוא סוד הייחוד — — —"

מובן: הריטוריקה העיונית הזאת לא השפיעה את תשוקתו של ברדיצ'בסקי לארשת אמנותית משלו, ישירה ומקורית, לאסתטיות שנשתקפה לו באספקלריה של החסידות. מה

אסתטית סתומה ששום כינוי וכוונה אין לה מלבד חוויית עצמה ותנועתה המוסיקאלית. הנטייה הסימבוליסטית של ברדיצ'בסקי מטרביעה התפעלות מיוחדת בספורו. המספר, דומה, קשוב אל התמורה המתרחשת בדברו. בעיירה זו, שיומה רד והדמדומים עוטפים אותה בתוגה של "ככלות הכל" — אכן, יש סמוכים בין ספורו של ברגלסון ובין זה של ברדיצ'בסקי — היתה אצבעו של המספר נוגעת בנפשו של הקיום האנושי. דבריו, עם כל היותם כבושים במסגרת הספר והסיפור, מהלכים איוו עירות הנטויות מדביקותו של האמן במוסיקאליות היקומית. כאילו ה"כתב" שלו, ה"ספר" שלו אינם קליפה בלבד לריאליות הפנימית של הדברים, כי אם הסמל גופו הם לאותה עירות מופלאה של ההויות המפכה מעבר לוילאות הדממה והיגון והדמדומים החופפים על עיירתו. אלא שאותה תשוקה אכספרסיוניסטית לחדור מבעד לסמל אל המקור הראשיתי שבפסיכיקה האנושית היא שסללה לברדיצ'בסקי מסילות אל החסידות. כלי. ל. פרץ נתבשרו גם לברדיצ'בסקי כוחות ארשת אינטואיטיביים לדחפיו האסתטיים. בריקוד ובני-גון ראה גאולת-ניב לתנועתו המוסיקאלית. אך בניגוד לפרץ, נשמעים לו הריקוד והניגון ומס-תפגים בספורו. אין הוא נוקט בלהטים הדראמאטיים של המונולוג הישיר, שברי דיבורים, קטעי פסוקים, רמזי חווייה, שבהם דימה פרץ לעורר את המוסיקאליות בסיפורו. האכספרסיה נענית לרצונו של ברדיצ'בסקי, באורח טבעי ואורגאני, כנחלת-מורשה. בדבריו העיוניים על החסידות ועל הקבלה הוא מברר את מגמתה של האכספרסיה ואת תפקידן של הללו בגילומה. כל זיקתו האסתטית ה"טבעית" כלולה ב"משנת חסידים" שלו:

"בימי הקבלה והחסידות התרחב המבט גם בבית-יעקב; החל היהודי להרגיש, כי לא זאת היא תכלית החיים, שהיה רק "סר מרע ועושה טוב". זאת הפעם אשר הכיר, שסוד אחדותו יתברך הוא למעלה מכל הצורות הללו. — — — חדל האדם גם לבקש חיי-שעה רוחניים והחל לפנות לבו לחיי העולם והמציאות. האדם בעולם הקבלה ובחסידות מחבק זרועות עולם ומחפש אחרי מסתרי החיים. על יד החוקים והמשפטים הרבים, התורות והדר-כים, הדעות והמחשבות, שמצא האיש המ-קובל או האיש החסיד לפניו, בתור דברים נמסרים מפה לאוזן או קבועים במסמרות

העוצר את התנודה האורגיאסטית ומצווה על האווירה החסידית מן ההתמד שבחיים. מין זהיר רות סמויה באותן שורות „דיאונסטיות” שבתיר אור הריקוד — כדי שלא „לשבר את הכלים” ולהסתחף ב„הפקר”. אכן, הסיפור עצמו, ה„כתב” וה„ספר” שהמספר מואס בהם בויכוחיו העיוניים, עומד לו לאמן „לבלי תיטרף אנייתר”, כמו שעמד לרבי נחמן מברצלוב. הסיפור בבירור מילולי, בסידור משפטי, בסגנון המחוטב והממושע — כל הגינונים הללו של „בעל-מלאכה” אמנותי, פורים הם ניב לדינאמיקה האסתטית של האדם וגם מלכדים את היצרים הפרימיטיביים האסתטיים ליכוד של צורה הניתנת לתפיסה ריאליסטית. הציוות הזה מגן על ברדיצ'בסקי בדרכו, שתדיר „בחזקת סכנה” היא, הנמתחת מסיפורי הוויי שבעיירה אל החסידות והקבלה, מהן לאגדה ולמיתוס שבקדומים הישראליים, ומשם ל„רור” מנים הקצרים” שהם שיא המאבק האמנותי של המספר.

„הסתירה”, הטבועה בציוותם של הדחף ה־אסתטי הפרימיטיבי והליכוד והשלטון האמנותי, היא בעין „דיאלקטיקה” שיש ללמוד מתוכה על התהליך האמנותי בכלל ועל יצירתו של ברדיצ'בסקי בפרט. זה לעומת זה העמיד האלהים: את הטבע ואת הספר. שומה על האמן שיהא נאבק עם שניהם, נשמע לשניהם וכובש את שניהם במרותו. הוא הסינתזה באותה „שלישיה” היגליאנית. אלא שהסינתזה לעולם לא תשקוט. מבפנים היא חוזרת ונטרפת על ידי ההיוליות האסתטית שבה, מתגעגעת אל התנודה האוקינורית המוסקאלית הנהדרה בפאטאליות אשר בה. לראצידיבים פסיכיים אסתטיים מעין אלה נשמעת גם עבודתו הסיפורית של ברדיצ'בסקי, ביחוד ב„רומאנים קצרים” שלו. היסוד „הדיאונטי” מתקיף בהם מאד את היסוד „האפולוני” — שניהם מהווים את הדראמאטיות העומדת על סף ההתפוצצות ב„בסתר רעם” וב„מרים”.

ג.

ב„דיאלקטיקה” ספרותית זו יחיד היה ברדיצ'בסקי בדורו. עוד מחוץ לבתי-המדרש הפסיכרואטיים ראה בעיניהם של „גיבוריו” הדליים העיירתיים את רוחותיו של המיתוס הדימוני הקדום. „גיבורים” אלה לא יד ולא שם להם בעלילות. בהרפתקאות, בתנופות-מעשים; ובכל זאת, עודם מתהלכים עם אותם אלים קדומים שלעולם הם חבויים במערות חוויותיו של בן-

שפרץ שם בפי „גיבוריו” החסידיים משמש לברדיצ'בסקי רק דברי מסה, דברי תורה, כדי להגיש את „החיים עצמם” ולחשוף את התפארת המקופלה בעצמותם הוא דבוק בסיפור, והסיפור, לא זה בלבד שאינו מונולוג בעל פרטנסיות דראמאטיות, אלא שגם בגינוני הדיאלוג הרגיל אינו משתמש כמעט. הוא כולו „ציור” או ביאור — ובוזה הלא עלול היה שיהא „כבוש” ו„משועבד”, בניגוד ממש לאותו ריקוד חסידי של „כל עצמותי תאמרנה” שבמשנתו דורש אותו ברדיצ'בסקי. ברם, אותם הציור והתיאור והסיפור הם גם הניגון והריקוד. בגללם נזהר המספר שלא לנפול ברשתה של סגנונות, כפי שעשה פרץ. כשברדיצ'בסקי „מפשיל את עיניו” ומתחיל לדבר על „התעוררות דלעילא” ו„עמקות הניגון” בסיפורו „ההפסקה”, הוא חש באיזו פגם שהוא גופו מטיל בארשת האמנותית להתעוררות ול-התלהבות ולדביקות. אז הוא פורש מן הסיגנונות ומספר בפשטות גמורה שהתעוררות והתלהבות ודביקות נרקמות בה עם בואו של „צדיק” לעיירה:

„הדרך מבית-המרחץ לבית-המדרש מלא שיירות שיירות. הפנים צוהלים, הפאות רטובות ממים והצוארון הלבן במין קישור עושה רושם של הרחבת-הדעת. תוחב איש-איש את ידו באבנטו של חברו; הנקרנים מחליקים בזקניהם לאמור: מי יעבור היום לפני התיבה בתפילת שחרית? ומה במוסף? ה„לכו נרננה” מדאמתול לא היה טוב. ה„כוונא” לא היה לפי מדרגתו...”*

וכן הוא מהלך בציור ובתיאור לתומו, ו„הפשטות” שלו נספגת בדינאמיות מפליאה, שאין אתה יודע אם מפנים לבבו של המספר היא נובעת, או מאיזו אגדה השופעת ב„טבע”, בזולת, במציאות המחזירה עכשו את ישותך, מכוונת את לבך, מאמצת אותך להוויית הנעלמה שלה. הציור מרצו הולך וגובר; אלא שלעולם אין הוא פורץ את חוקיו שהאמן שם לו. בד בבד עם הסתער האכספרסיה האסתטית עד לדרגה פרימיטיבית בריקוד החסידי, מתבלטת ישותו של המספר המשתלט על האיוויים האכספרסיוניסטיים ומרסן את משבריהם הדראמאטיים. כך הוא תיאור הריקוד בדירת ה„רבי”: הוא נקלע מן ה„חירות” ומ„שאון התפילה והשירה”, מ„קריעת הקור שבינינו ובין העולם”, לקולו של המספר האמן גופו.

(* מאורעות ומעשים: ההפסקה.)

זו מתאמרת לקיים איזו "עצמאות" מקורית משלה, אשר תתקומם נגד החדתם המקראי שבפרשת יצירה. לא זה בלבד שאין היא מער- ערת את הבנין המקראי נטול קדמותו האלילית- המיתולוגית: היא מוסיפה לו חיוזוק, מהדקת את הבריאה במאמר "יהי אור" — בחזיון עיטופו של הקב"ה בטלית לבנה. אגדה זו מלכדת את המאורע הגדול באדר המזיוזם, ותוך-כדי-כך היא גם מעידה, כמובן, על תפיסתו של יוצר האגדה, הצופה בשלימותו של עולם בעתיד. וחלקה השני של אותה אגדה, העוסק בגניזת האור, מתקדש כבר כולו למוטיב מוסרי לגמרי, ואין הוא מזועזע מכל פרץ פסיכי אסתטי בהבקעתו של האור. ואילו ברדיצ'בסקי סוטה מן הסגנון המסורתי של האגדה הזאת, מתיר אסורי צמצומה הלשוני והסיפורי, ומטביע בה אופי אפי-דראמאטי מטיבו של המיתוס העממי הטרומ-מקראי. וראה: דווקא תוך ההרחבה הסיפורית, שלכאורה אוב- יקטיבית היא ומתונה במקצבה ובנעימתה המר- סיקאלית, מתחשפים מראות קדומים וחזיונות אפוקאליפטיים המסמלים את הפרצים הפסיכיים- האסתטיים בנפש המספר. "בראשית היתה הארץ תוהו ובוהו ואופל נצחי היה על-פני תהום, והכל ימוש חושך בממשלת שר-החושך, שדומה היה לשור, וצלו מכסה את הכל וכולע את הכל. וכש- ביקש הקב"ה לברוא את העולם, קרא ואמר לשר של חושך: סורה ממני, כי אני רוצה לברוא את העולם באור, ויגער בו וילך. ויראו פאתי אודם חודרים מבין מפלשי האופל, ויניע אלהים הקורא בעוז את טליתו, וזרח העולם מסוף העולם ועד סופו, ויהי אור בלי חושך" (ע"פ פסיקתה רבתי ומדרש רבה, פדר"א, בבלי חולין, ומדרש אגדה בראשית)**).

ב"שיטה מקובצת" זו של האגדה "מפוצץ" ברדיצ'בסקי את הפסוק המקראי, מפר את המר- ניזם הפסיכי שלו בכוחה של חתירתו האסתטית. הוא מקבץ קטעי דברים ממקומות סתומים ומוז- נחים ומתקין לו בנין סיפורי דחף יפעה מיתית. האלים מהלכים שוב עם בני האדם, והרוחות, שהקבלה נאבקה עמם כל ימיה, נעשים שוב בני-בית בחדרי הנפש ומתקבלים על הלב כדבר "מן הטבע". "הוסר הלוט" מעל דמויות שההיסטוריה הישראלית עטפתן עיטופי תרבות ומגמות לאום, והריהם מוצגות "ערטילאיות" — חשופות מאוויים ודחופות האינסטינקטים ההיר-

האדם. רק נגיעה קלה נגע בנפשות דוממות אלו מישראל — דודק המסורת והמוסריות והמשמעת נטרף בטלטלת סער. כולמן שניאור תלמידו המובהק, רואה ברדיצ'בסקי חובה לעצמו להקים מחדש בסיפורו את השגב המיתי הקדום, להתיר את המעמקים שסופרים ומשוררים מישראל היו מדירים עצמם מהם. לפיכך פנה גם הוא אל האגדה, אלא בכיוון הפוך מזה של ביאליק ורבי- ניצקי ב"ספר האגדה" שלהם. ברדיצ'בסקי מרחיק לכת באגדה זו, שמאד-מאד היא פורשת מן ההלכה הישראלית ונדה אל הרשויות המשולהבות של האפוקאליפסה המיתית. באספי אגדות של ברדיצ'בסקי מוצא אתה את עצמך מתלווה אל הנכנס לסתרי רשויות אסורות. ואם משם אתה צופה בעולמך אתה, מיטשטשים לך הגבולות של קדום וחדש, מיתוס ותרבות. עד אתה נעשה לגלגוליה של תפארת קדמונית כך ובזולתה, ואין אתה מפלה בין "היפה" ובין "המכוער", ואין אתה שואל אם "טוב" ואם "רע". וכן נישא לבך בגיאות "זכרונות" המתנערים "מעפרים של דורות" — ושוב אתה קרב אל ממשלת החווייה הטרומ-מקראית שברדיצ'בסקי מכריז על ריבוי- נותה בספרות הישראלית החדשה.

ידוע מה קסם ללבו של ברדיצ'בסקי ב"צפונות ואגדות" שלו. עוד ב"בית-אבא", בשבתו על מדוכת ההלכה הנוקשה, משכתו האגדה הזרה, המונוחה מעינה של הספרות הישראלית במשך הדורות. הוא העז וקרב אליה במישרין, הפקיעה מלבושי המוסריות והלאומיות אשר ביאליק ורבי- ניצקי נתחייבו להם בעבודתם הם באגדה. פרוט- רוט אגדתי אחד, שאליו נטפלו שני "הצדדים", בכוחו להבליט את נטיית הפסיכית של שניהם. ביאליק, כדרכו, דבוק בצביון המסורתי של האג- דה, בצמצומה הסיפורי, בליכודה הסגנוני, ובדוק המוסריות העוטה אותה. "רבי שמעון בן יהוצדק שאל לרבי שמואל בר נחמן; אמר לו: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל-אגדה — מהיכן נבראת האורה? אמר לו: נתעטף הקדוש-ברוך- הוא בטלית לבנה והבהיק זיוו הדרו מסוף העולם ועד סופו. (ב"ר, פ' ג') — — — אמר רבי אלעזר: אור שברא הקדוש-ברוך-הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיוון שנסתכל הקב"ה ברשעים וראה שמעשיהם מקולקלים — עמד וגנזו. ולמי גנזו? לצדיקים לעתיד לבוא" (חגיגה י"ב *). והרי אין אגדה

(*) מי"ב, מאוצר האגדה.

(*) ספר האגדה, ח"א, ע"ט.

אלו זו משהו שהיה „נשכח“ באלו פניות־נפש נידחות ועכשיו הוא עורג לחרוג מחישוקי הסיפור ולהיחשף במילואו. משהו רוחש בפרשיות הללו, שאילו ניתנה לו רשות מעטו של המספר, היה פורץ באותה שאגה קדמונית שעליה עומד לעתים קרובות המספר ב„צפונות ואגדות“ שלו. ואמנם יש פרקים ב„רומאנים קצרים“ אלה שבסידורם, עתים אף בסגנונם, בסופי־פסוקים שלהם, הם משתווים ברוחם לאותן אגדות־פלאים שברדיצ'בסקי חשפן מחביונו. עם הקריאה אדם נזכר ב„בני האלים“, בשמחזאי ועזאל ובשאר נפילים, באיתנים הגנוזים בסתומות המקרא ובאגדה.

„שלמה, האדום“ חבש את סוסו וירכב עליו בלאט ויבוא אל ארמון בנו. שם ירד מעליו. פתח את השער, הביא את הסוס אל החצר והעמיד לפניו קופה של שעורים; הוא פסע כמה פסיעות הלאה וידפוק בלב מעולף על חלון בית־משכב כלתו. עשרה רגעים עברו, והנה אשה עטופה לבנים פתחה את דלת המסדרון ותכניס את האורח חרש למעונה. כלב־הלילה אחר להתעורר ויחל לנבוח בשצף־קצף. קול המון מפלי המים נשמע והסער הלך ונבלע בין העננים... „לפתע חרד העולם. שני הרים ניתקו ממקומם ונפגשו ונתאחו יחד. צועק החי בבטן האדמה. קול ענות וקול רעם ותהום אל תהום קורא. נהפכו סדרי בראשית. ברקי הלילה אצים ודולגים. כימה וכסיל החליפו את מקומם.“*

הנה כי כן מספר ברדיצ'בסקי על „אהבה“ מזוהה זו שבין „האדום“ ואשת בנו. המיתוס חרג ממסגרות קדמיות שבו והבקיע אל ההווה שבעיירה היהודית. הסופר מואס עתה ברפרופים של אימ־פרסיה, מגיס לבו בחצאי־קול ובנות־גוון, נתפס לעזות שבאכספרסיה. כל העולם עד הוא ל„אהבה“ דימונית זו, כרוך בה, מסתבך בה ומשמש לה מבע. הסיפור רוגש מעושר התכונה המיטלטלת בסערה פרימיטיבית שעוד מעט ותהרוס את גדריה. אכן, יש והמסגרת הריאליסטית של הסיפור שוב לא תכיל את התנועה הפסיכית בתעורה המיתית שלה. המספר ייזקק אז לגינונים סורי־ריאליסטיים, זמן רב עוד טרם חלמו עליהם גרורי החדישות בספרות הצעירה שלנו:

(*) בסתר רעם, ע' ל"ג.

ליים. ובין כל אלה מהלך לו המספר כבתוך שלו. כאילו החוות בהם מעצמו ומבשרו היא באה. אין המשברים הגדולים, המקציפים בשצף הא־רוס המתנער בנבכי האגדה הישראלית הקדמור־גית, מעיקים על דברו ודוחקים את סיפורו. נהי פוך הוא: ברדיצ'בסקי נראה כאילו רק עכשיו „מצא את עצמו“. עין זו של המלקט, שתדיר היא תרה אחר הגניזה הפרימיטיבית העממית ומק־בצת את נידחיה, שקטה היא, ברורה כמעט, בטוחה במהלכה בנפשו של האדם. הוא אדם הראשון אשר נברא עם הראות „פאת־אודם מבעד למפלשי האופל“, הוא חנוך ומשה רבנו ויוסי מן יוקרת ונתן צוציתא והאר"י ושבתי צבי, והגבור העממי בסיפורי־מעשיות מאוחרים — עד האחרון שבאחרונים בסיפורו של הסופר הישראלי החדש. ב„טבע“ של כולם לא חל כל שינוי מאז ועד היום. זהו האיחוד הגדול ביקום: אותו השטף האַרוטי, אותה החתירה האינטואי־טיבית לדביקות ישירה בתפארתה הדימונית של הבריאה, אותה גיאות הדמים לקראת „היופי“ המזועזע כל פרד אחרון שבדמים, — הם־הם ההוויות הנהדרה והאינסופית. הכל משתקף בא־חד אוניברסלי זה, והכל משקף אותו האיחוד. הכל מסמל את הכל, והכל מסתמל בכל. זהו כל האדם, ואלה הם כל החיים. אלא שאומה־אומה ומבע מיוחד לגופה בשביל אותה האסתטיות. בישראל ראשיתו גם הוא במיתוס, ואחר הוא מתגלגל באגדה, מסתער בקבלה, מתחשל בחסי־דות, מתקפל בצפונות הדורות — וסופו בוקע ביתר עוז במשורר ובמספר, באנשי האמנות החדשה ששוב הם קודחים מבעד לקליפותיהם של דברים אל גרעינם. זוהי „תכניתו“ האמנור־תית־הספרותית של ברדיצ'בסקי. פנייתו אל „צפון נות מני קדם“ לא באה אלא לגשר גשרים לאותו איחוד פסיכי שבין האגדה הקדומה ובין סיפורים מעין אלה שלו: „את קרבני“, „פרה אדומה“ ואחרים. ביחוד נמשך אחר האַרוס המי־תי הפורץ ב„רומאנים קצרים“ שלו: „בסתר רעם“ ו„מרים“.

ד.

אדם קורא ב„בסתר רעם“, מהרהר קצת בפרקיו הקצרים של הסיפור — ובינו־לבינו הוא הולך ומזועזע מבפנים. ולאור דווקא מתנופת המאורעות שבסיפור. האוירה פה היא אותה או־רה עיירתית דמומה־דימדומית שתוגת־החלוף חר־פפת עליה. אולם ממעמקיהן של פרשיות קצרות

בדמותו הוא מפרש ואת נפשו הוא מערטל גלוי-
יות בדינאמיקה הפנימית של „רומאנים קצרים“
שלו: זוהי הדינאמיקה האֶכספרסיוניסטית הדרא-
מאטית שאף רמזיו של הדיאלוג אינם שכיחים
בה:

„עוד בימי נעוריו הרגיש נטייה בלבו
לעמא דנוקבא והיה נמשך ביותר אל השכי-
נה, האם הרחמניה, מלאך בשמים, שוכן
ערבות. העולם אינו אלא דרפרצופים, חציו
זכר וחציו נקבה. המאור הקטן גדול היה
מהשמש אחיו, חוה קדמה לאדם קדמון. דמ-
יונו השיא לכתוב ספר זוהר תלתאי, ובסתר
לבו היה מתפלל לרעיא מהימנא. משתחוים
היו הגוים וישראל בימים הראשונים לשמש,
והוא היה מקטיר לסהר... אלוה החדוש עולה
על אלהי השבת. כל הזוכה לקדש את פני
הלבנה בלי כיסוי, נצח חלקו. — — —

„בערב ראש-חודש היה קם כדרכו ומת-
וודה וטובל ומדליק נר בחדרו. הן ביום הזה
גם נשים מתקדשות מטומאתן ומתאוות להיות
חביבות על בעליהן, כלבנה זו שמתחדשת.
יום החודש היה כולו קודש לד' בשבחים
ובתהלות. ובצאת הלבנה וגילתה פניה, היה
אומר להתאחד אתה כבשעת הזיווג. לו ברך
את מרים ונגעה ידו בשערותיה, כי אז חפרה
החמה יורשת גברתה, ובאה אתחלתא דגאור
לה.

„שנים-עשר חודש ישב נתן המתענה אחר
זה סגור בחדרו. עובד את ד' ביחידות, ומת-
מכר לאלילת הקדם.“ — — —

אולם „זכות-אבות“ עומדת לו למספר שאין
יצרו האֶכספרסיוניסטי מפרק את חישוקי יציר-
רתו. סוף-סוף אין הוא מתיר לסיפורו אותה
רחבות דראמאטית שראינה באֶכספרסיוניזם
הגרמני. מעצם שטפה של הטראגיות הפאטאליס-
טית נשמע קולו של „הסיפור“ גופו, של האמן
המספר — כהשמע קולו של האקן המקראי
בספרו על נוח ואברהם ויעקב ויוסף. משהו
מעכב ביד המחבר שלא יספר „על הכל“, שלא
יסתחף בשבולת החזיון, שלא יסתער אל מעבר
ל„שער החמשים“ בנפש גבוריו. צאו וראו בכל
פרשות-סיפור אלו של „בסתר רעם“ ו„מרים“ אם
לא תמצאו את המעצור במפורש עם סוף-פסוק
של פרשה. דומה: תחילה אמר המספר להמשיך
„עד הסוף“, אלא שמן השמים עיכבו בעדו.
ובכן — הוא „מתפצה“ באיזה משל או רמוז,

„שכורה היתה דבורה, חשקה היה להרים
כל דלת מצירה. ותדלג בעד החלון החוצה
ותבוא דרך חלון אחר. צפרי השמים פורחות
באוויר. מארובות-העשן שבבתי הרחוב מיתמר-
רים עמודי הענן, מיתמרים והולכים, ועולים
מעלה-מעלה, עד אשר עין לא תשורם.“

ו„הרומאן הקצר“, דווקא הוא דחוס כולו
מתשוקתו של האמן לחשף ציוות מורכב של
ממדי-נפש, ואותה שעה גם לשקף את כולם
בטבע החיצוני המשמש להם סמל. את שאגתו
האילמת של האדם, הכבושה בדמים ובעצמות
מאז היותו ועד עתה, רוצה המספר לבטא בכל
אימתה הפרימיטיבית. „בסתר רעם“ וכן „מרים“
רובם מובזקים בעירטול אינסטינקטיבי אָרוטי —
והוא המהווה את המועקה הטראגית, את „אבן
המעמסה“ הפסיכית התלויה על חזיונותיו של
מיכה יוסף ברדיצ'בסקי:

„מדברים מזיווגים במרומים, מצדק ומיר
שר במערכת העולם, מעין צופיה ממעל
ומדרך סלולה בעולם, שואלים ומשיבים, שוא-
לים ומשיבים. וכי נרים המסך, גם לא יד
נעלמה כותבת. אבן מעמסה על כולנו. המ-
שורר ישא משאו שבעתיים. על דבורה'לה
אספר בעבור שרה'לה בתה. שרה'ל היא אם
הגבורה של סיפורי מרים. סיפורה של דבור-
רה'לה מי יכתוב?“

והנפשות, כביכול, מתכנסות ותובעות מן המ-
חבר פורקן ומבע למכאובן — כהתכנס שבע
נפשות המבקשות מחבר בדראמה הידועה של
לואיג'י פיראנדה'לו. המחבר נענה לכולן ולתס-
בוכת הדימונית שבנפשו. לשם כך מסתייע הוא
בקשרי חזיונות ואידיאות מן הקבלה ומן האגדה,
כאילו „נפשותיו“ הוא שב„מרים“ אינן אלא
גלגוליהן של אותן נשמות המהלכות ערטילאיות
בגלותן הנצחית. ביחוד מהדד קולה של האגדה
לטעמו של ברדיצ'בסקי ב„מרים“. פרשה-פרשה
משמשת שם מעין „יחידה“ אגדית-מיתית לעצ-
מה, מלבד היותה משובצת בתהליך הסיפורי
הכללי. האווירה העמומה של העיירה המכונפת
בכנף האלם והבדידות כולה דרוכה היא עכשיו
ל„הפתעות“ — מעין זו של „הרבי“ שבא ללדינה
ואומר לברך את מרים בין שאר בני הבית. „קם
המדריך מכסאו ובקש להניח ידו על ראשה
ולברכה. בצאתו נזכר בריבה שהיתה בימי שמ-
חזאי ועזאל ויאמר בנפשו: ישימו גם לי בין
כוכבים קני...“ אכן, המספר נטפל ל„רבי“ זה,

אמנותית, כי אם, להיפך, בעתירות ראייה ושמי-
 עה בהווייה האנושית. לו נשמע לאלו, היה מק-
 פח את יצירתו בהפרידו כל גיבוש ריאליסטי
 מעוצם הדחפים הפסיכיים שלו. הקיצור ברומא-
 נים של ברדיצ'בסקי בת-קול הוא מאותה הגניזה
 שכל כך היה מתקומם כנגדה בימים שעברו.
 אולי זוהי „התשובה” שמייחסים לברדיצ'ב-
 סקי. סוף-כל-סוף הודה גם הוא ב„כתב” וב„ספר”.
 העמיק והציץ — ולא נפגע. צופה היה בחיים,
 והנה המשכם מותנה במחשבה המוסרית שיחד
 אתה מתעלה גם האינטואיציה האסתטית לתחומי
 התודעה היצירתית האנושית. את המחשבה הזאת,
 גם אותה הכיר מורשה לחיים הישראליים. עמד
 והפקידה משמר על יצירתו הספרותית לבל
 תתמוטט.

מעין „יהי הדבר לחטאת הקהל”; או מסתייע
 באימרה כגון, „רב לדבר בזה”; או קובל ברמי-
 זה על גזירת גניזה ומקבל עליו את הדיון המ-
 דהד בייגונו במשחק החיים-המוות שבנפשות
 גבוריו. כל אלה העיכובים הסיפוריים, מאימת
 המחשוף הגמור ל„נפשות המבקשות מחבר”, הם
 גם הם הגורמים העיקריים לעובדה הטראגית
 האישית של ברדיצ'בסקי: כל ימיו וודאי מפלל
 היה ליצירת רומאן „גדול”, כנהוג בספרות הער-
 למית — ולא נתקיים בידו אלא „הרומאן הקטן”.
 כביכול: נרתע ברדיצ'בסקי מפני הרקע הסיפורי
 הרחב, שמא „תיטרף אנייתו” בנחשוליה האס-
 תטיים. מרתת היה בפני גילומו של הסמוי, ולפי-
 כך נשתעבד „מרצונו” לקיצורם של דברים.
 אומרים עליו „שלא יכול” לכתוב רומאן „אמי-
 תי”. אולם „אייכלתו” זו אינה כרוכה בחולשה

מקורות השפעה על ברדיצ'בסקי הצעיר

ישרון קשת

זהו הציל אותו מקרע פנימי מסוכן שבהפרדה גמורה בין נקיטת העמדה השכלית ובין היחס הנפשי כלפי היהדות. הדמעות החמות שהנער הנרגש שפך על דפי "יוסיפון", שקרא בסיתרת הלילה על מיטתו, הן שהלחימו את מחשבתו עזת ההתנגדות אל רגשו, שהיה נאמן להויות גזעו, ונתנו אחר-כך למוחו הבקורתי את האפשרות לעשות את רצון לבו בלי סתירה פנימית. שלישי בזמן — והוא, כנראה, ראשון לספרי "השכלה" ממש אשר גונבו אליו — היה ספר "מורה נבוכי הזמן" של ר"נ קרוכמל. "והספר הזה מצוי רק אצל אחד בעיר, במסתרים קוראים אותו, כי נוראים דברי הספר, עמוקים הם מני תהום". — "באימה" קרא העלם הרך את הספר הזה. "בולע אני מה שאני מבין ומרגיש מה שאני ני מבין — — — רגשות לא ידעתי מתמול-שלשום תוקפים עלי מכל צד, כמו באים מעבר לים, ממקום נעלם; לבי סוער ונפשי כמתמוגגת, כיראה. הנני מרגיש שהרבה נשתנה בי ברגע זה, שהרבה איבדתי וגם הרבה מצאתי — — — הכל נראה בעיניי אחרות, הכל לא כתמול שלשום" ("מערפלי הנוער").

עוד ספר שעשה רושם לא-יימחה על מיכה יוסף הצעיר — ושהיה לו חלק רב בקביעת הכיוון של מחשבתו ההיסטוריסטית לכל ימיו — היה הספר "קורות ישראל ואמונתו" מאת שלמה צבי הירש, איש טרנופול. ספר זה שאול זה כבר מן השוק ונשכח כליל, עוסק בה-וויות תמוהות אשר בתנ"ך ובקדמוניות ישראל ומציע פתרונים מוזרים לבעיות היסטוריות אלה. שיש בהם כדי לעורר את הקורא לבדוק מחדש את המקובלות בתולדות עמנו. בסיפורו של ברדיצ'בסקי "הזר" (מעמק רפאים), פונה האיש הבודד והשתקן, הבא ערב-ערב אל "בית-מקרא עברי באחת מערי אשכנז הגדולות" (שם), אל הספרן, הנבעת כמעט למראה המבקר המחור, ושואלו היש כאן, בספריה, הספר "קורות ישראל ואמונתו". אין ספק כי בדמות "הזר" הגלמוד המיואש, המלא מצוקת-נפש החורבן הפנימי של עמו, צרר המחבר תפיסה אבטוביוגרפית מסר-יימת — ואם ראה להזכיר כאן את הספר הזה, אין זאת כי אם היה לו זה לעמד-דרך בחייו. ואכן קטעים לעשרות מתוך הספר הזה

הגורם העיקרי לנזק אשר החל ברוחו של ברדיצ'בסקי הצעיר שנקע מעל מסורת אבותיו הנוקשה, נעוץ היה בלי-ספק בסגולת העצמיות שלו, בתכונת אי-ההתמוגגות עם הסביבה וההתנגדות למקובל, שהיתה טבועה בו מבטן-ומלידה; ואף על פי כן מן-הראוי הוא להתחקות במיוחד על אותם צינורות ההשפעה ומקורות "ההשכלה" שנקרו על דרכו בנעוריו ושנתנו לו את הדחיפה המוחשת להגיע אל עצמו, לגלות את עצמיותו. מתוך המרומו בכתביו מסתבר כי כמה דחית פות כאלה — דחיפות מכריעות ורבות-גלגולים לעתיד — קיבל גם קיבל בנערותו ובעלומיו מאת אנשים אחדים וספרים אחדים.

ראשון בזמן ובקביעת הכיוון של מעייניו היה ספר נביאים ראשונים, שקרא עוד בנערותו, מתוך דחיפה עצמית, כמעט בסתר (שהרי ספרי התנ"ך כמעט כספרים חיצוניים נחשבו בבית אביו הרב ולקרן-זוית נדחקו בארון הספרים אשר לו). עולם הגבורה העברי הקדמון, הפגני למחר צה, שבתקופת השופטים והמלכים, שימש לו למיכה יוסף, על-ידי עצם ההיפך הגמור שבו לעומת מציאות מכורת הגלות-הדתית, הסביר לה וחסרת-הגבורה, עמד-דרך ראשון אל ההתנגדות-מהכרה למציאות זו, אילן לתלות בו את יחסו האמביוואלנטי שלא-מדעת אל מכורתו הרוחנית, יחס שהיה מורכב מאהבה ושאט-נפש גם יחד — ונקודת אחיזה לקשור בהם, בספרי הגבורה הללו, את חלומו על יהדות אחרת, שונה מן התלמודית, יהדות שתהא גם קדושה וגם יפה וחפשית ושאפשר יהיה לאהוב אותה. ספרי-הגבורה שבתנ"ך היו לו איפוא לספרי "השכלה" ראשונים. אכן היה משום מומנט גורלי בזה, שאת נקודת-המוצא להשתחררות מן היהדות המסורתית מצא מי"ב עוד בתחילת דרכו הרוחנית, דוקא בתוך היהדות גופה, בחלקה הקדמון והשרשי ביותר, שהיה כבר די רחוק-זר, בשביל למשוך את הלב כמין ניגוד להווה, ויחד עם זה עוד די מקודש ואף יקר, בשביל לעצור את המתמרד מלבקש את תיקונו מחוץ ליהדות בכלל. שני בזמן ושוה בחשיבותו לסיפורי הגבורה התנכיים היה ספר "יוסיפון". בזכותו נקשרה ראשית הכרתו הביקורתית של מיכה יוסף, בעודה בעצם התהוותה, אל שטח הרגש שבקרבו,

מן העיון נקעה נפשו של אלחנן-משה, כי „בכל דבר נוכל לומר ישר והפוך” (שם). התול-דה? — „שלשלת ארוכה לפניך ואין פורק” (שם). „ובחרת בטוב ומאסת ברע? והטוב לכאור רה אינו טוב בעצם... כל אדם עושה רק מה שימצא בו תועלת, וגם התועלת לאו תועלת היא; מירמה, אך מירמה! ועל-יד המירמה הנה אחי-זת-עינים — — — שוטה הוא זה, השט באניה, והוא עמל להביאה אל החוף ומאמין כי ימצא תוחלתו במקום אחר” (שם). „זמן-מה” — כך מספר עליו ברדיצ'בסקי — „היה נמק בחטא, והיה מאמין בחטא; ואז, כאשר אמר לבקש לו נתיב, צעקה נפשו לאלוהים, ואין עונה. אבל מה הוא חטא? ובמה זה יחטא האדם?” —

מפקידה לפקידה היה האיש בא אל בית קרר בו הרב, אביו של מיכה יוסף. פעם אחת בא חור-לה, שכב על הספסל ולא דיבר דבר — ומקץ שבוע ימים מת. לפני גסיסתו, באשון, לילה, ביקש ממיכה-יוסף מים לשתות — וחורי עיניו נטויים על הנער אחיו הפחד, שביקש לקרוא לא-ביו. — „הנח! אל תירא!” קרא אליו הגווע, כשהזיעה נוזלת ממצחו. — והוא פנה אליו שנית ואמר: — „הגדר פתוחה — והסולם רעוע — כי תגדל וידעת — עמלים הם לריק — חור-בח בית לעולם לא יימלא — עוברי-אורח אנו כולנו — עוברים, רק עוברים.” אלה היו מליו האחר-נות של האיש המזור, שיד הגורל הביאתו למח-צתו של מיכה יוסף, כאילו בגלל היסודות המ-שותפים לשניהם ברוחם: הנטיה לשאול לנתי-בות עולם, לחשוף את שרשי המקובל, כדי לגלות את רקבונם, הנקע ממסגרות הכלל, ניעור-החוצו מכל הכרח, ההיבדדות אל הארעי שבנדודים, ואחרון אחרון חמור — הנסיון לחייב את הש-לילי, לראות את „החטא” כגורם-חיים הכרחי, כיסוד-עולם, שיש „להאמין” בו: דבר שהדו נק-בע בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים באותו קטע, „בין הפטיש והסדן”, אשר ברדיצ'בסקי כתבו כעבור חצי יובל שנים (בהיותו כבר בן ל"ח). רעיון כלאיים זה — יתכן כי אותו רושם-ילדות הוא שורע אותו בנפשו של ברדיצ'בסקי.

אבל הדמות המקורית ביותר, הבלוטת ביר-תר והמפעימה ביותר בין כל אלה ששימשו גורמים-מניעים לרוחו של מיכה יוסף העלם, הלא היא דמותו של אותו פלאי ועסקן, בן-עליה טראגי, קצר ימים ושבע רוגז, המופיע בכתבי ברדיצ'בסקי פעמיים: „כקרוב-משכיל” בפרקי

הנוחו ביסודו של „סיני וגריזים”, מחקרו ההיסטורי הגדול של מיכה יוסף בן-גריז, שהופיע בגרמנית אחרי מותו.

בעצם הזמן ההוא, בהקבלה לאשר מצא בספ-רים, נמצאו לו למיכה יוסף בעיירתו גם בני-עליה אחדים, אנשים מוזרים מעם ובדלים מן הציבור, שחישו הרוחני הביא אותו אליהם, כאי-לו על-מנת לקבל מהם את הדחיפה אל עצמה, הדרושה לו.

עם הללו אולי יש למנות תחילה את האיש הקרוי בפיו של ברדיצ'בסקי („דברי חזון”) בשם רבי יוחנן הנוף, „שהיה דר בירכתי העיר, נוף מהחסידיים והמתנגדים גם יחד”, אשר פעם אחת, „כי נפשי צרה עלי, באתי אליו בלילה ושאלתי אותו לפשר חורבן העולם” — אחרי ששמע מפיו מלמדו, „שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר את העולם לתוהו ובוהו” — ור' יוחנן השיב לו: „חורבנו של עולם? ! תהי אחריתי כמהו!” הגר-עין של חיוב העולם הנגלה וההיסטורי, שמיכה-יוסף הנער היה עשוי להפיק, אם כי אולי בלי הכרה ברורה, מתוך מלים גרגשות אלה של האיש המקובל עליו, טבע כנראה עמוק בנפשו ונשאר חי בזכרונו גם בשנות הבגרות והמחשבה.

דמות ערטילאית ומזוהה של אדם תלוש ובר-דד, שהחיים היו זרים לרוחו וברדיצ'בסקי, בציר-רו „ההלך” (בין החומות), קראו אלחנן-משה, אף היא שייכת לאלה שהרושם אשר עשו על מיכה יוסף הנער פעל לפתח בו את יסוד הספקנות והתהיה האינדיווידואליסטית כלפי כל המקובל. האיש הזה — יתכן שהיה קרוב רחוק של משפחת אביו, הרב מדובובה — חרג ממסגרות החיים ולא היה מסוגל לקבל את העולם. מזמן לזמן היה עוזב את ביתו ואת עירו ומשוטט בנכר בלי כל מטרה: „הוא הסיר את צרכי החיים מעליו, כי זר היה לו מהלכם” (שם), היה זה מין יחף רוחני, תמים והוזה, שנברא משממונה ותוגתה של אירת בית-המדרש שבעיירה, „כשהיה רעב בדרך, היה מקבל לפעמים גם נדבה פשוטה, כי ניתנה לו, ולא ספר את הפרוטות; ולאידך, כש-ראה עני אחר, היה ממחר ונותן לו בלי השאיר לעצמו מאומה. כשעייף היה ביום קיץ, והוא ער-בר אז מעיר לעיר, השתרע בין תבואת-שדי המלאה, ושם, בין השבלים העומדות צפופות, מצאה נפשו מנוחה. ואם לפנות ערב היה הדבר, והוא בא לשפת נחל, היה משתטח פרקדן על החול, צופה ומביט לעולמו של הקדוש ברוך הוא, המתאדם בזהב שמש יורד, ואין חזון”. (שם).

דות ריקות ויגיעת־רוח. אף הרמב"ם, בעל „הכר זרי" וכל יתר החוקרים היו תועים וטועים בעיקרם. גם שביב־אור אחד אינו בוקע מן הנאמר והמסור. כי ישבנו בארץ היתה ידנו באי־בינו, ובגולה נפרעים מאתנו — והעמים אינם חורשים עלינו רעה על לא־דבר... שנאת העולם לעם־עולם יסודתה בדת הנביאים עשו פדות בין גוי לגוי ובין שבט לשבט. בעת שהר־כיון בדברים עקרו הכל מן השורש; קוראים הם לאיבה ומנחילים דראון. ימים אחדים לפני מותו אמר אל רעו ירוחם — הוא מיכה יוסף, כמסתבר: „משחק נורא הכל לי, ואתה עוד תמצא את הפתרון... ימים איומים יבואו עלינו, אני אשורם זה כבר לילה־לילה. ומה לנו פה ומה לנו שם? מוטב שלא נלמד עוד לשון ולא נדע ספר ולא נכיר את אשר נעשה באהלינו ובבתי מדרשינו זה דור דור. בימי הגזירות היו צרינו שורפים את התלמוד ושאר ספרים בראש כל חוצות; אבל עוד רב הוא אשר נשאר..."

יאוש עמוק ומרירי זה הטיל גרעיני הממאיר על קרקע נפשו של מיכה יוסף. דעות הרסניות אלה לא היו הירושה היחידה שבאה לו מאת נחום השרוני. מיכה יוסף ירש ממנו גם כתב־יד: „זה התגלגל מיד ליד, עדי בואו אחרי ימים רבים למחיצת המספר", כותב ברדיצ'בסקי ב„מרים". והוא מוסיף ואומר בפירושו: „אני מודה ומתוודה, שרבות מחשבות אשר עמי רק מנחלתו הן, על־ידי אף הרחקתי נדוד. — לא שא־רוח לי. רק נושא־כלים אני" (שם). וידוי זה נעקר מלבו של ברדיצ'בסקי רק בימיו האחרונים, בכתבו את הפרקים האחרונים של ספרו האחרון, ועלינו להתייחס אל הידיעה הזאת כאל צוואת שכיב־מרע.

מאת תורני כופר וגלוי־עינים זה נפל לו למיכה יוסף בירושה גם טופס ספרו של הריב"ל „בית יהודה", „שמחברו היה כופר בעיני העברים וגר בודד מחוץ לעיר, הרחק מאחיו ובני עמו" (שם). העלם מיכה יוסף קרא בספר זה עד תומו — זמן קצר לפני עזבו את דובובה עם נישואיו, כלומר בהיותו כבן ט"ו. — „ואקנא בחושב הגדול", כותב הוא בבגרותו. — „לוי היה עוד חי, כי אז נשאתי את רגלי ואלך אליה, לשמש לפניו ולהיות תלמידו". — ברם, כבר אותה שעה היתה לו למיכה יוסף ההרגשה הברורה, „כי כמקרה זה יקרני גם אני ואהיה באחרית ימי איש זקן וחולה, בודד במחשבותי, ואגור הרחק מעמי..."

„בין הפטיש והסדן" — וכנחום השרוני ברומן „מרים".

בפרקי „בין הפטיש והסדן" מספר ברדיצ'בסקי על עוד קרוב משכיל — „לא ראיתי איש נכון ובעל עיון כמוהו" — איש חולה, גונח דם, שהטראגיות של חייו קרעה לנגדו מעל הערכים הנורמליים את הלוט הפרוש עליהם לגבי אחרים. „הוא מדבר גם על „החיים" ומביע לפני את רוחו. בחדרו היפה, הפתוח לכיכר גדולה וירוקה, ישבנו ודיברנו. — — — בדברו אלי היה הדבר כאילו איזה הד פלאי בא ומפלס לו נתיב בנפשי". וזה היה דבר האיש שהפעים את רוחו של מיכה־יוסף: „עמנו תועה הוא מימים ימימה... הספרים שלנו עד ריב"ל לאו ספרים הם... ימים יבואו ולא יישאל עוד לכשרון הנער, עד כמה יודע הוא בתלמוד, ויחדל זה אצלנו לגמרי..." „ומאותה שיחה" — מוסיף ברדיצ'בסקי — „נולד בקרבי איזה רגש ממרחק. הוא מת — — — ולי הניח את חידתו" (שם).

ובאחד הפרקים האחרונים של החלק האחרון (השלישי) של „מרים" — „הרומן" שברדיצ'בסקי כתב לפני מותו, כשמונה־עשרה שנה אחרי „בין הפטיש והסדן" — הוא חוזר ומספר על אותו אדם מופלא עצמו, שמילא, בלי ספק, תפקיד עצום בחייו הרוחניים של מיכה יוסף. כאותו „קרוב משכיל" כן גם נחום השרוני (שבספר „מרים") חולה־שחפת הוא, והוא נשא לאשה, זמן קצר לפני מותו, את העלמה אשר אורשה לו בנעוריה וישבה וחכתה לו בבית־הוריה משך שנים־עשרה שנים ומעלה, שמא ירחם ה' והחתן יחלים.

נחום השרוני כבר קרא את ר' נחמן קרוכמל, ידע את דברי ש"י רפפורט והיה בקי בספרי ריב"ל לבנון כמעט בעל פה, אבל הוא סלל דרך לעצמו. רחוק היה מאתו לרומם חכמת חז"ל, לפאר את מחקרי היהדות — וגם לא האמין בקיום העם. דעתו היתה כי „תורת ישראל לא תורת־חסד היא, כי אם תורת תוכחה והכאה בשבט־פה. אף המחוקק הישראלי ידע רק לקלל את עמו, פעם בפרשת בחוקתי ופעם במשנה־תורה — והקללות הנמרצות הללו בעוכרינו הן עד היום. — — — על תחית העם חולמים אצלנו — והן רק חרון אלוהים עלינו... עבד ישראל בגוף ובנפש, עבדים היו גם רועינו ולא בני־חורין. המסגרת הצרה של התלמוד מחנקת... הלל הבבלי, עקיבא, אף יהודה הנשיא — גם הם רק בצרור רות של חול עסקו כל ימיהם וימלאו אסמי היה

על סאלאקרו ועל ז'אן אנווי

מכתבים על התיאטרון הצרפתי

גליה אגמון-ירדני

לנואר, לשלימות וירטואוזית, שרק מעטים מבני דורו זכו לה, אלא גם התפתחות דינאמית של המחשבה. אגב חיפושו אחר האמת וחירות המחשבה, נטל סאלאקרו לעצמו חופש גמור גם בבנין מחזותיו משום שנשמת היצירה חשובה בעיניו הרבה יותר מצורתה החיצונית. דרכו בדראמה החלה בחיבור מחזות שבנינם ה"מבולבל" הפחיד את הבאים והביא עליו כשלונות. אך ברבות הזמן באה גם השליטה הטכנית. לאט לאט למד, שאם אין להיכנע לחוקים הכפויים מבחוץ, יש להיכנע לחוקי היצירה הפנימיים, ולהתפשר עם ההכרח הבימתי. כך הגיע לצורה שהיא קלאסית ומקורית כאחד — בהירות קלאסית של הנושא ודמויות הגיבורים, עם בנין חפשי של הדראמה.

סאלאקרו שואף להרחיב את אופקי התיאטרון, ובשניים ממחזותיו הוא הופך, אמנם בהשראה מפיראנזי דאלו, אף את הזמן לגורם של יצירה, ל"ממד הרביעי" שלו (בדומה לסימבוליסטים שהפכו את המיסטורי ל"ממד הרביעי" שלהם). בשני מחזות אלו הפעולה מתחוללת לא בסדר כרונולוגי אלא בסדר דראמטי, והזמן, במקום לשעבד את העלילה, משועבד לה. ב"נעלמת מאראס" הגיבור מאבד עצמו לדעת בתחילת המחזה, והמערכות הבאות מוקדשות לתיאור כל מה שהביאו לידי כך. ב"לילות הזעם" (אשר הוצג גם בתיאטרון הקאמרי בארץ-ישראל) הוא מעלה על הבימה מתים וחיים ביחד, ומצליח בזאת כל-כך, שאין אנו תמהים כלל לשמוע אותם משוחחים ומתוכחים ביניהם. הדראמטיות של המחזה אינה מפסידה אלא נשכרת. סאלאקרו הוא בן טיפוסו לדורו. חינוכו ראציונליסטי ומדעי, תחילה בפקולטה לרפואה, ואחרי-כן בפקולטה לפילוסופיה של הסורבונה. גידולו היה בימים שנתפכחה האינטליגנציה גם מן הדת גם מן המדע, שהיה אלהי התנועה הנאטורליסטית בסוף המאה שעברה. כך נשאר, בחברה שניטל ממנה בסיס האמונה, קרח מכאן ומכאן. המדע נטל ממנו את הדת, ולא נתן דבר תמורתה. במחזהו "גבר ככל הגברים" הוא מתאר בחריפות נוקבת את הטראגדיה של האדם הבינוני בן תקופתנו. ראול, גיבור המחזה, המגלה לתדהמתו, איזו מפלצת הוא, אומר: "לאבי היתה מטרה כל שהי בחייו — לצבור ממון: 'כאשר תהיה לי הכנסה של ששת אלפים פרנק, אטול לי חופשה'. זה לא היה אידיאל מרומם ביותר, אך היתה זו תכלית

יותר מכל הדרמטיקנים שמחזותיהם ראיתי בפאריס בשלוש העונות האחרונות, דיבר אל לבי סאלאקרו. הנושאים והבעיות שהוא מטפל בהם נוגעים תמיד בנימים הרגישות ביותר. בתקופה שתתיאטרון ברובו גדוש פסימיות מדכא, ידע הוא, בלא שהתעלם מן המציאות הקודרת, נחלת בך-זמננו, להגיע לאיזון נפשי, שלא להיגרר אחר מותרות היאוש הגמור, או להתפתות לאמונה מיטאפיסטית מנחמת, המישבת במלת קסם אחת את סבך הקשיים. הוא התמודד עם הבעיות — ויוכל. בעמדתו הפוליטית נמנה סאלאקרו על מחנה השמאל. אין הוא מאמין ב"אמנות לשם אמנות", ועם זה לא נתפס מעולם לכתובה דוגמאטית. בהקדמה לאחד ממחזותיו ("החיייל ואשת הכשפים"), שלמראית עין אין בו כלום מן האקטואלי, וכל עיקרו מכוון לבידור, הוא מסביר את השקפתו בשאלה זו: "אם הסופר חי חייו ותקופתו לעומקם, אם מחזיק הוא באמונות מסוימות ונלחם להגשמת רעיונות מסוימים, תהיה לכל מלה שכתב משמעות מרצונו או שלא מרצונו, ופעמים מוטב, שלא מרצונו..." והוא מוסיף ואומר כי עתה, שנים רבות לאחר שנכתב ה"שעשוע" הדראמטי הנדון, שבשעתו שימש לו מפלט מהרהורים מצי קים, הרי הוא מגלה, להפתעתו, כי המחזה עוסק, ביסודו של דבר, בבעית החופש והמוות (הדברים נכתבו בתקופת המלחמה), שלא נתנה לו אז מנוח, ואף כאשר ביקש להימלט ממנה לא עלה הדבר בידו משום שאין דוגמאטיות כלשהי כובלת את יצירתו יש במחזות סאלאקרו אירה רעננה של חופש. דבר זה עושה את ילידי דמיונו הדראמטי מוחשיים ואמי תיים. הוא עבר את כל שלבי הכשלון עד אשר למד כי על הגיבורים לחיות על הבימה את חייהם שלהם, לדבר בלשונם ולפעול כרוחם, וכי אין לעשותם בנות קול למחשבות המחבר, אפילו הן מענות או מענינות ביותר. הוא מטיל — כמאמרו במקום אחד — גברים ונשים על קרשי הבימה, כדי להתבונן בהליכותיהם ולגלות סודותיהם. אין הוא ניגש לכתובת מחזה בדעות קודמות, קבועות מראש, שהוא מבקש לכוף עליהן. התיאטרון — זו דרכו לתהות על סוד הבריאה ועל משמעות ההויה, לגלות אמת ולא להוכיחה. משום כך אתה מוצא בסידרת המחזות שכתב במשך עשרים שנות פעולתו בתיאטרון לא רק התקדמות טכנית רבה, המגיעה באחרון ממחזותיו, "הארכיפלגוס

מוסר, אין חופש, ואנו איננו אלא כלי־משחק בידו גורל נעלם, בתבל חסרת־משמעות.

ב

כדאי להתעכב על שניים ממחזות סאלאקרו החשר בים: „אשה חפשיה” ו„הארכיפלגוס לנואר”. „אשה חפשיה” נכתב בשנת 1934, והוצג ראשונה בשנת 1936. מאז הוצג בפאריס פעמים רבות על בימות שונות. ראיתי ב„תיאטרון סט. ג'ורג'” בשנת 1949. המחזה טיפוסי לסאלאקרו של שנות השלושים, כי דן הוא באחת הבעיות שהציקו לו אז, בעיית החופש. ועם כל הפסימיות שבמסקנותיו, אין אתה יוצא מן התיאטרון מדוכא, אלא רק מהורהר, כי אהבת האדם והחיים אינה דועכת בסאלאקרו מעולם.

באיו מידה יש לאדם רצון חפשי משלו, ובאיו מידה הוא משעבד למה שקבל מסביבתו, מעמדו ומשפחתו? בשלוש מערכות מרתקות מגיע סאלאקרו למסקנה, שכולם משועבדים — למעמד, לתורשה, ליצרים. אפילו לזוסי, גיבורת הדראמה, האדם ה„חפשי” היחיד במחזה, שפחה היא לעצם תשוקתה לחופש. ז'אק, שהיה מאהבה של לזוסי, אומר לה, בשעה שהיא באה לבקש ממנו על חידוש חייהם המשותפים מתוך חופש גמור: „מסכים אני כי יש להשתחרר מדעות קודמות, אולם — זהירות! אלו שרידי דברים גדולים שנתמוטטו, ועדיין אין מה שימלא מקומם... היה לנו העוז לרצות בחירות, אך כלום מסוגלים אנו להשתחרר מן החירות עצמה?” סאלאקרו מרמוז כאן שמוטב לוותר על ה„חופש”, וכי דוקא בתוך ה„כבלים” — כבלי הנישואין במקרה זה — עלול האדם למצוא את אשורו ואת שלוותו. עם תום המחזה אומר ז'אק לאחיו האומלל, שאהב את לזוסי ועדיין מתענה בתשוקתו אליה, וללזוסי, המתחבאה בפתח בתקווה שז'אק ישנה דעתו וילך עמה: „אומר אני לך שאילו באה לכאן היה צריך לומר לה: אינך יכולה להישאר כאן, ואנו איננו יכולים ללכת אחרך. ואם בכל זאת לא תחפוץ להסתלק, צריך יהיה להוסיף ולהגיד לה: יצורים אומללים אנו כולנו על אדמה זו, ואיננו יכולים לעזור זה לזה במאומה, יכולים אנו אך לראות איש איש בצער חברו ולשם כך — אין כדאי. ואם עדיין לא הלכה, צריך יהיה לומר לה בדיבור אחרון: תפצת להיות חפשיה? ובכן שלמי מחיר חירותך”.

ב„הארכיפלגוס לנואר” צייר סאלאקרו תמונה שלמה ומוזעזת ביותר של חברה, שכל היסודות נשמטו מתחת לרגליה, ו„לא נותר לה כלום”, לא אמונה בערכים כלשהם אף לא רגשות אנושיים. היא מוסיפה להתקיים בכוח האינרציה בלבד, כי זה כבר בטל כל צידוק להמשכה. לכאורה, הכל בא כסדרו

קבועה, נוחה. מאתנו נטלו אף את ההכנסה! החזקנו בה אולי יותר מאשר במוסר משום שחפצנו בה יותר, אך לבסוף אנוסים היינו לוותר גם עליה... אוהב סדר אנוכי. חפץ הייתי להיוולד בתקופה, שהחיים מתנהלים בה לפי כללים של מוסר קבוע וברור, חפץ הייתי להיות אדם נהיר... מה אני יכול לעשות בעולם? כמרבית האנשים בימינו אינני דחי, ואינני איש מדע, ולשם מה אוכל להקדיש חיי, מאחר שלא נותר לנו כלום?... וברתה הזקנה, שתשוקה מנוולת לדניס בן העשרים בוערת בבשרה הבלה, ואשר לא היתה זקוקה להתרח־שויות שבמחזה כדי לעמוד על טיבה המפלצתי, שהיא מודה בו מלכתחילה, אומרת: „וכי עומדים אתם להטיף לי מוסר, כאפיפיור, בלשון שזה כבר אבד משמעה? כל המלים הללו שוב אין להן משמעות. לשום דבר לא נותרה משמעות, חוץ מאשר לבדידות ולמוות...”

על מחזותיו הראשונים אמר פעם סאלאקרו: „אין לבקש ביצירותי אלא מה שביקשתי בהן אנוכי — אמצעי לגלות אצבע אלוהים”. כל השאלות המציקות לאדם החושב יכלו להיפתר על ידי המלה האחת, מלת־הקסם: אלהים. באחת מהקדמותיו מגלה סאלאקרו כי היו ימים שעמד על סף השגעון, כל כך נקלעה נפשו בכף הקלע של הסתירה — הצורך באלהים לשם הבנת החיים וצידוקם, ואי היכולת למצוא עדות לקיו־מו. „הבנתי את ההכרח באלהות, בלא שיכולתי להאמין באלהים”, „ביקשתי אמונה בלא תקווה להשיגה”. ובמ־קום אחר הוא מגיע למסקנה דומה לנו של ראול הנוצר: „אין האדם יכול להיות מאושר אלא בחברה שנהירה לה חידת החיים”.

במחזה אחר מחזה התלבט סאלאקרו בשאלות שה־ציקוהו: מה הם החיים? מי ציווה עלינו להיות? ומהו המוות? כלום רק כדור־משחק הננו בידי גורל עיוור, המוליד וממית כרצונו? החיים ניתנו לנו בלא ששאלו פינו על כך. אך כלום חסרי יומה אנחנו לחלוטין? הרבה מגיבורי סאלאקרו מנסים לבוא במגע עם החיים הפעילים על ידי מעשה רצון חפשי, על ידי איבוד עצמם לדעת. והמוסר מהו? ומי יפסוק מצווה מהי, ומיה עבירה, מה טוב ומה רע? אם שלטת בעולם החלטיות מוכנית, הרי אין היא מניחה כל מקום למוסר, משום שאין האדם אחראי למעשיו. ערכי מוסר קיימים רק במסגרת חופש, שמסדה וטפחותיה, ראשיתה ואחריתה: אלהים. אם אלהים, מקור המוסר, אינו קיים, האם בטלים גם חוקי המוסר בין אדם לחברו? ותחופש מהו? סתם דמיון פורח, מלה נבובה, אחיות עינים?

צעד אחר צעד, מתוך נפתולים קשים, הוכרח סא־לאקרו להשיב על קושייתו בשלילה, משום־שלא מצא בחיי האדם אות ל„אצבע אלהים”. אין אלהים, אין

ואלנטין, ואחר־כך ירייה.

ההומת מי מהם? ומי הומת? אין אנו יודעים. וכלום זה חשוב? התמונה האכזרית של התברה, שהריקבון אוכל בה בכל פה, ושל בני אדם, שהפכו למפלות מפני העדר מוסר ואמונה, שלימה גם בלאו הכי. («הארכיפלגוס לנואר» נכתב תחילה כ„טראגדיה במע־רכה אחת“. לאחר שנה הוסיף המחבר חלק שני, קומי, והמחזה הוצג, בביום דיוולן, כ„קומדיה בשני חלקים“). תמונת הרקב הגדול שרואה סאלאקרו אינה מביאה אותו לידי יאוש, ודומה שדווקא בה הוא מוצא תקות צמיחה חדשה. בהקדמה לאותו מחזה „מבדר“ שהזכרנו („החייל ואשת הכשפים“) מרומזת האפשרות למצוא בסיס למוסר חברתי חדש: „כל הערכים, ששימשו מודד למעשה אדם בעבר — נתמוטטו ונעלמו. המרסר שלנו נצטמצם כדי רכבת־שעשועים. יצאנו למסע מדוע? כל מה שאנו יודעים הוא כי הננו בתוך הרכבת. היכן עלינו בה?... היכן נרד ממנה? איש אינו יכול לומר לנו זאת... אך כולנו דחוסים בתוך התאים המטוטלים של רכבת משונה זו. הברירה פשוטה: השלך עצמך החוצה, או הסתגל לחבריק למסע... רכבת „קפקאית“ זו, שאינה נעצרת ואינה הולכת לשום מקום, שותפות של גורל וסבל מאחדת את נוסעיה. אם לבנות על שותפות זו, כלום אי־אפשר יהיה להמציא תכנית למסע חסר־המשמעות?

דומה, מרגע שחדל סאלאקרו לבקש פתרונים במה שלמעלה ממנו, מחוץ למסגרת הצרה של חיי האדם, התחילה הדרך מתבהרת לפניו. את הפתרון יש לבקש בתוך ה„רכבת“, ולא מחוצה לה. אם כן נעשה, שמא יעלה בידנו להקים, והפעם על יסודות אנושיים בלבד, בלא אלמנט מטאפיסי, מוסר חדש, שיסודו בצרכי האדם בחברה ולא בתביעות האלהים. ריוואר, ראש קבוצת הפרטיזנים ב„לילות הזעם“ אומר: „אלהים? כל מה שנוגע לו — ענינו שלו הוא בלבד, וענינו של האדם כל מה שנוגע לאדם...“

„לילות הזעם“, אחד ממחזות סאלאקרו האחרונים, הוא שיר הלל לאדם ה„ארכי“, השלם, אשר ידע למצוא משמעות ותוכן לחייו בחיים עצמם, לא במה שמעבר להם, במאבק לחירות ובהנחת היסודות לעולם מתוקן. אין זה רק מחזה מצוין ואמתי על תקופת הכיבוש בצרפת, ותעודה היסטורית גדולה: סאלאקרו מנסח בו בבהירות את עמדת כל אלו, שאינם משלימים עם משטר של שפלות ושיעבוד והעמלים לקרבו.

הפרטיון ז'אן מספר: „בילדותי חפצתי להיות אלהים. אך נאלצתי לוותר... כעת חפץ הייתי להיות אבן קטנה... כי מחוץ לשני מצבי־הקיום הללו יודע אני רק מצבים בלתי נוחים“. האדם, שאינו אלוה פעיל ולא אבן נפעלת, אלא בין זה ובין זה מצבו „בלתי

ועל מקומו, אך כל אבן קטנה הנורקת לביצה „שלווה“ זו מעלה אדי צחנה, המעידים על הריקבון הגדול. משפחת לנואר (המכונה „ארכיפלגוס“ משום ש„הננו משולים לאיים קטנים, גבדלים, החיים כל אחד בפני עצמו...“) בעלת מפעלי הליקר המפורסם, יצרה לה, בתוך התוהו־והוה המוסרי שבעולם, סדר ומוסר משלה. מוסר משפחתי זה הביא את ואלנטין, האם המנוחה, לשלוח את בנה האחד למוות ודאי במלחמת 1914, כדי לקנות אליבי פאטריטי למשפחה, ולהשיא את בתה, מטעמים שבעסקים, לאדולף, שאת שם משפחתו הסבה ללנואר, כי הבן השני, שאסרה עליו להיות מהנדס, סרח ולא הקים משפחה. אדולף לנואר עם חותנו הזקן הם מנהלי העסק, לאדולף ולאשתו בת, שהוציאה מן הפקולטה לרפואה וארשהו לצעיר טיפס וגס־רוח, ו—בעל תואר אצילות. אם הנערה אמרת לבתה: „כך השיאו אותי, וכך אני גוורת עליך להשיא את בנותיך שלך“.

זוהי משפחת לנואר, החיה את חייה ה„מסודרים“ לפי החוקים שחקקה לעצמה. אך לפתע מתרחש מאורע מחריד: האב הזקן, בן השבעים ויותר (שיחק בתפקיד זה, בהצלחה רבה, שרל דיוולן) מאגנס נערה מפועלות בית הויקוק. אבי הנערה תובע את לנואר לדין. הזקן, שאינו רואה כל עונג באיננו פועלת על ידי אדם ממעמדו, מודה, לפי תומו, בכל. למחרת עליו להופיע בבית־הדין, שבלא ספק יפסוק לו כמה שנות מאסר. הענין נודע למשפחה, המתכנסת למרעצה דחופה. מה לעשות? האיד לצאת מן הסבך? משפט כזה הן עשוי להבאיש את שם המשפחה, ועמו את שם הליקר, שהוא מקור־חיים למשפחה כולה. אך המועצה מוצאת פתרון, שהכל מסכימים לו מיד: מות הזקן. ובו במקום, לפני שייקרא להופיע בפני השופט. אגב הדיונים מתגלה שאין אף קורטוב של חסד בין האנשים הללו, לא אהבה, אף לא שנאה. לא נותר בחברה זו, שנמחק פרצופה האנושי, דבר חוץ מאינטרסים, הנהוגים להתנגש. הזקן מבין כי האינטרסים של המשפחה תובעים את מותו, אך אין הוא חפץ למות. וכואב זקן, מוקף זאבי טרף צעירים, הוא נאבק על חייו.

בני המשפחה יוצאים מן החדר, ומשאירים בו את אדולף, אשר בכיסו אקדח טעון, עם לנואר. הזקן צועק, מתפתל בסירובו, מתחנן על נפשו. הפחד תוקפה, והוא זועק: „ואלנטין, ואלנטין“. שכת העלוב כנראה, שאילו היתה אשתו בחייה, היתה היא הראשונה תובעת את מותו... אדולף, על דרך האבירות, מגיש את האקדח לזקן כדי שימות בידי עצמו. לנואר נוטל את האקדח, ונוכח לפתע כי בידו כלי הצלתו. הוא מכון את הלוע אל מול פני חתנו הנדהם. מתחילה האבקות, המסך נופל מהר. שומעים את קריאת הזקן: ואלנטין,

המשחקים את הקומדיה של המנהגים המקובלים, ובסתר עושים שבע תועבות. את תרזה ניסו למכור כמעט בכל מקום, מיום הגיעה לגיל שבו יכלה למצוא חן. אמה, המעוניינת להתחזק במאהב המתאווה לבת, משתדלת להשפיע עליה למלא את תאוותיו. אביה גס־הרוח קופץ על ההודמנות להשיאה לפלורנט, מוסיקאי עשיר ומצליח (הוא עצמו כנר חסר־כשרון), וסוחט מחתנו לעתיד כסף, בגדים, סיגריות, מקלות־טיול בעלי גולות־שן, כל מה שידו משגת לסחוט. את תרזה עצמה לא השחיתה הטומאה שגדלה בה. „מאהבים רבים היו לי, אך מעולם לא אהבתי.” (דברי אמנדה במחזה „לואי כדיה”). היא מתאהבת בפלורנט, טהור־הלב, המוכשר והמצליח, ואילו נסתייע הדבר, ודאי היתה נגאלת בעזרתו מזכרונותיה, מהוריה וממעמדה, ורואה עולמה בחייה. אך „הפראית” הוא מחזה „שחור”, ותרזה אינה יכולה למחות מבשרה ומזכרונה את טומאת סביבתה, ולבסוף אף אינה רוצה בכך.

שני מיני צביעות יש בעולם, זו של העניים, המשתוקקים לעושר (משפחת תרזה) וזו של העשירים, שהנעימות והקלות של חייהם הטילו בהם עיוורון כלפי הנעשה מחוץ לד' אמותיהם המצוחצחות. על סוג זה של צבועים מתייחס פלורנט. החיים השפיעו עליו את כל ברכותיהם — יופי, כשרון, הצלחה, ממון, ולבסוף נערה נאה ופקחית כתרזה, המבינה שכדי להיות מאושרת עם בחיר לבו עליה להימלט מן הניוול של מעמד הוריה, מן החרפה שהם ממיטים עליה. אך ברי לה כי בה בשעה יהיה עליה לקבל מוסר מאוס לא פחות — את צביעות העשירים. „הרי זה כאילו היית בר־מנן... אסור יהיה ליכור כי יש אחרים שחיים, שנאבקים, שמתים... לא אוסיף לראות בלתי אם פרחים, אבנים יפות, פריצופים נאים... בהירה וקלה אהיה כמותם, ושוב לא אדע מאומה לעולם...” אך תרזה היא בת לגזע המתמרדים. לפתע היא נוכחת לדעת כי לא תוכל לקבל אושר שנקנה במחיר כזה. „אושר מזור... אושר איוס! אושר מסואב, מביש...” והיא קורעת מעליה את שמלת הכלולות הצחורה ובורחת מפני אשרה. „הרי תבין, פלורנט, אולי יכולה הייתי לרמות, לעצום עיני... אך תמיד יתעה באיזה מקום כלב עזוב, שלא יניחני להיות מאושרת...”

וכאן אנו מגיעים ללב הסתירה שמתלבט בה אנוכי בכל מחזותיו, זו שהביאתו לפתרון של לאו, לסירוב מוחלט לקבל את החיים ולהשלים עמם. האהבה אמנם בכוחה לגאול את האדם מן הטומאה, אך מה רבים המכשולים להגשמתה! ראשית, הרי ההורים, שאנוכי משים אותם תמיד שפלים ובוזיים, סמל למין האנושי. אין אדם מסוגל לשכוח את הוריו, למחוק,

נוח, אבסורדי וטראגי. זוהי ההנחה שיוצאים ממנה, בעקבות קפקא, כמעט כל הסופרים המודרניים. „תחי” לה חשבתי כי אצא מדעתי”, מוסיף ז'אן לספר. „ידי רפו לחלוטין. אך היאוש הצית בי את אש המרד, שעשאני רע למתמרדים אחרים, וכעת זוהי אחווה נפלאה...” וסיומו של המחזה הריהו במלים, שעולה מהן הד תקווה בהירה: „אתם, הנשאים בחיים, אמרו לילדינו, שיגדלו לעיניכם, לא להתיאש לעולם, משום שבמבוכת זמנים כאלו ידענו לחיות בכבוד”.

ב

אנוכי הוא אולי הצעיר בין גדולי הדראמטיקנים הצרפתים בימינו. הדחיפה לכתוב מחזות באה לו בימים ששימש מזכיר ללואי ז'ובה, ובשנת 1932, והוא אך בן עשרים ושתיים, הוצג מחזהו הראשון, בו מקופלים הנושאים המעסיקים אותו עד היום. אם סאלאקרו הוא בן לדור, שעדיין שמורים בזכרוננו שרידי משטר מוסרי מסויים, הרי אנוכי נולד וגדל בתוך המבוכה, וכל מה שהוא זוכר, מיום שעמד על דעתו, הריהו כיעור, טומאה וצביעות. „השקפת־עולמך” יש לה איפוא רקע אבטוביאוגרפי. בסביבת גידולו נתקל בקיר אטום של מעשים ומחשבות מגונים, שאין הוא יכול לפרצו עד היום הזה, קיר זה ניתן לפרצו רק בכוח האהבה, המשיבה את טוהר הילדות שאבד, אך הואיל והאהבה אינה אפשרית, בוחרים גבורי אנוכי לברוח או למות. אך דוקא רקע אבטוביאוגרפי זה, המפחית מבחינת־מה מן העניין וההיקף של מחזותיו, הוא העושה אותם אופייניים כל כך לדורו ולא־רצו. אנוכי חילק את מחזותיו לשתי קבוצות, „מחזות ורודים” ו„מחזות שחורים”, הכל לפי הסיום, הגם שהרקע בשתי הקבוצות גם יחד כזה ביותר, הגיבורים המופיעים בשתי הקבוצות דומים אלו לאלו — מכאן המושחתים, בעלי התאוה, רודפי הממון, הצבועים ומכאן המתגעגעים על הטוהר, אשר ב„מחזות הורר” דים” הם מוצאים את אושרם, וב„מחזות השחורים” הם בורחים או מתים. אף באחד ממחזותי לא הצליח אנוכי להשתחרר מן הנבלים והמורדים המעסיקים אותו למן מחזהו הראשון, ורק בשניים מהם („מדיאה” ו„אנטיגונה”) הוסיף דמות אנושית שלישית המת־פשרים. משום כך המבקש לעמוד על משמעות מחזותיו, אפשר לו ליטול לדוגמה כמעט כל אחד מהם. ניטול נא תרזה, גיבורת „הפראית”, אחד המחזות העזים, שנכתב עוד בשנת 1934. אחות היא לכל הצעירים של אנוכי, המסרבים להשלים עם החיים, הנכספים לטהרה ובורחים מפני הטומאה. הוריה, ככל ההורים במחזותיו, הם אנשים צבועים ומושחתים,

הללו באותו העוז, באותה ההחלטיות שסירבתי לקבלם עמך מקודם. אם צריך להוסיף ולהיאבק, אאבק עתה למענכם, בענווה, נשען על קיר עלוב זה שאני מקים במו ידי כדי שיהיה חוצץ בין התהווה האבסורדי וביני — וזהו, כנראה בסופו של דבר, היות אדם.

זהו, כנראה, היות אדם, אך הואיל וכך רק בודדים כקריאון ויאזון מוכנים להיות אנשים. מדיאה, אנטיגונה, תרזה, וכל שאר גיבורי אנווי מעדיפים את הסירוב. אנטיגונה מצעקת באוזני קריאון, המשד לה לרצות בחיים, לחפץ באושר שיעניק לה חתנה אמן: „מה צורה תהיה לאשרי? מה דמות תהיה לאנטיגונה מאושרת? אלו דברים בזויים תצטרך לעשות יום יום כדי להחזיק בבדל אשרה? גועל-נפש מעוררים בי אתם והאושר שלכם, עם חיים אלו שלכם שיש לאהוב בכל מחיר... עדיין אני יכולה להגיד לא... אתה יכול רק להמיתני... כי כן אמרת, ושוב לא תחדל לשלם זאת לנצח“.

בתחילת המחזה היתה להתמרדות אנטיגונה מטרה מסוימת — לקבור את גוית אחיה שהושלכה בשדה, טרף לעורבים. אך כשמגלה לה קריאון כי פוליניס היה נבל קטן, שאינו ראוי כי ימותו בגללו, אין היא נסוגה. „פוליניס היה רק אמתלה. כשהוצרכה לוותר עליו מצאה מיד דבר אחר, כי כל מה שהיה חשוב בעיניה היה לסרב ולמות...“

לסרב ולמות, זה הדרך שמציע אנווי לכל מי שאינו חפץ „להזיע, להפשיל את השרוולים“, לשקוע בחיים המזוהמים עד צוואר, ולעמול להפכם ל„מעט פחות אבסורדיים“. בלבו שמור זכרון של טוהר אבוד — ההית זה טוהר הילדות, או טוהר תקופה רחוקה, כשעדיין האמין האדם במשטר חיים מוסרי? — שבלעדיו אין הוא חפץ לחיות. מחזותיו של אנווי יותר מכל דרמטיקן צרפתי אחר, טבועים לפיכך בתחומו הטראגי של דור שנולד וגדל בתוך תוהו ובהו מוסרי. זו הקללה הרובצת על דמיותיו ונוש-איו, בחדגוניות קודרת. אך היא ההופכת את מחזותיו לזעקת חמס של דור, שכפו עליו הווית תפלה וכעורה.

כביכול, את מקורו הבלתי טהור, שנית, הרי הצביעות הכפולה של העוני והעושר. העניים מבקשים מפלט בעושר, והעשירים אף הם אינם מוצאים תיקונים בממונם, החוצץ ביניהם ובין המציאות. אך אילו אפשר היה להתגבר על הקשיים הללו, ניצב בפני האהבה מכשול אחרון אשר לא ייעבר — האושר. „איזו קומדיה משונה הוא האושר“, אומרת תרזה. „גועל נפש מעוררים בי אתם והאושר שלכם, כאילו אין בעולם דבר מלבדו. ובכן, אני בורחת ממנו. אותי לא ילכוד בצפרני. אני חפצה לכאוב, לסבול...“ היות אדם מאושר פירושו להסתגר בתוך עצמו, לטמון ראשו במעגל חייו הצר, לעצום עיניו מראות את הכועז והצער שמסביב. האושר, בסופו של דבר, הוא הצביעות הגדולה מכל, שכן הוא נקנה במחיר ניוולה ואומללותה של האנושות כולה. תרזה בורחת מפניו, אנטיגונה מוצאת מפלטת במוות.

„אנטיגונה“ (1946), הוצג בארץ-ישראל על-ידי „התיאטרון הקאמרי“ לפני שנתיים) הוא המשובח והעז שבמחזות אנווי, משום שתשוקת הבריחה, המיוצגת באנטיגונה, מחויבת להתמודד כאן עם הנכונות להתפשר ולהשלים עם החיים, שהמלך קריאון לפה לה. אנטיגונה נאבכת עם קריאון מרות וממושכות לפני שנצחונה ניתן לה, הוא מבוקשה: המוות. כוח השכנוע של אנווי במחזה זה גדול יותר מבשאר מחזותיו דווקא משום שביטא בו בכנות ובכוח גם נקודת-ראות נוגדת לשלו.

קריאון הוא מאומרי ההן המעטים כל כך במחזות אנווי, שנמנו וגמרו כי האדם חייב לקבל את החיים כמו שהם, ו„להשתדל, פשוט, להפוך את סדר העולם למעט פחות אבסורדי“. „קל לומר לא“, אומר קריאון לאנטיגונה המרדנית. „כדי להגיד כן יש להזיע, להפ-שיל את השרוולים, ליטול מן החיים מלוא חפניים, לשקוע בהם עד צוואר“. יש לקבל מראש את הכיעור, את הפשרות הבזויות, את העוול והנוולות, ולמצוא בין כל אלו נתיב שאפשר לצעוד בו.

יאזון, גיבור „מדיאה“, שגם הוא, כקריאון, הח-ליט לומר הן, טוען כלפי מדיאה העומדת בסירובה: „אני נעצר. אני מסתפק. מקבל אני את הדברים

פֶּרֶגְסוֹן: ההתפתחות היוצרת

שאל אדלר

יה להעלים עין מהמהפכה שהתחוללה בהשקפות האדם על עולם החי לרגל תורות ההתפתחות, יצירתם של לאמארק ודארווין, על הניגודים שביניהן ועל המשרת תפישתיהן. ספרו של דארווין, "מוצא המינים" הופיע בשנת 1859, ואף על פי שסגנונו היה מתון וגישתו זהירה ומדעית עורר גל של התנגדות נרגשת בחוגים מדעיים, וביחוד בחוגים תיאולוגיים. המון העובדות שדארווין ליקט וסידר לא הניח לו מיפלט מן המסקנה שהמינים המצויים כיום הם צאצאי מינים שקדמו להם בזמן. ישנן שושלות של מינים קרובים ואפשר לעי-קוב אחרי יחוסם הפילוגנטי לפי שרידים קדומים במעבה האדמה. גם המיוחס שבינוקים, האדם בכבודו, הוא פרי התפתחות של מינים טרום-אנושיים (אף על פי שלא כל החוליות בשרשרת התפתחותו נתגלו). ויש לו בודאי מוצא משותף בעבר רחוק מאד עם הקופים האנטרופואידים. הרעיון המקודש במסורת עתיקה, שהאדם הוא יצירה חד-פעמית ללא קשר עם בעלי-חיים אחרים, נתערער. במשך המאה התשע עשרה נצטבר בידי גיאולוגים, אנטומים ואמבריו-לוגים שפע עובדות שאין להרהר אחריהן, שאישרו את תורת ההתפתחות במידה שלא הניחה מקום לויכוח, והיא הפכה לנכסי-צאן-ברזל של התרבות האנושית.

תורה זו עוד הניחה כר נרחב לחקירות במנגנון ההתפתחות, בשאלת מציאותו או העדרו של כיוון בטבע, וביחוד בבעיית-המפתח של התורשה. כידוע, התעמק דארווין בתופעות התורשה, אך עד סוף ימיו לא ידע את תורת מנדל. לו הכיר אותה היתה המחשי-בה האנושית לובשת צורה אחרת לגמרי מבחינה היסטורית.

פילוסופים מקצועיים יכלו עוד להמשיך דיוניהם בבעיית היסוד של המיטאפיסיקה נחלת הדורות, אבל עם זה היו מוכרחים להתחשב בתורת ההתפתחות הנקובה עד היסוד והכוללת את האדם בתוכה. בארג' סון, כספנסר לפניו, התמסר לבעיית ההתפתחות והקי-דש לה את הספר, "ההתפתחות היוצרת", שהוא גולת-הכותרת ליצירתו, לפי דעתו הוא. ספר זה נכתב בסג-נון מקסים, המשדל ומשכנע בעצם יפיו ובעתרת הרעיונות המבריקים הנורעים בו. דמיון מרקיע של משורר, בקיאות מקיפה של מלומד גדול ותזון של הוגה-דעות מקורי חוברו בו. לא חינוס קיבל ברג-

סְמֶצְרֶף סְפּוֹרוֹת הוֹאִי-הוּא יִמְצָא אֶת הַחִידָה
או חִקֵּר תוֹרַת חַי הַמָּקָה לִי מִגְדָּה ?
לִב תְּמִימִים פִּתְרָה כָּכָר וּמִן הַלֵּב הִסָּם
קִבְּלָתִי גַם אֲנִי כִי לִבִּי לֹא רָפְנִי.
שאל טשרניחובסקי, סונטות

בפֶּרֶגְסוֹן זכה בימי חייו להערצה ולהשפעה רבה, וגם כיום, לאחר שעברו כמה גלגולים על עולם התר-בות, יש לו חסידים נלהבים. את ימיו האחרונים בילה בפאריס תחת שלטון הגרמנים. מספרים עליו שהיה נושא טלאי צהוב וקיבל על עצמו את כל ההגבלות שטמא-אדם שמו על יהודי פאריס. הוא רצה, כפי הנראה, להזדהות עם בני עמו דוקא בימי אידם. למזלו נפטר זמן קצר לפני תקופת תאי הגאז והכבשנים ולא שתה את קובעת כוס התרעלה עד תומה.

ראוי לציין שמבחינה רעיונית היה בפֶּרֶגְסוֹן רחוק מעולם היהדות. במקרה נולד במשפחה יהודית פר-לנית (אביו היה חזן) ואין לעובדה זו חשיבות כל שהיא לגבי יצירתו שהיתה מכוונת לכל אדם הוגה באשר הוא אדם. הוא חזה את חזונו בזמן שהישיגי המדע של המאה התשע-עשרה חדלו להיות נושאים לפולמוס והפכו לחלק מרכושו הרוחני של כל איש משכיל רציני. הישגים אלה התבטאו בין היתר בפיע-נוח רני הקשרים הכימיים בין היסודות בהרכבים מולקולריים, וניצולו, מצד אחד, בשביל ניתוח חמרי הטבע, ומצד אחר, לשם יצירת הרכבים חדשים מלא-כותיים שהטבע לא ידעם כלל. ככה נולדה הכימית האורגנית, שהיא, לדעתי, אחד ההישגים המדעיים הכבירים של המאה התשע עשרה והמשמשת דוגמה יפה לנצחון הרוח על החומר. היא יצרה, יחד עם ענפי מדע אחרים, אפשרויות חדשות ששינו את חיי האדם ועוד ידה נטויה. הופיעו גם הניצנים הראשונים של הפיסיקה החדשה (גילוי האלקטרון), זו שעתידיה ליצור גרעין עלי אדמות או להשמיד את האנושות כולה.

למרות השינויים הגדולים בכלכלה, שגרמו לתר-צאות חברתיות חשובות, עדיין לא התרשמה הפילר-סופיה העיונית בתחלת המאה העשרים מהמחקר הת-דש בחומר הדומם שהתבסס על נסיונות-מעבדה מלר-יום ניתוח מתימטי. מאידך גיסא, לא יכלה הפילוסופ-

קול הוא כעין נספח לכשרון-המעשה, מכשיר להס' תגלות על ידי בחינת היחסים בין הגופים בסביבה. על כן חוגג השכל את נצחונותיו המזהירים ביותר בהנדסה, המדגימה את הקירבה בין ההגיון ועולם הדומם הבלתי-מאורגן והמצפה מתוך בטחון לאישור מסקנותיה על ידי הנסיון. אבל היספיק השכל לתפוס את החיים בהתפתחותם? היצליח פרי ההתפתחות להקיף את מחוללו? היכול החלק את הכל? היתפאר הגרזן על החוצב בו? (ברגסון מתעלם מהעובדה שרעיון ההתפתחות הופיע אחרי מאמץ כביר ומכיוון של השכל). אין דפוס הגיוני המתאים לחיים. ארחות החיים שמגלה הנסיון מפתיעים את ההגיון. לכן מוחה ברגסון נגד כל פילוסופיה של ההתפתחות המבוססת רק על שיטות יעילות בפיענוח הופעות העולם הדומם. כל נסיון בכיוון זה יתקל בסתירות משונות ויהיה ממילא נידון לשלול, כי המוחלט מתחמק מהשכל, הנותן לנו, לכל היותר, רק בבואה סמלית של היש. עלינו לוותר על חקר נבכי החיים אם נסתפק רק במור שגים מיכניים, שהם סמליים ומלאכותיים, השואפים לדחוק את הכל לתוך תחום צר שאינו אלא תפוקת-לואי של תהליכי החי. למזלנו מצויים, לפי ברגסון, עוד טיפוסים תודעה, טיפוחי הטבע, הקולטים איזה דבר יסודי הצפון בתנועת ההתפתחות. ואם נצרח אותם לשכל נגיע לחזון, ולו גם חלוף, של החיים בשלימותם. באמצעותם נתנשא מעל לשכל האנושי שאינו מספיק כשלעצמו. האדם אינו קרוץ מבינה צרופה. כוחות נפשיים אחרים, בלתי ברורים, שוכנים בתוכנו, ואם נגייסם נוכל גם להכיר את ההתפתחות וגם להקים מיטאפיסיקה ותורת הדעת ללא סתירות. ברגסון קורא את הכוחות הנפשיים האלה בשם אינ-טואיזיה. אני מהסס לתרגם את האינטואיזיה של ברגסון ב"השראה" שאינה הולמת את כוונתו. האינטואיזיה של באָרגסון, כמו שנראה להלן, נובעת מאינסטינקטים הסוטים מתפקידם המעשי, הרגיל, ומתבטאים בצורה מיוחדת של תודעה.

ברגסון בודק את השכל כאמן הבוחן את כלי עבודתו כדי להיווכח אם הולמים הם למטרתו, ופוסק שמטבע בריאתו אין השכל מספיק לתפוס את תהיך ההתפתחות ולפתור את חידת החיים. כשלעצמו אינו יכול אלא לגזור את המציאות לגזרים קטנים, לתהות על קנקנו של כל אחד לעצמו, לצרפם ובדרך זו לתאר את ההתפתחות, אך תיאור זה הוא מוטעה ומטעה, שהרי מכיל מלכתחילה את המסקנות הטעונות הוכחה. (גישא זו של ברגסון מזכירה את הערתו של האכסלי הזקן על המתמאטיקה המשולה לטהנה המוציאה רק מה שמכניסים לתוכה; הערה זו זכתה לתשובה ניצחת — הטחנה מוציאה קמח לאפית לחם).

סון פרס-נובל לספרות. אי אפשר לקרוא ספר זה בלי התפעלות, אם גם (כמקרהו של כותב הדברים האלה) מתיחסים אנו בשלילה. למסקנותיו.

הישגי המדע של המאה הי"ט יצרו אקלים רוחני מיוחד. נמחו קורי עכביש שנתגבבו במשך מאות שנים, אבל עם זה נשאר חלל ריק. קשה להיפרד מאשליות עתיקות בלי צער וגעגועים ולתת במקומן תורה יבשה המלמדת, שכל המציאות, כדומם כחי, ובכלל זה האדם על חלומותיו ושאיותיו, אינה אלא משא-ומתן בין חומר לאנרגיה לפי חוקים מתימטיים וכימיים מסוימים. המציאות כפופה לחוק שהוא אדיש לגמרי למאויינו. ידיעה שלימה של כל פרטי היש היתה מאפשרת חישוב מדויק של העתיד, כי סך-הכל נכנע לחוקיות מתימטית נטולת רגש. הלך-רוח זה מצא ביטוי הולם בדברי האנטום האנגלי ד'ארסי תומסון (D'Arcy Thomson): „המתים והחיים, הדר מם והנושם, אנו שוכני-תבל, ותבל זו המאכסנת אותנו, כולנו יחד קשורים באזיקי חוקה מתימטית-פיסיקאלית“.

גישא זו הנובעת מהצלחת המדע הפוזיטיבי עוררה כוחות-נגד להתקפה על זכות השכל האנושי להיות פוסק יחיד. התנגדות זו צמחה מתוך געגועים לעבר, מתוך סירוב לקבל את ה„אמת המרה“, מתוך בקורת מוצדקת, במידה שכל בקורת כנה היא מוצדקת, ומיחד חשש של פגיעה במושג של חופש הנפש. באָרגסון הוא בין ראשי המדברים נגד שלטון-היחיד של השכל בתחום הפילוסופיה בכלל, והפילוסופיה של החיים בפרט. עמדתו מצאה חן בעיני רבים שראו בשיטתו עוגן-הצלה לנפש האדם. יאק מאריטאן, הפילוסוף של הקתוליות, מספר כי בימים שהיה מיואש עד הרהורי התאבדות הלך לשמוע את הרצאות באָרגסון בקולאז' די פראנס ובהן מצא פורקן, כי גילה את נשמת האדם מחדש. בשיטת ברגסון מצא מפלט מהכפיה שחוקי המדע הפוזיטיבי כופים על היקום וכל אשר בתוכו. ברגסון נחשב, ובצדק, למובהק שבין הכוחות האנטי-אינטלקטואליים של זמננו. הוא עוקר הרים וטוחנם כדי להוכיח שהשכל האנושי לבדו אינו מספיק לצרכי המיטאפיסיקה. הוא מפרט את נימוקיו נגד כל תפיסה פילוסופית של החי המתבססת רק על המדע הפוזיטיבי שהוא גילוי החשוב ביותר של השכל האנושי.

ב.

בהתפתחות ראה חזות-הכל בעולם החי. למרות החללים בידעונו אי אפשר לעקוב אחרי ההתפתחות השכל בקרב בעלי חוט-השדרה. הכשרון להבין ולש-

פחות טמירים בך
 ושיך זרמי דורות משפךך
 נחלת אבות נותן צו
 פלי מלא און ורב
 נחפא עמק בתוך תיש
 כרשף גלום באבן שש.

לעומת זה אין השתנות חלה על החומר הדומם. אגמם גם הוא עלול להשתנות בצורה, במקום, בכמות, בחום וכו', כשהוא נפעל על ידי כוחות חוץ, אבל שינויים אלה אינם פוגעים בתכונות-יסוד של החומר, שכן אפשר לסתור את כולם, ואת החומר עצמו אפשר תמיד להחזיר למצבו הקודם. יש לו הווה, אין לו עבר, מפני שאינו משתנה במרוצת הזמן (הגדרה זו אינה נכונה לגבי יסודות רדיואקטיביים). מלחבישול, ברזל, מים וכו' יש להם בימינו אותן התכונות שהיו להם לפני אלפיים שנה ולפני מיליון שנה. שמע מניה, החומר קיים אך אינו שווה.

ברגסון בודק את רעיון המגמה הסופית ואת רעיון הגורמים המכניים, שתי יצירות טיפוסיות של השכל האנושי המשתדל ליצוק דפוסים בשביל המציאות, ומוצא ששניהם אינם יעילים לפיענוח תהליך ההתפתחות. מגמה סופית ממילא מעידה על תכנית מאורגנת, משל למחזה הבנוי על תיאום בין כל העלילות המתרחשות על הבימה והמסתיימות סיום קבוע מראש על ידי אמן יוצר, סוף מעשה במחשבה תחילה. כל צעד צפוי מראש ומחייב את הצעד שלאחריו. אין למצוא תהליך מקביל בעולם החי. המתימטיקאי המדויק במערכה מכנית המורכבת מגורמים דוממים שכל נתונים ידועים לו יכול לחשב בדיוק את כל פרטיה מרגע לרגע ולהסיק מסקנות נכונות על העתיד המותנה על ידי תנאי ההווה. ברגסון מדגיש וחוזר ומדגיש שלגבי החי המתפתח אין ההווה כופה על העתיד הקרוב ביותר. אפילו היינו יודעים כל פרט ופרט בהווה של מערכה חיה לא היינו יכולים להגיד מה יתרחש ברגע הבא, כי בתוך זרם החיים יש טיפוס מיוחד של חופש המתנכר להכרח המותנה מראש על ידי השכל, המטפל בהצלחה כה גדולה בעולם הדומם. רעיון החופש של החיים בהתפתחותם, אי-התלות בסיבתיות, בכפיה שהטבע כופה על החומר הדומם הוא רעיון-מפתח בתורת בארגסון (ולפעמים קשה להשתחרר מהרושם שחופש זה גובל בשרירות). הרשות נתונה לחיים המתפתחים ואין דבר צפוי מראש, וממילא אין מגמה סופית. ואשר לתיאום, במידה שהוא קיים בעולם החי, אין הוא נובע מתכנית קבועה מראש אלא מהמקור המשותף לכל החיים, מהתנופה החיונית שעוררה את

תורת ברגסון היא במידה רבה פילוסופיה של הטבע המשתנה בלי הרף. תמורה בלתי פוסקת טבור עת ביסוד הויתנו וביסוד ההווה כולה. לכל אחד מאתנו יש בטחון למעלה מכל ספק בקיום ישותו. כאן אין מקום לפקפוקים, אפילו לספקנים הקיצוניים ביותר, והיחיד חדור הכרת מצב-רוחו במשך כל השינויים החלים בו. מצב-רוחו אינם חסיבות מבודדות; הם דומים יותר לזרם בלתי פוסק. אפילו הרושם המתעורר בנו למראה גוף דומם נח, משתנה בכל רגע בשל זכר הרגע הקודם. הזכרונות מצטברים במרוץ הרגעים כגוש שלג מתגולל, המתכדר וגדל. בעצם אין לתחום תחומים בין מצב-רוח חולפים ליציבים, כי גם היציבים למראית-עין משתנים בלי הפסקה. ההפסקות מדומות הן בהיותן רק אשליות של תשומת-לבנו הבוררת מה שרצוי לנו מתוך זרם המאורעות. הרציפות חלה על כל המציאות, שהיא רצף של שינויים וחידושים. אנו מתארים לעצמנו שהננו איזה "אני" קבוע שעליו מושחלים מצב-רוח כפנינים נפרדות על מחרוות. "אני" קבוע ויציב זה אינו אלא סמל המלמד אותנו שהצבת גבולות היא תהליך מלאכותי נוח לשכלנו. חיי הנפש המסתתרים מאחורי הסמלים קרוצים הם מן הזמן ואין לך דבר ממש ומוצק כזו.

רעיונותיו על השתנות הם מעמודי התווך של שיטתו. השתנות היא "המשך וקידום רצוף של העבר לתוך ההווה והיא מכרסמת לתוך העתיד". לגבי החי אין רגע מסוים הבא תיכף אחרי קודמו למלא את מקומו, כי העבר ממילא קיים ופועל בתוכו בלי הרף. עברנו כולו שמור אתנו. פרטיו, ברובם המכריע, מסתתרים תחת סף הכרתנו. מעטים מאד הם זכרונות העבר המצליחים להתגנב לתוך הרגשת ההווה, אך מה שנחוץ לנו לצרכי הרגע מתפרץ ומכוון את צעדנו. החי משתנה ברציפות ויחד עם זה מלווה אותו עברו ומתקיים בתוכו, ולא רק עברו הוא, אלא גם עברו של שושלות אבותיו מימי קדם. כל זה מלמדנו שהחי חדור שהות. לא קשה לעקוב אחר הרעיון הפורה של שהות, האופייני לתורת ברגסון. הוא נובע מהשקפותיו הפסיכולוגיות על הזכרון, מתוך המחקר באמבריולוגיה וחוק החזרה על העבר של האקל (Ernst Haeckel) המלמד, שבשלבי התפתחותו חוזר העובר על עקבות אבותיו הקדומים ביותר (לדוגמה: הדמיון בין עובר של עוף ועובר של זוחל בשלבים מסוימים; הצפרים כי דוע הם צאצאי זוחלים עתיקים), ומתוך תורת התור-שה העוסקת במיוחד בתכונות שהן נחלת דורות קודמים המתקיימות בהווה. שאלו טשרניחובסקי נתן ביטוי יפה להלך-מחשבה דומה בחרוזים נפלאים:

כאן אין צורך בהשערות על מאמצים מכוונים על ידי בעלי-חיים. יפיה של תורת דארווין הוא בעמקותה, פשטותה ובחיסכון בהנחות. כבר אמרנו שדארווין לא הכיר את תורת מנדל, זו שמילאה ועדיין ממלאה בתורת התורשה אותו תפקיד שתורת האטומים מילאה בהתפתחות הכימיה. על סף המאה העשרים העלו די פריס ובייטסון את תורת מנדל מתהום הנשיה, אישרו אותה ועוד הוסיפו עליה. די פריס גילה שתכונה תורשתית חדשה עלולה להופיע בבת אחת ובכמה יחידים בודדים של מין אחד שבצמחים. בארגסון התרשם מאד מעובדה זו וניסה להוכיח שחסיבות שלמות של תכונות חדשות, המצטרפות עד כדי יצירת אבריים דומים ומנגנונים זהים כמעט, מופיעות בכל רחבי עולם החי, ואפילו בקבוצות מרוחקות ביותר מבחינה פילוגנטית. לפי דעתו, אין לברר גילויים כאלה על ידי גורמים מיכניים לפי איוו תורה שנבחר, של דארווין, לאמארק, או די פריס.

והרי דוגמה שהוא מפרש. יש דמיון רב בין התהליך המיני בצמחים גבוהים ובין התהליך המיני ביונקים. והרי מבחינה פילוגנטית המרחק בין היונקים ובין הצמחים הוא עצום. האם אפשר לשער שגורמים מכניים, בנסיבות ובזמנים שונים, יפעלו גם על בעלי חוטי-שדרה וגם על עצים ויקנו לאלו ולאלו אותם צירופי התכונות ממש המתבטאים במנגנון מורכב היוצר זרע וביצים? הסיכויים לכך הם, לדעתו, אפסיים ולכן הוא פוסל גורמים מכניים כמעוררי התפתחות. בארגסון סבור שיסודות התהליך המיני היו צפונים מלכתחילה בתוך התנופה החיונית ולכן עלול זרם ההתפתחות להזדיר לתוך קבוצות בעלי-חיים שונות ומרוחקות. דוגמה זו אינה מוצלחת בירתר. ההפרייה, היינו התחברות שני התאים ויצירת גרעין חדש על ידי התלכדות חומר משני הגרעינים של התאים המתחברים, מצויה כבר בבעלי-חיים ובצמחים חד-תאיים. בין אלה כמובן יש קירבה פילוגנטית הדוקה. תהליך זה הוא מן ההמצאות הקדומות ביותר של עולם החי והוא עובר כחוט-השני בכל מערכות הצמחים והחיות. מכל מקום, הדוגמה הנזכרת, ככל שהיא מאלפת, אינה הולמת את תורת בארגסון. הוא מביא עוד דוגמה שהיא מכרעת לדעתו. הרכרוכיות ובעלי חוטי-שדרה רחוקים הם מאד זה מזה במובן הפילוגנטי. קוי ההתפתחות של שניהם נפרדו לפני עשרות מיליוני שנה. ובכל זאת יש דמיון רב בין העין של פאקטאן (סוג רכרוכיות) ובין עין היונקים. (גם דוגמה זו ניתנת לפירוש שונה מפירושו).

יש הרבה מקרים בטבע של פתרון אחד כביכול לאותה הבעיה מצד קבוצות בעלי-חיים בנות כיווני התפתחות שונים: יצירת קליפה חיצונית קשה במשך

זרם ההתפתחות. זרם זה התפצל וניגר בערוצים שונים ומשונים. בכל אחד מהם הוסיף תוכן חדש בלתי צפוי מראש, אבל עם זה, בזכותה של השווה המ- קיימת את העבר בתוך ההווה, לא ויתר על תוכנו הראשון.

ג.

הדיאלקטיקה הברגסונית מבטלת כל תפיסה מינית של תהליך ההתפתחות. עצם הופעת מינים חדשים בטבע מלמדנו שתכונות חדשות העוברות בירושיה נתגלו במינים הקודמים להם, תכונה נצטרפה לתכונה עד שהתהווה מין חדש. הופעת תכונות חדשות וקיומן במשך הדורות הבאים מסתברת, לפי לאמארק, על ידי שאיפה או צורך (לאמארק אומר *besoin*) להגיע למטרה מסוימת, לאמור שבעלי-החיים עצמו עושה מאמץ מכוון כדי לרכוש את התכונה הרצויה לו. השקפת לאמארק כרוכה בדעה שתכונות הנקנות במאמץ של בעלי-החיים עלולות לעבור בירושה לדורות הבאים. דעה זו לא נתקבלה על ידי בארגסון וגם רוב חכמי התורשה דוחים אותה. (דוגמה קיצונית: בן-אדם רוכש לו, במאמצים ממורשכים, בקיאות בצרפתית, ואפילו שמץ ממנה לא יעבור בירושה לצאצאיו). יתר על כן, תכונות חדשות שאפי- שר להרכיב לבעלי-החיים במעבדה אינן עוברות בירושה. לעומת זאת, כמה תכונות חדשות המופיעות לפתע מאליהן, בלי טיפול מלאכותי, עוברות בירושה. לפי השקפת דארווין אין לנו עסק במאמצים מכוונים על ידי בעלי-החיים לקראת מטרה מסוימת הכרוכה בשינויים אנטומיים מתאימים. התורשה היא תופעה מסובכת ומפליאה שאינה מפתיעתנו מפני שהתרגלנו לה, ובה נמצא המפתח לכל בעית ההתפתחות. דארווין השקיע הרבה עבודה ומחשבה בחקר התורשה אך לא הצליח לפענחה. מתקבל על הדעת שבמנגנון מורכב כמנגנון התורשה תהיה נטיה, ואפילו קטנה, לאי-יציבות ולסטיית בצורת תכונות תורשתיות חדשות המתבטאות בחסר או ביתר לגבי סך-הכל של התכונות הקודמות האופיניות למין. תכונות חדשות אלו מצטרבות במשך הזמן עד שמתקבל מין חדש. דארווין נתקל בקשיים רבים בבואו לדון בגורמי תכונות חדשות בבעלי-חיים, אך, מכל מקום, דחה את ענין המאמץ כגורם בהתפתחות, מפני שחשב אותו למיותר. במשך הזמן מופיעים מינים שונים, אבל לא כולם בני-קיימא. אלה שאינם מסוגלים לתנאי הסביבה ולשינויים המופיעים בתוכה, לרגל תמורות באקלים וכל הכרוך בו, נעלמים ממילא. מתקיימים רק אלה שזכו במקרה לתכונות שאפשרו להם להשלים עם הסביבה ותהפוכותיה. גם

תכונות בולטות משלו, אך תכונות אלה אינן נעדרות לגמרי מפלגים אחרים. הערנות והתנועה אופיניות הן לבעלי־חיים, אך לא תחסרנה גם בצמחים. הדבר המציין כל פלג הוא הצירוף הכמותי והאיכותי של תכונותיו — או ליתר דיוק: נטיותיו — כי התנופה החיונית היתה טעונה מלכתחילה נטיות שהתגלמו במ־דות שונות בתוך פלגי ההתפתחות שונים. בתוך כל יחיד שוכן מספר נטיות, אבל רק מעטות מהן מתגשמות בחיים. כל אחד מאתנו מוכרח לבחור וכל בחירה ממילא מכילה ויתור לטובת נטיה אחת על חשבון נטיות ואפשרויות רבות ההולכות לטמיון. כל אחד מאתנו יש לו די חומר להרהורים על כָּל מה שיכולנו להיות ולא היינו. אבל התנופה החיונית, בניגוד ליחיד, שומרת על כל הנטיות הצפונות בתוכה ומה שדוכא בפלג אחד מתבטא ביתר שאת בפלג אחר. לא כל פלגי ההתפתחות עלו יפה. מהם אבדו ונעלמו בין חולות הזמן ומהם המשיכו בקילוח רפה של התנוונות.

ד.

באָרגסון מייחד את הדיבור על שני פלגי התפתחות מרוחקים מאד, היינו החרוקים ובעלי־חוט־השדרה (הכוללים את האדם), מפני שהללו מדגימים לדעתו שתי תופעות־יסוד: האינסטינקט הבולט בחרוקים, והשכל. המתפתח בבעלי חוט־השדרה והמגיע לשיאו ב־בן האדם; אפס כי בן האדם אינו חסר אינסטינקטים, והחרוקים, לדעתו, אינם משוללי שכל לחלוטין. תורתו על האינסטינקטים והשכל היא מעיקרי שיטתו, ויסודה בדיאלקטיקה מורכבת וחרופה. האינסטינקט והשכל הם שתי נטיות נפרדות וההבדל ביניהן אינו כמותי אלא איכותי. הם מנוגדים זה לזה ומשלימים זה את זה. כל אינסטינקט מוקף אזור שכלי צר והשכל חודר אינסטינקטים. השכל מודרך בראש וראשונה לקראת מעשה. ראשית ביטוי של השכל הוא הכשרון ליצור כלי־עבודה פשוטים מעץ ואבן ולבסוף יוצר האדם מכונות המשחררות אותו מעמל כפיים. באָרגסון מציג לקרוא לאדם בשם *Homo faber* (האִיש הַעֹרֵשׁ) תחת *Homo sapiens* (האִיש הַיּוֹדֵעַ). פעולת השכל קשורה בכשרון הלימוד מנסיון היחיד והרבים. לעומת זה מתבטא האינסטינקט המפותח ביותר בכשרון של החי להשתמש במכשירים אורגניים שהם לרוב חלק מגופו. הפעולה האינסטינקטיבית המסובכת ביותר אינה תלויה בלימוד קודם או בנסיון היחיד או הרבים. או שהיא מופיעה ביחיד בשלימותה או שאינה מופיעה כלל.

השכל והאינסטינקט משיגים שניהם אותה המטרה. אך בדרכים שונות. האינסטינקט אינו זקוק לשכל. אבל השכל הכרוך במנגנון מסובך יותר הגיע למה

פחות שונות של חד־תאיים, התפתחות חיי חברה בין קבוצות חרקים מרוחקות זו מזו כמו הארציות (טרמיטים) והנמלים (דוגמה חביבה מאד על באָרגסון) וכו'. לדעתו אין למצוא הסבר מכני לתופעות אלה הואיל ואין רציפות מכנית והתפתחותית בין הארציות ובין הנמלים, בין היונקים ובין הרכרוכיות. אמנם יש מוצא משותף לתופעות הנזכרות והוא נתון ב־תנופה החיונית, זו התנועה הכבירה הנושאת והמחוללת את ההתפתחות. תופעות אלו היו צפונות בצורת אפשרויות בתוך התנועה הגדולה והן מתגשמות פה ושם בקרב קבוצות שונות של בעלי־חיים, בדומה לניגון על ידי כלים וקבוצות כלים בתזמורת. באָרגסון אינו מכחיש, אדרבה, הוא מדגיש את ערכן של הכימיה והפיסיקה בחקר החי, אבל אלה לא יפתרו את חידת החיים ובעיני ההתפתחות, אף שיר־חיבו בדאי את גבולות ידיעותינו. הכביש המוליך לעיר עולה הרים ויורד בקעות, והללו הקשו על עבודת הסוללים והטביעו חותמם הטופוגרפי על צורת הכביש, אך לא יזמוהו ולא יצורוהו. את המשל הזה נשא באָרגסון על היחס בין החיים ובין החומר. החומר היה מכשול ומקור התנגדות ל־תנופה החיונית, דרך כל אפיקי האפשרות חדרה תנועה זו לתוך החומר, לשה אותו, הפעילתה והפכה אותו לחומר חי (מֶאֱרַבֵּעַ רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו). ראשוני צעדיה בדרך ההתפתחות היו אטיים וזמן רב עבר עד שיצרה בעלי־חיים חד־תאיים דומים לאמאבות (באָרגסון כתב דבריו בימים שהאמבה נחשבה ליצור פשוט, בעוד שהחוקר המודרני מוצא בה מנגנון מסובך שלא הצליח לפענחו); רא־שיתה היתה מצער ואחריתה מי־שורנה. אחרי הרפת־קות מרובות הופיעו בעלי־חיים מורכבים ממספר תאים, היינו מרקמות שונות בתפקידיהן. באָרגסון עורך מיסקר של ההתפתחות, והעידנים עוברים לפניו כבני מרון.

זרם ההתפתחות שהתפרץ בגינה של התנופה החי־נית לא המשיך דרכו בקו ישר. בהתנגשו עם תנאי המקום והזמן והחומר הסרביני נתפצל לכמה פלגים שנישאו בערוציהם, ונתפצלו גם הם במשך הזמן. (באָרגסון משהו את ההתפתחות לרמון מתפוצץ והרסיסים עפים לכל צד בהדף ההתפוצצות. כל רסיס ורסיס עלול להתפוצץ אף הוא ולפלוט רסיסי־משנה וכו'). כל מה שמופיע ועלול להופיע בכל אחד מפלגי ההתפתחות היה צפון מלכתחילה בתוך התנופה החי־נית. כאן מקום להדגיש כי התנופה החיונית לגבי באָרגסון אינה בדוּתה הגיונית נוחה המקִי־לה על פענוחה של בעיה, אלא רשות הפועלת בתוך המציאות ומזדהה אתה. לכל פלג יש

ולמד במשך הזמן לקשר הברות מסוימות לגופים מסוימים ילמד ויגיע להכרת היחסים בין דברים שונים. הפילוסופים מבחינים בין תוכן ידיעתנו ובין צור רתה. התוכן ניתן על ידי החושים והצורה היא סך הכל של היחסים שאנו מרכיבים על הנתונים כדי להביא סדר בידיעותינו. השכל עוסק בידיעת הצורה, ואילו האינסטינקט מתרכז בידיעות התוכן (שניתנו לו בשלימותן ללא לימוד קודם). שני טיפוסים ידיעה אלה משמשים בערבוביה. הידיעה האינסטינקטיבית חלה על עצם הגופים הנדונים וקובעת את מהותם. השכל עוסק במסקנות על סמך נתונים קודמים וממשיך ממה שכבר רכש אל מה שטרם נודע. הוא אינו פוסק מלכתחילה „זה הדבר“, אלא „במקרה של תנאים מסוימים מתקיימים מימצאים מקבילים“. הידיעה האינסטינקטיבית היא פסקנית, ללא תנאים, וממילא מוגבלת בתוכנה מפני שהיא חלה על גוף אחד או על חלקו, אבל היא שלמה בתחומה. ואילו הידיעה השכלית היא חיצונית; יתרונה הוא בזה שהיא משמשת מסגרת לתוכן בלתי מוגבל, והיא שואפת להרחיב את גבולותיה. לכן אומר באַרגסון „במדה שבעל-חיים ישכיל, ישא בחובו את האפשרות להתגבר על טיבו“ — מסקנה עקרונית לדידו. האינסטינקט, בניגוד לשכל, אינו מחפש ואינו בורר, ולכן „יש דברים שהשכל תר אחריהם אבל אינו יכול לחשפם. רק האינסטינקט יכול לגלותם, אך לעולם לא יתור אחריהם“.

כבר ראינו שבאַרגסון מציין שהשכל מכון בראש וראשונה למעשים, והעיון הוא תפקיד משנה לו. האדם חי בצותא ומתקשר עם חבריו על ידי מלים, שהשכל למוד-הגסיון מייחס תחילה לגופים ואחר-כך לרעיונות. פיתוח השפה מאפשר לשכל להרחיב את גבולו ולחרוג מתפקידו הראשון עד כדי טיפול במושגים ורעיונות, ולבסוף גם בחיים, כאילו כל אלה היו גופים דוממים. למעשה אין כאן אלא סידור סמלים, ותורת ההגיון אינה יותר (ולא פחות) מרשימה שלמות של החוקים, שעלינו לשמור במשחק הסמלים הנבנה על סמך שקלה-וטריה בגופים דוממים. ההגיון הצרופי, בגיחו מחוץ לתחום הדומם, זקוק לפיקוח התבונה הפשוטה. השכל כשלעצמו, בהיותו אָמון על הדומם, אינו יכול לחזות רציפות, תנועה אמיתית וחדירה הדדית. אנו מתקדמים מבחינת המדע הפוזיטיבי על ידי פירוק חטיבה שלימה ליחידות קטנות ולחלקיקים, מעין חלוקת הרקמות לתאים. גילוי התאים מרכיבי הרקמות היה צעד-ענק קדימה, ובכל זאת, אומר באַרגסון, לא ירדנו לעומקה של בעית החיים על ידי-חקירת התא. אנו מגבבים פרט על גבי פרט וסוד החיים נסוג ומתחמק, וגם אם נוסיף כהנה וכהנה לא נשיג את

שהגיע על כנפי האינסטינקט. הכוח החיוני לא הספיק לפתח את שתי הנטיות במידה שווה בבעל-חי אחד, ולמעשה בולטת ההתפתחות האינסטינקטים בחרוקים והתפתחות השכל בבעלי חוט-שרדה. אפס כי גם באחרונים משמש האינסטינקט כיסוד לפעולה נפשית. שתי הנטיות הללו הן שני טפוסים שונים של ידיעה. באַרגסון, בניגוד לרוב הפיזיולוגים, אומר בפירוש שידיעה היא אחת מגילויי האינסטינקטים. גם ההכרה אינה נעדרת פעולה אינסטינקטיבית, אף על פי שלעתים היא מבוטלת. יש להבדיל בין ביטול הכרה להעדר הכרה. נפילת אבן היא פעולה נעדרת-הכרה מלכתחילה. לעומת זה הליכת-סהרורי היא פעולה הכרוכה בביטול ההכרה העלולה להופיע ולהתפרץ לרגל מכשול בדרך. הייצוג בתוך ההכרה נבלם על ידי הבצוע, והבילום הוסר על ידי המכשול. הייצוג בתוך ההכרה (המכילה יסוד של היסוס) בולט בכל מקרה של בחירה בין אפשרויות שונות ופוחת במקרה של אפשרות אחת ויחידה. הוא מגיע לשיאו במקרי פעולות מאורגנות המכוונות לפעולה מסוימת, הנתקלת במכשולים בדרך הגשמתה. ההכרה מציינת את ההפסקה בין ייצוג ובין פעולה. השכל, בניגוד לאינסטינקט שהטבע חננו במכשירי ביצוע מודרכים לקראת פעולה מסוימת, תלוי בהכרה. ההכרה רדומה היא בשעת פעולה אינסטינקטית סיבית ועשויה להתעורר רק לרגל מכשולים בדרך ההגשמה. השכל והאינסטינקט שניהם כרוכים בידיעה לפי באַרגסון. הוא מנתח דוגמה מסובכת כפעולת האינסטינקט של חרוק, הכרוכה בסידרת ביצועים נפרדים. החיפושית סיטאריס מטילה ביציה במבואי התעלה התת-קרקעית של מין דבורים (אַנטופר-רה). הזחל היוצא מן הביצה מחכה לשעת כושר ונטפל לדבור המתכונן למעוף כלולותיו; בשעת הזיווג נטפל הזחל לדבורה ויורד ממנה רק לאחר שהטילה את ביציה. הוא חודר לתוך ביצה, אוכל תוכה, יושב בתוך הקליפה הריקה וניזון מהדבש שהדבורים יוצרים. הוא מסיים את מחזור חייו בתוך הדבש המזינו ויוצא לאויר עולם. הכל מתהווה כאילו החיפושית יודעת את תכונות צאצאיה (שלא תפגשם עוד אחר הטלת ביציה) ואת כל פרטי מחזור החיים המסובך של הדבורה. ידיעות אלה טבועות הן בתוכה ואינן קשורות להכרה. כל התהליך הזה הוא תהליך של ביצועים ללא לימוד קודם. והוא הדין באינסטינקטים בכלל. ראוי להוסיף שכל הפעולות הללו הן שרשרת של תגובות תורשתיות, כי האינסטינקטים מורכבים הם מתגובות תורשתיות. גם השכל הוא כשרון טבוע בתוך החי שבא לו בירושה. הרך הנולד אינו יודע דבר, אך בזכות הכשרון שירש

צריך להתחשב בזה. הן גם המדע הפזיטיבי אינו כרוך בתועלת מעשית דוקא. גם אם נדע הכל על האנדרואיד, על האיש מיאואו ועל האדם הנגר אנדרואיד, לא נוסיף כלום על אוצר הידיעות המרעיות לנו בחיי יום יום, ובכל זאת לא ייעף ולא ייגע הפאליאנטולוג במחקריו על האדם הקדמון. אף האינטואיציה אינה מפיקה ידיעות מדויקות ומקיפות על נושאה אשר תשוינה למה שהשכל מפיץ במאמציו בתוך תחומו הוא. סוף סוף השכל נשאר תמיד הגרעין המאיר, המוקף אזור מעורפל של אינסטינקטים העלר לים להתרחב ולהזדקק עד לאינטואיציה. העיקר הוא שהאינטואיציה נותנת לנו מה שנבצר מהשכל לתת, והיא מוכיחה שסיבתיות מכנית ומגמה סופית השר ללת את החופש והיצירה הבלתי פוסקת אינן ממצות את בעית החיים. הדע התפלג לשכל ולאינטואיציה, כי היה עליו לטפל בחי ובדומם בבת אחת. כפילותו היא תוצאת הכפילות שבמציאות המכילה גם את החי וגם את הדומם. ברור איפוא שהמיטאפיסיקה, העוסקת במציאות, והאפיסטמולוגיה, העוסקת בבעית הידיעה מחויבות להתחשב באינטואיציה ולא להשען על השכל בלבד, שאם לא כן תסתבכנה בהזיות ובפרכות ללא פשר. טיפוחן הנמרץ של שתי המגמות גם יחד עלול להאיר את בעיותיה הקשות ביותר של המיטאפיסיקה, אם רק נדע לגשת אליהן מתוך למוד אפירי של ההתפתחות. אין בארגסון בא להתנצל על גיוס האינטואיציה לעזרת הפילוסופיה, לדעתו הדבר הקיים לדורות בכל שיטה פילוסופית, עתיקה גם חדשה, הוא דוקא החלק הבנוי על האינטואיציה. (וכאן אין הוא מתחשב בפירושו המיוחד לאינטואיציה).

הוא דוחה את ההנחה שמרכזי העצבים הם אבות ההכרה והוא גם שולל את הדעה שקיימת הקבלה מדויקת בינה ובין מערכת העצבים. דעתו היא שההכרה משתרעת על שטחים עצומים אפילו בבעלי החיים הנמוכים ביותר, אבל היא כבולה ואינה זוכה לגילוי. התפתחות מערכת העצבים משחררת את ההכרה הכבולה (ולכן יש קשר ביניהם), אך אינה יוצרת אותה. בדרגת ההתפתחות המוצלחת ביותר, היינו באדם, מתקרב השחרור לאי-תלות, אך אינו מגיע לכך. הוא מבסס את הנחתו על תכונות הזכרון של האדם היודע להחיות את רגעי העבר במחשבתו בלי כל קשר עם נתוני חושי בהווה. האדם מציג את עברו לנגד עיני רוחו: הוא חולם. בדרגות התפתחות יותר נמוכות, למשל בכלב, כרוך זכרון העבר בנתוני החושים בהווה. תפקיד המוח ביחס לגילויים רוחניים דומה לתפקיד הזכוכית שאינה יוצרת אור אבל נותנת לניצוצות להתפרץ דרכה. שקיפות הזכר כית היא מידת יעילותה כשם ששכלול המוח הוא מידת

הרציפות שבהיים, את ריבוי היסודות ואת השפעת הכל על הכל. אופיני הוא לשכל שאינו מוכשר להבין את החיים. הוא קובע נקודות בזמן; ההתהוות בעיניו היא סידרה של מצבים בעלי תכונות יציבות ובלתי משתנות. כל שינוי מתפרק לסכום בלתי צפוי מראש ולכן השכל מתנכר ליצירה שאנו חשים בתוכנו וחווים בעיני רוחנו. לעומת זה הותך האינסטינקט בדפוס החי. הידיעות העומדות לרשותו נובעות מהתמזגות הנושא עם הנושא. הרי, לדוגמה, הידיעה האינסטינקטיבית של הצרעה המשתקת את קרבנה על ידי דקירות לתוך מרכזי עצבים שונים, פעולה הדורשת זריזות של מנתח מנוסה וגם ידיעה מדויקת באנטומיה. בתופעות רוחניות שונות, בויקה או דחיה ללא נימוק קודם, יש, לפי בארגסון, דבר-מה דומה למה שמתהווה בהכרת חרוק הנפעל על ידי אינסטינקט.

ה.

בארגסון מקדיש, כאמור, תשומת-לב מרובה לאינסטינקט, וביחוד לאינסטינקטים המסובכים של תחרור קים. הוא אינו מרחיב את הדיבור על האינסטינקטים בבעלי חוט-שדרה, שכמה מהם מפליאים בפרטיהם ולפעמים גם בחוסר היעילות שבהם, מפני שהתנופה החיונית הרגילה בערוץ ההתפתחות המכיל את החרוקים, את האינסטינקט על טהרתו כמעט, בלי עירוב של שכל, בעוד שהשכל והאינסטינקט השתלבו בהתפתחות בעלי חוט-שדרה, בהדגשת השכל המגיע לשיאו באדם. האינסטינקט והשכל פונים לכיוונים הפוכים, האחד בכיוון הדומם ומשנהו בכיוון החי. אילו התרכזו האינסטינקט בתחום עצמו תחת להתמזג עם זולתו, אילו התעוררה ההכרה הרדומה בתוכו, אילו נתבטא בתודעה תחת פעולה, היה מגלה לנו את מכמני החיים. מברשנו היינו חוזים את החיים כמו שהם תחת לחות בבבואתם. היינו קונים ידיעות מהימנות המתקבלות ללא ערעור מצד הפילוסופיה כי חותמן האמת לאמתה, תורת האינטואיציה שהיא אבן הפינה לתורת בארגסון עומדת על הפירוש שפירש את האינסטינקט. הוא מגדיר את האינטואיציה כאינסטינקט נאצל, בעל הכרה עצמית, היכול להגות בנושאו ולהרחיבו ללא גבול (לכן לא השתמשתי במלה „השראה“ הניתנת לפירושים אחרים). הוא מוצא אסמכתא לפעולת האינטואיציה בחוש האסתטי. האינטואיציה של האמן המתמזגת עם נושאו פורצת את המחסום שהחלל הקים בין שניהם. במאמץ דומה, המכוון לחיים בכללם, היינו משיגים דוקא את הדרוש כדי להשלים את פעולת השכל. אמנם אין תועלת גשמית בידיעות הנקנות באינטואיציה, אך הפילוסוף האמתי השואף להגיע לפשר המציאות אינו

יחד עם השכליות מצד אחר, ואפשר לעבור מזה לזה על ידי חילוף הכיוון או הפסקתו.

על ידי תהליכים פסיכיים דומים מסיק ברגסון את החלל ואת החומר, ואלה — השהות, החלל, החומר ועל הכל התנועה המחוללת אותם (שהיא פסיכית לפי מהותה) — הם אבני-הבנין למיטאפיסיקה שלו. אנו בני-חורין כשאנו חשים את התקדמותנו בתוך שהות, וחדירה חדדית קיימת בין כל חלקי ישותנו המתרכזת בנקודה או באזור צר החותר לקראת העתיד. אבל כאשר אישיותנו מתפזרת (כמו בשעת חלום) יתפרק עברנו (שהיה עד כאן נכלל בתוך השהות) למספר זכרונות מבודדים; אישיותנו תחוש את החלל ועליו תתרפק. בזה עשינו את הצעדים הראשונים לקראת המרחב על ידי תנועה פסיכית, שהיא, בסך-הכל, ירידה במתח ישותנו הרוחנית. הוא מבקש ממנו להגות שהמשך תנועה זו מרכיב את החומר. עימות תנועה זו מחזיר אותנו לתוך השהות. לאחר שהשגנו את רעיון החלל נוה לנו להשתמש בו כעין רשת לתפוס את החומר לצרכי פעולותינו. אין לשוות לחומר קיווי, מוגדר בתוך המרחב, היינו קיום מבודד ובלתי תלוי באשר מחוצה לו, כיון שאי-תלות כזאת אינה קיימת. כל גוש חומר משפיע על גושים אחרים ומושפע מהם. אילו היינו מתרגלים לרעיון שכל גוש חומר קיים בתוך שטח השפעתו, היינו מקבלים את רעיון פאראדי, שכל אטום לחוד ממלא את כל המציאות; נקודה חומרית מוגבלת במקום אינה אלא תחבולת השכל המחלק את החומר לגופים. מערכות חומר מבודדות לגמרי אינן קיימות, וכשאנו מעניקים לחומר מתכונות המרחב אנו רק עוברים את השלב האחרון של התנועה בכיוון החומר.

השכל הוא במידה רבה בלתי תלוי בנסיון כשהוא מטפל בחלל. הוא חוצב מתוך החלל כמה צורות בעלות תכונות מוגדרות על ידי העיון, המתאשרות בדיעבד על ידי הנסיון, ובזה נבדל החלל מתופעות כגון חום ואור הידועות לנו רק מן הנסיון (הכוונה היא כפי הנראה שידיעת החלל היא אינטואיטיבית, אלא שאסור להשתמש במלה „אינטואיטיבית“ כיון שיש לה פירוש מסוים בשיטת בארגסון). השכל לפי קאנט תלוי ברעיון החלל כגוף החי באור שהוא נושם. הגיי רויים שאנו קולטים מגיעים אלינו דרך החלל; הם חדורים הנדסה מלכתחילה. המחשבה מגלה אותן תכונות החומר שכשרון הקליטה השקיעה בו מראש. החומר במידה שהוא נתפס על ידינו הוא יצירת ייחיד לנו. את הדבר כמו שהוא בשלימותו לא נדע לעולם, הואיל ואנו מקבלים רק מה שמסתנו דרך תחושתנו. ובכל זאת נגיע לידיעה חלקית במידה ש„הדבר כמו שהוא“ משדר צורות מחשיות לתוך הכרתנו. אנו

האפשרויות הניתנות להופעת גילויים רוחניים. אין המוח מכשיר ולא בתי-יוצר לגילויים רוחניים; הם היו קיימים לפנינו ויכולים להתקיים בלעדיו. כי ההכרה היא חלק מהתנועה הרוחנית הכבירה שחוללה גם את החיים וגם את החומר. החיים הם הכרה שנטפלה לחומר במנות שונות (אפסיות כמעט בעולם הצמחים) והכרה זו התפלגה לשני אפיקים, אפיק השכל, המתרכז בדומם, ואפיק האינטואיציה, המתרכז בתנועת החיים.

כל זמן שאנו יוצאים מההנחה שהחי והדומם כפוף פים לאותם החוקים, מצטמצם תחום הפילוסופיה, ואין לזו אלא לקבל את מסקנות הפסיקאים המבוססות על חקר הדומם לפי דרישות השכל הקפדניות ביותר, ולנסח את מימצאיהם. ולכל היותר עליה להיות פרי-שנית ומבקרת. ממילא תתקבל השקפה מכניסטית על הטבע. שוטה פסקנות (דוגמאטיות) או ספקנות מי-טאפיסית. פילוסופיה כזו עלולה להסתיים בהנחה על אחידות הטבע בתוך אלוהים מחוסר-אונים, המכיל בתוכו את כל נתוני הפסיקה, או בחומר נצחי שטיבו קובע את תכונות היש ואת חוקי הטבע. בארגסון דוחה גישה זו על יסוד בקורת השכל וצמצומו לתחום המעשה, ועל יסוד החיים בהתפתחותם. הוא אומר בפירוש: „חובת הפילוסופיה היא להתערב במרחק לבדוק את החיים ללא הסתייגות בתוך תחום התועלת המעשית, להשתחרר מכל ההרגלים והצורות שהם שכליים גרידא“. היא צריכה להתנשא מעל למדע הפוזיטיבי כדי לתור אחרי המוחלט; על ידי האינטואיציה בסיוע המדע הפוזיטיבי תגיע לעצם המציאות. שומה על הפילוסופיה ליצור בעצמה את חמרי הבנין שעליה לעבד. בארגסון עושה זאת על ידי דיאלקטיקה פסיכולוגית, ללא משען הגיוני, בנויה על התעמלות רוחנית מוזרה, הכרוכה בהתרכזות האדם בתוך עצמו עד כדי ניתוק מההווה החיצוני, התרכזות הדורשת מאמץ עליון של תשומת לב, העולה יפה לדעתו הוא רק לעתים רחוקות. אם ננתק את עצמנו ככל האפשר מן החיצוני המושכל ונשקע לעומק נסיונו, עד שנרגיש את פנים מהותנו, נגיע לשהות הצרופה, להעבר המתקדם לקראת ההווה. ברגעים נדירים אלה של חופש אמתי נטמע השכל בתוך הכרתנו המתחדשת והמחפשת עליו. אחרי הפוגת המאמץ נתקרב לביטול הזכרון והרצון ונציץ לתוך הוויה מורכבת מהווה נטול-שהות, המתחיל, וחוזר ומתחיל, בלי הרף. העדר השהות הוא אופיני לחומר, אך העדר זה אינו מוחלט, הואיל ובניתוח סופי מורכב החומר עצמו מועזעים בעלי שהות זעירה המתקרבים לגבול האפס. שני תהליכים מעומתים מסתתרים מאחורי ה„רוחניות“ בעלת השהות מצד אחד וה„חומריות“

בטהובן אף הן מסודרות להפליא, אך אינן ניתנות לניסוח מתימטי, ואי אפשר היה לחזות מראש כל ליר קווי חמה. אמנם במבט שטחי יש דמיון-מה בין ה„סדרים“ או החוקים של עולם החי לבין העולם הדומם. בשניהם יש כללים המבוססים על הנסיון, התחרור ומלמד שתנאים מסוימים הם אבות לתוצאות מסוימות, אבל יש גם הבדלים חשובים. הלימוד מהכלל על הפרט הוא בעל סמכות מוגבלת במדעי הפסיכולוגיה והמוסר, והוא טעון תיקון לעתים קרובות מצד נסיון החיים ממש. לכאורה יש כאן פרדוקס: הרי תהליך רוחני שהוא רופף דוקא בשעת פעולתו בממלכת הרוח לעומת הצלחתו בהנדסה, פסיקה ואסטרונומיה. האין הדבר מוכיח שהלימוד מן הכלל על הפרט אינו אלא פעולה מוטעת על ידי תכונת החומר הסבועה בתוך החלל המשמש לו רקע? והוא הדין גם בלימוד מן הפרט על הכלל.

הדיאלקטיקה הבארגסונית גורסת שהמציאות היא סודית היא תנועה הנידת בין חופש (כיוונה המקורי) ובין הכרח מכני (היפוך כיוונה המקורי). מציאות יסודית זו אינה אלא הכרה, אך לא הכרת היחיד אלא הכרה מקיפה יותר. הכרתנו מזדהה אתה רק ברגע עים שאנו מנתקים את עצמנו מן הכבר אל המתהווה. בזמנים של פעולה חפשית מרגישים אנו בכוחות ממריצים, ולעתים רחוקות גם בהתהוות המארגנת אותם לפעולה. חייבים אנו לשהות, ואפילו לרגע, באותה הכרה כל-מקיפה כדי להגיע לעקרון החיים בכללם ולעקרון החמירות. דבר זה אפשרי רק בכוח האינטואיציה, הפוקדת אותנו כביכול לעתים רחוקות ולרגעים קצרים, אך מוליכה את הפילוסוף המזוין בדרך יאלקטיקה מתאימה לקראת יעודו. בעזרתה ילמד שהחיים הם תנועה, החמירות היא תנועה בכיוון מעומת ושתי התנועות הן פשוטות. החומר המרכיב את העולם הגשמי הוא זרם אחיד, וכנגדו ודרכו שר טף זרם החיים, היוצר את יצירותיו במרוצתו. השכל האנושי, כשהוא שוקל את הארגון המסובך לאין ערוך של בעלי-חיים, או שהוא מוצא בו הצטברות מקרית של אטומים או שהוא מגלה בו השפעה חיצונית בלתי מובנת. שתי ההשקפות כאחת הן מלאכר תיות וכחובות. נסתכל בעיני רוחנו, היינו באינטואיציה, כאמור, וננכח שהכל תחלתו תנועה וסופו תנועה. התנופה החיונית, היא, כאמור, דחיפה לקראת יצירה. בארגסון משתמש במלה תנופה אף על פי שהיא מבטאה את כוונתו רק בקירוב. עד כמה שבכלל אפשר ליחס את החיים לאיזו רשות שהיא, מיחס אותם בארגסון לרשות פסיכולוגית, שהיא תנופה חיונית, הכרה ותנועה בבת אחת. ההכרה אינה הכרת היחיד אלא הכרה אוניברסאלית. עולם החומר המפורז

עומדים לפני כמה ברירות מבחינת תורת הדעת; או שרוח האדם נקבעה על ידי גורמים חיצוניים, או שגופים חיצוניים נקבעו על ידי רוח האדם, או שיש התאמה מסתורית בין רוח האדם ובין סביבתו. בארגסון פוסל את שלושתן ובוחר בברירה רביעית, שנעלמה מהגים שלא שוכנעו כי רוח האדם עובר על גדות השכל ולא הכירו במציאות השהות מפני שהת-יחסו לזמן כמו לחלל. פתרונו של בארגסון הוא, כמר רומז, שהשכל הוא אחד מכשרונות הרוח המכוון לחר מר הדומם; החומר אינו קובע את השכל, השכל אינו מטביע את חותמו על החומר, אין וויסות של אחד כלפי משנהו על ידי סידור מראש, אבל קיימת הסתגלות בלתי פוסקת שסופה רקע משותף לשניהם. זה אינו מתפקידי המיטאפיסיקה ללכת סתם בעקבות הפסיקה מתוך תקות שוא להתקדם, שהרי המדע הפור-זיטיבי, המשמש ביטוי נאמן למציאות רק כשהוא מצ-טמצם בתחום הדומם, אינו מספיק לצרכי הפילוסוף. הוגי-דעות המתנגדים להשקפה זו סוברים שההגיון אשר בהנדסה גם הוא מאמץ רוחני, אך מאמץ זה הוא מדומה, הואיל ואינו יותר מהפסקה בהתעמלות הרוחנית המחוללת את המציאות. הרוחניות האמתית היא התקדמות לקראת יצירה וחדושים שאינם נוב-עים מהנחות קודמות, לאמור היפוכה הגמור של החומירות. לדעת בארגסון הפילוסופיה הבנויה אך ורק על הפסיקה של גלילי וניוטון, בלי יסוד של אינ-טואיציה, אינה אלא אסכולסטיקה חדישה נוקשה. המ-דע הפוזיטיבי מגלה סדר מכני בטבע. סדר זה מה הוא? שכל האדם חוצב את המכניות המתמטית מתוך המציאות מפני שאינו יכול לעשות אחרת. הניסוח המ-תימאטי הפיסיקאלי מוכיח כביכול קיום סדר מסוים בתוך הטבע והרי הוא מקובל גם על הריאליסטים הדוגלים בחוק אוביקטיבי המכניע את התוהו-והוה וגם על האידיאליסטים המצירים לעצמם „רב-מימד“ מאורגן על ידי בינתנו. אנו מוצאים סדר בתוך הס-בע במידה שהמימצאים מותאמים לטיב מחשבתנו, רר חנו מגלה את עקבותיה היא בתוך קרקע המציאות. ואי-סדר מהו? אנו מדברים על אי-סדר בשעה שהמימצאים אינם עולים בקנה אחד עם הדבר אשר צפינו. גם במקרה זה יש סדר אבל הוא אחר לגמרי, ואפילו ההיפך הגמור ממה שתיארנו לעצמנו. העדר-סדר, היינו העדר יחס כלשהו בין פרטי היקום, דבר זה הוא יציר מולדי נטול ערך מציאותי. תנועת החיים היא בכיוון הרצון החפשי, בניגוד לדומם, הכפוף ממילא לניסוח מתימטי. התבונה הפשוטה וה-אינסטינקט הבריא מבחינים ביניהם בלי קושי. בנתוני האסטרונומיה אתה מוצא סדר מופתי מפני שהם ניתנים מלכתחילה לחישוב מתימטי. יצירות

לספקנות וגם לא הסתפק באמפיריות מעשית, המאפיין שרת שינוי עמדה לרגל ידיעות חדשות, אלא החזיק באמונה תמימה, ממש בבטחון, בכשרון האינטואיציה לפענח את מסתרי החיים. באינטואיציה בנויה על יסודות האינסטינקטים מצא מפלט מן הסיבתיות המייננית המשמשת יסוד למדע הפוזיטיבי. והרי למעשה אין אף גילוי בין גילויי החיים הניתן לחישוב מראש — ממש כנפילת אבן או תהליך כימי מסוים — כמו פעולת האינסטינקטים, ודוקא משום שהם תהליכים מיכניים. אם יש לחפש את „הבלתי צפוי מראש“, שהוא לפי ברגסון אופיני לחיים בהתפתחותם, הרי לא בתחום האינסטינקטים יש לחפש. האינסטינקט טיים אינם סוטים מדרכם הסלולה, לא משום ידיעה מדויקת ואינטימית הנמנעת מהשכל, אלא משום שבכלל אינם מלווים ידיעה כל שהיא. אין ליחס ידיעה מפורטת של המכניקה המתימטית לאבן הנופלת מגובה מסוים במשך זמן מסוים. האינסטינקט אינו טועה והאבן אינה טועה והמושג טעות אינו חל עליהם. הטעות היא זכות השכל החוקר אפשרויות, המתאשרות או מתבטלות על ידי הנסיון, והכשרון לטעות ולתקן הוא יסוד לכל מחקר.

רוב הוואלוגים לא יסכימו לדעת ברגסון שמצוי אות אינסטינקטים מסובכים בקבוצות חרוקים שונים מעידה על תנועה, הזורעת תכונות ונטיות פה ושם מתוך שרירות בלי קשר עם הרציפות שבהתפתחות, אף על פי שלפי וילר (Wheeler), חוקר הנמלים המפורסם, התפתחו חיי חברה בשלושים קבוצות שונות של תרוקים. הסידרה „חרקים“ הופיעה בראשונה בתקופת הפחם והיא נתונה במשך עשרות מיליוני שנים להשפעת נסיבות הזמן כלעומת מיליון השנים לפי הערך, שהמין האנושי (אם ליחס את הסינאנתרופוס למין האנושי) משרך את דרכו על פני האדמה. כיום מצויים סוגי חרוקים שהיו קיימים לפני ששים מיליון שנה. במהלך התפתחותם הארוכה נוצרו מיני חרוקים כמעט בלי סוף (יותר משבע מאות אלף מינים ידועים לאנטומולוגים המגלים מינים חדשים מדי שנה בשנה). סידרת החרקים בתורת חטיבה מצטיינת בגמישות מיוחדת, המתבטאת במחזורי חיים שונים ומשונים, בפיתוח כל מיני אינסטינקטים ובהסתגלות לכל מיני אקלימים, סביבות ותזונה. אפשר לומר שהחרקים והאדם מחלקים ביניהם את השלטון בעולם הזה. אפס כי העתיד הרחוק ביותר שייך, כפי הנראה, לחרקים, בזכות כשרון ההסתגלות המציין את הסדרה. ויפה ניבא האנטומולוג האנגלי הולנד על החדלון ברוח החוק השני של התרמודינאמיקה: „אור הירח יכבה ושמם בצהרים יהל באור אדמדם קלוש, הימים יקפאו וגושי קרח מהצירים יתקרבו אל הקו המשווה, אף

בתוך החלל הוא מין גולם שנוצר על ידי התנועה הבלתי פוסקת המחוללת את הכל (והיא פסיכית לפי מהותה) על ידי סטייה מכיוונה הרגיל. הגולם הזה הוא שדה הפעולה של המדע הפוזיטיבי המתבסס על ההגיון שבהנדסה. סמכותו של השכל פוקעת מחוץ לתחום החומר, ולכן אין הוא יכול, כשהוא לעצמו, לשמש יסוד למטאפיזיקה לפי שאין בכוחו להנהיר את התנועה הרוחנית המקורית היוצרת הכל. אנו משיגים אותה רק על ידי האינטואיציה, והפילרסופיה מתקדם במידה שתרכוש כל מה שהאינטואיציה נתנה ועוד עתידה לתת.

על כדור עולמנו רתוקה „תנופה החיונית“ לתנאי המקום הקובעים את הרכבם החומרי של בעלי־חיים על האדמה. יתכן שעל פני כוכבים אחרים, בתנאים שונים לגמרי מאלה המצויים אצלנו, הפעילה „התנופה החיונית“ חמרים אחרים ויצקה צורות חיים שונות מאלה הידועות לנו. השערה זו מתקבלת על דעת ברגסון כיון שהוא מניח שהתנועה הכל־יוצרת, שהיא פסיכית לפי מהותה (הכרה אוניברסלית), אינה מוגבלת בחלל, ודרכה להפעיל בכל אתר ואתר. כשנתקלה התנופה החיונית בחומך, הפעילות וממילא נטתה להמשיך בכיוונה הטבעי המצטיין בחופש, שבלעדיי אין יצירה, ובחידושים על גבי חידושים. תחת „אין כל חדש תחת השמש“ קרי „מעשי בראשית מתחדשים בכל יום“. החדש בכל יצירה אינו בתוכן שהיה צפון מקדמת דנא בתוך התנועה היוצרת, בחינת „כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש“, כי אם בגילויים ובצירופי גילויים.

גילויים וצירופי גילויים חדשים המופיעים בכל ערוצי ההתפתחות הם עדים נאמנים ל„תנופה החירנית“ החותרת תחת מעצורי החומר עד כדי התנגדות (אמנם בלתי מכריעה) אפילו לחוק השני של התרמודינאמיקה. חוק זה קובע שהמשאומתן באנרגיה, המשמש יסוד לכל תהליכי החומר, דרכו להתמעט ולהיפסק, ולעומת זה יכוננו תהליכי החיים מערכות חומר ואנרגיה חדשות על יסוד משא ומתן באנרגיה, שהן מורכבות יותר מקודמן.

ברגסון, כדי השירה הטובה עליו, מסכם: החי מקים עמדתו על גבי הצומח, האדם משתלט על ה„בהמיות“, והאנושות כולה בזמן ובחלל היא צבא עצום, הדוהר בראש הכל ועם הכל, בהתקפה שאין לעמוד נגדה העלולה למגר כל התנגדות, להתגבר על המכשולים הקשים ביותר ואולי גם על המות.

ו.

הדבר המפליא בברגסון הוא שלאחר בקורת נרחבה על השכל וצמצומו בתחום הדומם לא הגיע

בנעוריו היה בארגסון מתימטיקאי מצוין וכל ימיו היה שולט בפיסיקה המודרנית. הוא היה בין הראשונים, ואולי הראשון, להציע תורת גלים ביחס לחומר. הוא עזב את המתמטיקה והתמסר ללימודים קלאסיים ולפילוסופיה, ובכל אשר פנה זכה להישגים אינטלקטואליים חשובים. בביוגרפיה לא עסק בפועל, אך היה בקי בספרות הביוגרפיה של זמנו וביחוד בספרות הענפה הדנה בהתפתחות. מה ראה לצמצם את שכל האדם למדעים מדויקים ולהכריז שהשכל בכלל אינו מסוגל להבין את החיים בהתפתחותם? התשובה מבצבצת מכל שורה של „ההתפתחות היוצרת“. ביקש להניח יסוד מוצק לפילוסופיה של חופש האדם, של ברירה חפשית בהווה, שאינה תלויה בקבוע „מראש“, ובבלתי-נמנע שמהלך הענינים כופה על הדומם. לא מצא אפשרויות לבסס פילוסופיה כזו בעזרת מדעי הטבע שהיו נהירים לו, וברי היה לו שסמכות מדעיים אלה, במידה שהם מלמדים כי תנאי הרגע קובעים את פרטי העתיד, בהכרחיות שאין מנוס ממנה, אינה חלה בשלימות על רצון האדם ויצירתו. בכל אדם נמצאות תכונות רוחניות שאינן נכנעות לכפית המדע הפוזיטיבי (דטרמיניזם) והן מתקיימות כחלק מהתנועה החפשית, ההכרה האוניברסלית, שהיא לגבי דידו המסד והטפתחות של המציאות. חופש הרצון אינו, לדעתו, אשליה, אלא היפוכו הוא אשליה. המרסר והמצפון ורוח החירות, המצדיקה התקוממות נגד עריצות, אינם כפופים לחוקי המתמטיקה. אמנם החורפש אינו שלם. כי ההתפתחות, אפילו בהישגיה המוצלחים ביותר, לא הספיקה לשחרר את החי שחרור גמור מכבלי החומר, אבל כל מהלכה וביחוד בין היוצרים קיים הוא, לפי בארגסון, פעולת שחרור על ידי יצירת ברירות מרובות ואפשרויות חדשות.

מגמה מוסרית נעלה הדריכה את בארגסון בנסיונו ליצור פילוסופיה של חופש. יתכן שמסקנותיו נקבעו מראש על ידי נטיתו האישית וכל המטאפיסיקה המפוקפקת שטוה אינה אלא הצדקה למאווייה. מכל מקום, הצלחתו מפוקפקת היא לפי שבנה על יסוד רעוע של אינטואיציה בת אינסטינקטים מכניים, שהם המליצים הגרועים ביותר לפילוסופיה של חופש. כל דוד ודוד זקוק לתורת החופש במהדורה חדשה, וביחוד דורנו אנו שידע את שלטון העריצות, ועדיין שורצות בו תנועות המבזות את החירות ודוגלות באידיאל של „דיקטטורה“ בלבושים מלבושים שונים. תורת החופש תיכון, אם בכלל תיכון, לא על יסוד אשליה האינוטואיציה הארגסונית, אלא על יסוד המצפון, השכל ובן-טיפוחיו וחברו העיל והנאמן: הדמיון היוצר, שהוא ממושם וניתן לבקורת.

אניה לא תחצה את הגלים, הגלגלים לא יניעו את הטחנה, הערים שמתו לפני זמן רב תתפוררנה לאבק, החיים מתקרבים לקצם ועש עלוב, השריד האחרון של החי על פני האדמה, יושב לו על אוזב הצומח על סלע ערום בקרבת השלגים הנצחיים של פאנאמה, יושב ומהדר בקרני המישוש שלו לאור החמה הגוססת.

תורת דארווין על אייציבות המינים, הופעת מינים חדשים וברירה טבעית על ידי נסיבות הזמן, מתאימה לרבי-גוניות מחזורי החיים והאינסטינקטים בעולם התרוקים. אין זאת אומרת שהחיים בכללם ובפרטם והמציאות כולה, הכוללת את הדומם, אינה חידה המעוררת התפלאות מכל הבחינות. הרי זה חילול השכל והדמיון להסתפק בסיסמה פשוטה אחת כגון ברירה טבעית או תנופה חיונית בשביל סיכום בעית ההתפתחות, ובארגסון, כמובן, לא התכוון לכך.

למותר להדגיש שההתקדמות בהבנת החי תלויה במדע הפוזיטיבי ולא באורת המפוקפק של האינטואיציה בת האינסטינקטים הסומים. במשך ארבעים השנים שתורת בארגסון קיימת לא הוסיפה אינטואיציה זו כמלוא נימה להבנת ההתפתחות, ומאידך גיסא הפיץ המדע הפוזיטיבי אור יקרות על כל הבעיה וביחוד מבחינה כימאית, על ידי גילוי צירופי תהליכים כימיים העוברים כחוט-השני דרך כל מערכות החיים מן החידקים ועד האדם. הדיאלקטיקה הבארגסונית יכולה להעיר על זה שהמדע הפוזיטיבי הוסיף עובדות והוכחות נוספות על תורת ההתפתחות בעזרת הכימיה, מפני שאין לה לזו מכשירי עבודה מחוץ לחומר, אבל חידושים אלה אין בכוחם לפתור את חידת החיים. ובכל זאת אין זה משנה את העובדה, שהאינטואיציה הברגסונית לא הוסיפה על הבעיה ולא כלום. ולא עוד אלא שאינטואיציה זו סכנה בה, לפי שהיא פוטר את עצמה מכל בקורת; תוכן כל משפט שבה בשמה אינו זקוק להוכחה מפני שחותמה אמת בעיני המאמין המושבע. בעלי הדעות הנפסדות ביותר עלולים להסתמך עליה ולקרא בשמה, וכשדעות אלה מתגשמות בחיי החברה אין קץ לגזק הכרוך בעקבה. ובעינינו חינו, אמנם בארגסון עצמו הקים את כל בנין „ההתפתחות היוצרת“ מתוך שאיפה להניח יסוד פילוסופי מוצק לחירות גמורה, משוחררת מכבלי הסיבתיות החומרית, ואולם כיון שאינטואיציה זו שגייס למטרתו אין להרהר אחריה, רשאי כל אחד למלאה כעולה על רוחו (ואפילו שעבוד). ואשר ל„תנופה החיונית“ הרי היא, לכל היותר, הכוזב שהוא „מיטב חשיר“.

ש ר ב

מרדכי ניישטט

לשנת חנוי זמן ליפשיץ שנת לפתע כיום שר

היה יום אביב רך ושקט של סוף ניסן. רוח קלה הילכה על פני השדות למן הבוקר וציננה את חומה של השמש. גם בצהריים לא היה חם. הרוח שבאה מהים דילגה לעבר ההרים והעובדים בשדות חייכו לקראתה. יודעים הם תושבי בקעת כנרת שימייחסד כאלה מעטים הם עמם. אחרי הצהריים נשבה רוח צפונית-מערבית חזקה, שעברה את הכנרת באלכסון והסעירתה. גלי אויר צוננים ומלטפים חדרו לכל פינות המחנה.

לפתע, כביד נעלמה, פסקה הרוח והכנרת נרגעה בבת אחת. גלי-חוץ התדפקו עוד שעה קלה ונעלמו אף הם. החוזרים מן השדות בשעות בין-הערביים הרגישו בתמורה הפתאומית. משעמדה השמש לרדת עלה חומו של האויר. השמיים במערב האדימו באדם מאיים. באין יודע כיצד ומניין, הופיעה שלוחת-עננים אדומה ככתר מעל לשמש השוקעת. כעבור זמן-מה החלה רוח מזרחית קלילה מנשבת לעבר הים. אותה שעה עמדו הדייגים ליד המזח וטרחו בהכנות האחרונות להפלגתם. ראו את אדם השמש בשקיעתה ואמרו זה לזה: „השקיעה מבשרת יום חם. אולי אפילו חמסין“.

שעות הבוקר למחרת היום היו חמות למדי. חברים, שנודמנו יחד לארוחת הבוקר, פתחו מיד בשיחה על מזג האויר.

— בכן, התחיל חמסין, הראשון בעונת האביב.
— חכה, נראה עוד. עדיין אין זה חמסין.
— פשוט יום קיץ חם בעמק הירדן ולא צריך להגזים. גם חמסינים יבואו.
— אינכם מרגישים את היובש שבאויר. יש גם רוח מזרחית קלה.
— אם יש רוח כלשהי, אפילו מזרחית, אין זה חמסין עדיין.
— תקראו לזה איך שתרצו. לי חם מאוד. האויר, לוהט ואני נחנקת. ועכשיו רק בוקר...
בפינה אחת בחדר-האוכל, ליד שני שולחנות צמודים כרבע, נתישבו כתריסר דייגים שחזרו זה עתה מן הים. ה„אקונומית“ בכבודה ובעצמה ועוד עובדת אתה ערכו להם את השולחן ביד רחבה, כראוי לעובדי עבודה קשה בלילה. פלגי זיעה ניגרו מפני היושבים, שסיפרו במאורעות הפעוטים של הלילה ואכלו לא בלי תיאבון.
— נו, איך היה? מרגישים את החמסין על הים? אי-אפשר היה לישון בלילה — פתחה האקונומית בחלקה את החביתות.
— כן, גם אנחנו לא יכולנו לישון... אולי ישנתי בסך-הכל שעה-שעתיים... אבל זה היה כדאי, חביבתי!

— ועוד איך! רק שלוש זריקות וארבעה טון וחצי סרדינים!
— תמיד בליל חמסין שקט יש שלל רב.
— רק ארבעה וחצי? משהו כבר אמר: יותר מחמשה.
— לא מספיק לך? כבר את מצטערת על מנה גדולה כל-כך של שמנת שחלקת לנו...
ח-ח-ח... כל היושבים געו בצחוק והוסיפו לאכול.
— אבל לישון בחדר כבר לא נוכל היום.

— כבר הייתי בחדרי והרגשתי: חם כמו בצהריים של קיץ.

— אולי ללכת לישון אל החורשה?

— תזיע בכל מקום ואל תקווה לשינה מתוקה.

עד שלא הגיעה ארוחת הבוקר אל קצה גבר החום בחוץ. רוח מזרחית קלילה, לא מורגשת כמעט, באה ופסקה, באה ופסקה. בשעות הצהריים לא היתה כל רוח. האויר היה מלא אבק לוהט. דוק ערפל כיסה את ההרים במערב. עתה ידעו הכל ששרב בא לעולם. ואין כמעט שרב יוצא אלא לאחר שלושה ימים.

ב

לא בלתי-צפוי הוא השרב בעונה זו. צפוי — ולא רצוי בעיצומה של העונה החקלאית. עבודות דחופות נתגבכו בכל אחד מענפי המשק. במאמצים מרובים הספיקו לסיים שתילת הבננות — וכבר קציר החציר ממשמש ובא. יש להכין את המכונות החקלאיות, שכן קציר החציר נוגע בקציר השעורים. והכרמים טעונים גיפור ובהקדם מחשש המזיקים הזעירים. ועד שלא כילו שתילת מטע-הזיתים החדש יש לחזור ולהשקות את המטע הוותיק. עובדי המספוא אצים מחלקה לחלקה: צריך לקצור את האספסת לשחת ולמהר בזריעת תירס וסלק-בהמות. ומי ישקה את הזריעה הצעירה? ובגן הירק הבשילו המלפפונים בשפע ועוד מעט תבשיל חלקת העגבניות. יש להשקות את תפוחי-האדמה, אך עדיין לא הוצא כל הגזר. והרי גזר-הצאן קרב ועדיין לא הוחל בגריפת זבל-החורף מהדיר. ובינתיים החלב שופע והחליבה פעמיים ביום. וכיוצא בזה בשאר ענפי השדה והחצר. המלאכה מרובה והצרכים מרובים. והזמן דוחק והתכניות אין להן שיעור. רבונן של עולם, כמה תכניות לפיתוח ולגידול יש — וכולן ממשיות, וכולן בגדר דבר המתבקש מאלי. בוא וטול ועשה. אלא שמעכב המחסור בעובדים, מעכבת עייפות של שנים קשות, שנות מלחמה, בקהל ותיקים שמתמעטים והולכים. ותנאי החיים אינם קלים ביותר, והאקלים מכלה את הכוחות בקיץ ובחורף, והרי לך חמסין זה שאין חפץ בו...

הערב לא הביא אלא הקלה פורתא. השמש כבר שקעה — אך דומה שקרניים סמויות שלה מעריפות להט רב. מסתבר שכל בנין-בטון נעשה מצבר גדול של קרני-שמש. עברת על פני הבית, וביחוד בצד דרום שלו — מיד הרגשת באויר חם הבא ומטפח על פניך. המדרכות פלטו חום. המדרגות של חדר-האוכל פלטו חום. ספסל-הבטון של המרפסת לוהט. ואין מנוס. הילדים נפוצו לבתי ההורים. לחדרים לא נכנסו. ועל הדשא שליד הבתים מחנק. השרב כינס את הכל לשפת הכנרת. הילדים התרוצצו ערומים לאורך החוף. קטנים שבהם שכבו במים והתינו סילונות איש אל רעהו. גדולים שבהם שחו מן החוף והלאה או שהפליגו חבורות חבורות בסירות-פח קטנות מעשה ידי הוריהם. החברים מהם לבשו בגדיים וציננו עצמם במים ומהם שכבו בצל האילנות והשגיתו על הילדים.

היום השלישי לשרב היה שבת. גם מי שלא היה חייב לקום לעבודה לא נהנה הרבה משנת הבוקר של יום המנוחה. שעה קלה לאחר זריחת השמש גבר המחנק באויר. מדוכדכים כמו האנשים, התלבשו ויצאו החוצה. מיד בא אויר חם וטפח על פניהם. מיהרו אל המקלחת להתקלח בצוננים, וכבר באו הילדים מבתיים אל חדרי ההורים.

אכלו ארוחת-הבוקר בלי תיאבון וירדו לרחוץ בים. כל זמן שהיו במים או בצל החורשות שלחוף הים לא חשו כיצד עלה וגבר להט האויר. משפת הים הלכו ללוות את הילדים לבתיים.

ורק אותה שעה הרגישו שקשה לנשום. הנחיריים נצרכו ממש באויר הלוהט, משל היה האויר ספוג אדי מתכת כבדים. קרני השמש היכו ללא־רחם, דומה היה ששוב אין מפלט מהם גם בצל. לא שום נד קל של אויר. האילנות כקפואים. פה ושם רק במטרות הסובבות על הדשא היה כעין רמז קל לצינה שתבוא, שמץ תקוה שהשרב לא יעמוד לעולם.

הילדים לא סבלו ביותר מן החום. אך היו עצבניים, התקוטטו ומיררו בבכי. ההורים נחפזו למסרם למטפלות בבתי הילדים. משם הלכו לאים לארוחת־הצהריים. אכלו בלי חמדה, שתו מים קרים לרוב והלכו לחדרים למנוחת אחר־הצהריים של שבת.

אך בחדרים לא היה נעים יותר מבחוץ. תחבולת חברים שבצאתם את חדריהם בבוקר סגרו חלון ודלת לאחר ששפכו מים על הרצפה, לא הועילה הרבה. אך טובה אשליה מאפס־מעשה. אחרים תלו שמיכה כהה על החלון, סגרו את הדלת, זילפו מים על רצפת החדר, ניגבו מעט באמצעיות, פרשו שמיכה ולאחר שפשטו כמעט את כל בגדיהם שכבו באפולית על הרצפה ליד המאורר כשהם מתאמצים בכל כוחם להירדם. אך מעטים נרדמו. הרוב התהפכו מצד אל צד, קמו והוסיפו להזות מים על הרצפה ושכבו על המיטות, ומיד חזרו להתהלך, חסרי־אונים. מהם שהחליטו להוריד את השמיכה ולפתוח את הדלת שמא באה בינתיים התמורה המיוחלת. בעצבנות היו מסתכלים בשעון, מונים שעות שחלפו. בכליו־נפש ציפו לערב. בערב הלא ייתכן ויחלוף השרב. בינתיים החל הרעב מציק. נזכרו שאכלו אך מעט היום. אחדים קמו והלכו לחדר־האוכל לשתות תה.

אל שולחנות אחדים ישבו חברים לארוחת־מנחה. מרחו פת בריבה ושתו תה לא־מתוק, ספל אחר ספל. הזיעה הניגרת מעל פניהם וידיהם המיוזעות הניחה כתמים על גבי השולחן. הריבה משכה את הזובובים, שהציקו בעקיצותיהם שבעתים. חקלאים מותיקי המשק הרבו לשתות תה, הזיעו וגילגלו שיחה ליד אחד השולחנות.

— הפעם החמסין הוא כמו שצריך! אבל נדמה לי שהערב יבוא הסוף.

— או כן או לא — ענה קול אפאטי.

— שמעתי שהכורמים שמחים לחמסין. הוא משמיד להם את המזיקים שבגפן יותר מכל הגיפורים.

— זה ידוע. החמסין אינו קשה כל כך לחקלאות. רק החקלאים המפונקים אינם סובלים אותו.

— כלומר, התפללת לחמסין? ח־ח...

— החלב עלה הלילה ב־20 ליטר — צירף הנוקד עדותו.

— אבל האם שמת לב כיצד ביום אחד נעלמו כל הכתמים הירוקים שנותרו בהרים. כל

המדרונות הפכו לצהוב. נגמר המרעה העסיסי השנה.

— לא נורא כל כך. הסכנה היא שהשעורה תבשיל קודם שיתמלאו הגרעינים כל צרכם.

— לשדות השלחין לא איכפת כל החמסין הזה. מה יש? עלה החום — באים ופותרים את

כל הממטרות — וחסל, אתה לך לישון והשדה מושקה מעצמו. כך במספוא, כך גם בבגנות. אפילו את הכרמים כבר ממטירים.

— מה יש כאן להרבות מלים. הממטרות מצילות את המצב מכל הבחינות. זה ברור,

במחסור זה בידים לא היינו מספיקים להשקות אף חלקה מהמטע החדש של הבגנות. ובכלל, יותר קל להעביר צינורות־אלומיניום ולפתוח ברז מלדפוק בטוריה ימים על ימים.

נכנס הלץ שבחבורה. הוא הצעיר שבותיקים וגם הותיק שבצעירים. השרב אינו נוגע

לו כלל ואין לו שליטה עליו. גופו הגמיש תמיד בתנועה ורוחו עליוזה.

— נו, חבריא, היה „קומזיץ“ — אני אומר לכם — עצום! שתייתי שני בקבוקי בירה וקינחתי קינוח קל — וזהו.
 — איפה היה „קומזיץ“ בחמסין הזה?
 — מי השתתף?
 — מה פירוש מי? אני בעצמי. במקרה השגתי שני בקבוקים ושתייתי עד תומם. לכבוד החמסין.
 — פוי, כך עושים? ולא הזמנת אף אחד?
 — מה? אתם ברוגז? מילא, תהיו ברוגז... ככה זה, רבותי. החיים משולים ל„קומזיץ“: המעטים שהוזמנו יוצאים שבעים ורוויים. והרוב, שלא הוזמנו, נעלבים ורוגזים... לכן, חבובים, הרבו ב„קומזיצים“, כמוני...

ג

לשוא היתה הציפיה. לא היו סימנים לגמר השרב. שוב שקעה השמש בהציתה מדורת ענקים בפאת מערב. אף קמט לא נראה על פני הכנרת. האסיפה הכללית במוצאי שבת, אחר ארוחת הערב, היתה דלת משתתפים. מעטים ישבו בפנים ומעטים שיתפו את עצמם באסיפה מבחוץ. נידונה שאלת התורנות לפריקתן של מכוניות משא בערבים. כמה חברים, סיפר המזכיר, משתמטים מתורנות זו. המכוניות המאחרות לחזור הביתה אינן נפרקות בערב, ובבוקר הנהג מתעכב עד שעה מאוחרת ומפסיד זמן יקר. המזכיר נקב שמות חברים שלא מילאו חובתם זו בשבוע שחלף. כיון שעמד מרכז ועדת העבודה להגיב בחריפות על הדבר — התפרץ אחד החברים ולא שמר לשונו. קצת חברים התחילו פורשים מחדר האוכל שאוירו היה חם ואוירתו נתחשמלה. נתפוררו החברים לחדריהם, מבלי להחליט דבר בענין התורנות לפריקה.

צינתה הקלה של שעת הבוקר המוקדמת, משהעיר הפעמון את החברים ליום עבודה חדש, לא היה בה כדי להפיג את הודאות, שהשרב לא חלף עדיין. כצללים חמקו היוצאים לעבודה איש על פני רעהו עיפים, בלי אמירת שלום. ואין לך דבר גרוע לאיש עובד, מלקום בבוקר ולחוש עייפות בטרם החל יום העבודה. בחלקה של גן-הירק עסקה חברה ותיקה בהשקייה. בטוריה שבידה הטתה את זרם המים מתלם לתלם. משפרצו המים מן התלם חשה לסתום את הפירצה. דפקה בטוריה והעתיקה גושי עפר ממקום למקום עד שנענה לה זרם המים וחזר לאפיקו. גבשושי בוך ניתזו ודבקו בפניה. ניגבה את הבוץ ואת הזיעה הניגרת מעל מצחה וכופפה את גוה אחורנית כנגד כפיפתה שעה ממושכת לפנים. חשה כי צמאה היא, כרעה ברך ליד הברז הפתוח ובידיה כיוונה קילוח דק לתוך פיה. גמעה גמיעות גסות. פסקה משתייה והמשיכה בעבודתה.

המסגר, שריקע בפטישו ברזל מלובן במפחה, חצי גופו עירום היה. פניו הלוהטים היו מרוכזים ושקטים. שרידי ידיו נעו בקצב שווה. זיקים ניתזו מן הברזל המלובן שנכנע ושינה צורתו כפי רצונו של הגבר החסון העושה במלאכה. טיפות זיעה זעירות עמדו על אברי גופו המגולים והבריכו בברק אש המפוח. הפטיש בידו החזקה הוסיף להלום בעקשנות על גבי הברזל. אך דומה היה שלהט הברזל המלובן מתבטל והולך מפני הלהט הבא מן החוץ.

במטבח ליד הכיריים הלוהטים עמדה המבשלת, מן העולים החדשים. שעת הצהריים קרבה והיא נחפזה לסיים את מלאכתה. במטבח עמד מחנק שאין לתארו. הכל הוצת, כביכול, באש גיהנום: גגהפת, קירות־הבטון, הסירים, הכיריים. פני האשה היו משולבים. אדם חמים טפחו על פניה כשהיא בוחשת בסירים הגדולים.

אותה שעה עמד עדר הכבשים בשדה מרוחק מהמחנה. בשעה מוקדמת פסקו הכבשים מאכילתם. עמדו יחד בצנפה אחת. גוש אחד לבן־אפור הנושם בכבדות. כל כבשה תחבה ראשה תחת בטן רעותה, להסתתר מפני להט השמש. הרועה שכב עיף בצל שיח דוקרני וגירש בזעף את הזבובים שנטפלו אליו. לאחר זמן־מה עמד וביקש להוליך את העדר הביתה. קרא לעדר — ולא נענה. רמז להן כמה רמיזות גסות במקל שבידו — ולא הועיל. ניסה להפריד כבשים מן הצנפה הרוחשת — ולא עלה בידו. לא במקל נועם ולא במקל חובלים לא הצליח להזיז את הכבשים ממקומם. קיללם קללות נמרצות, רגז על עצמו, ובאין ברירה חזר לשכב בצל השית. כחצי תריסר נערות עבדו בצריף המתפרה הרעוע. הממטרה שעל הגג הנמוך חגה בקצב אטי וזילפה מים בקוטר צר. בצריף החם קלחה שיחה מתוחה, שהיתה נפסקת ומתחדשת לסירוגים. העובדות ניגבו זיעתן, שתו מים והמשיכו בעבודתן.

— לעזאזל, עד מתי נעבוד בצריף המחורבן הזה. את המתפרה החדשה בונים זה שלוש שנים.

— גם במתפרה החדשה יהיה חם ביום חמסין.

— אין כבר כוח לשאת את האקלים שלנו. בחורף — „שרקיה“ קרה ואבק, בקיץ — חמסינים. ומתי יש יום שאפשר לנשום בלי מאמץ? בחיי, נמאס, אפילו לנשום אי אפשר אצלנו בלי מאמץ בכוח של אידיאה...

— מרכז המשק הציע במועצה לגמור את מחסן התבואות קודם. העכברים גורמים נזקים עצומים. אחר כך יתפנו האנשים לגמור את המתפרה.

— תמיד דואגים קודם לתבואות, אחר־כך לאדם. מתי נבין סוף־סוף שיש לדאוג גם לאנשים ולתנאי העבודה? מתישים את הכוחות לשוא. והכוחות אozלים.

— את צודקת. ככה זה תמיד אצלנו.

— וגם מרכז המשק צודק. שניכם צודקים.

— זוהי הצרה בקיבוץ. שכל אחד צודק, וכולם ביחד צודקים. והענין בכללו בודאי צודק — ואין פתרון לשאלות רבות. ובינתיים רוטנים ורוגזים איש על רעהו על לא־דבר.

— ואז יש אחד שמודיע פתאום, שאיננו יכול להמשיך והוא עוזב את הקיבוץ.

— יוצא, שהאנשים קשה להם לחיות במשטר שבו, בדרך כלל, כל האנשים צודקים וכולם שווים. נוח להם יותר, כנראה, לחיות במשטר שיש בו מישוהו, שבהחלט אינו צודק, ואז הם מתלכדים לעמוד על זכויותיהם בפניה — אמרה מדריכת־הנוער, שעבדה במתפרה, כי כרסה בין שיניה.

— אה, עזבי את ה„פילוסופיה“ שלך. כך או אחרת, בינתיים שוב יש שמועות על עזיבה. עכשיו נתעוררו כולן.

— מה? שוב? מי עוזב?

— שמעתי אתמול במקלחת, שרינה וגבריאל רוצים להודיע שהם עוזבים.

בדומיה הכבדה נשמע רק טרטורן של מכונית־התפירה.

— זו היא בודאי מושכת אותו. זה לא מפליא אותי. היחסים ביניהם לא בסדר בזמן

האחרון. פעם, כשהיא היתה נחמדה ורעננה, היה הוא חושש. ועכשיו היא חוששת...

— ומה יועיל להם כשהיו בחוץ.

— אה, לא יתכן שהם יעזבו, שמועות רעות של יום חמסין — וזה הכל.

— אוף, קשה לנשום. אני צמאה. היכן זהבה? הלכה להביא מים קרים ולא חזרה.

— החמסין הזה מזכיר לי את המלחמה. גם אז הייתי מתהלכת המומה ושואלת את עצמי: מתי זה יגמר, לעזאזל?

— והרי ישבת בחיפה. מה היית אומרת לו היית, כמוני, בעמדה קדמית או במקלט. העבודה במטבח שבמקלט — זה היה חמסין אחד רצוף. אבל אז לא התאונן איש...

שוב שתיקה. דבורה חזרה בידיים ריקות.

— צרות, אני אומרת לכן. כל הצרות באות ביום חמסין.

— מה קרה שוב?

— הקומפרסור התקלקל ואין מים קרים. דוקא היום... יכול לקרות רק אצלנו. וזה לא הכל: לאה נעקצה על-ידי עקרב.

— מה? איפה זה קרה?

— על מרפסת חדרה. ישבה לנעול נעליים והנה בתוך הנעל ישב לו עקרב. לא הרגישה בו והוא עקץ את ידה. מסכנה, יש לה כאבים איומים. רק זה חסר לה. היא מרגישה לא טוב בזמן האחרון.

— שמעתי, שהיא בהריון.

— ידוע.

— העשירי או האחד-עשר. זה התחיל אחרי המלחמה... — אמרה, כמסיחה לעצמה, הרווקה שבחבורה.

הגיעה שעת הצהריים ונפסקה העבודה.

ד

כשיצאו האנשים לעבודתם לאחר הפסקת הצהריים הבחינו בשינוי שחל בחוץ. הלהט פג במקצת. זרמי אויר קלים, רעננים, ליטפו ברוך ועוררו חיוך של הקלה. בפאתי דרום-מערב הופיעה במפתיע פיסת עב קלה, ומיד עלו אחריה קרעי עננים צחורים. פני הכנרת נתכרכמו בגלים קלים. חיש מהר נתמלא חלל האויר כעין ערפל. החרמון כוסה צעיף אדים ונעלם. רוח מזרחית חמה נשבה נשיבה אחת ולא יספה. ומיד באה לעומתה ההפתעה הגדולה: רוח דרומית-מערבית, שנשאה קרעי עננים אפורים, לא רגילים, מטילי אימה. השמש נתכסתה. הרוח הדרומית נפסקה עד-מהרה אף היא. רגע היתה דממת-ציפיה מזוהה, לא-מובנת, צופנת בחובה, כמשוער, אפתעות נוספות. דומה, קרב איתנים נטוש מאחורי הפרגוד ועוד מעט-קט ידרוך על במתי עולם המנצח האלמוני ויחריד את העולם כולו בשאגת נצחוננו. גלי אויר קרים וחמים צלפו על הפנים לסירוגים. נשתררה אפלה כלשהי.

ולפתע — רעם ביום קיץ! ואחריו ברקים מסנוורים בין קרעי עננים מבוהלים ואובדי-דרך. קורנס-אדירים התחיל הולם ומרסק רקיעים מפרפרים ומרקידם. ברקים ארוכים הבריקו במרוצה מסחררת ונשברו לרסיסים, פרצו בערימות העננים והפיצו אור רפאים על דרום ומזרח. לפתע הופיעה זרמת עננים עצומה, כשבולת מים בשטפו של נהר רחבי-ידיים. המערבולת של עננים משוסעים חגה-נעה באויר ועשתה יותר מחצי גורן על פני הכנרת שנתגעשה. לא יצאו רגעים מועטים וגשם שוטף, שהובא ברוח מזרחית דוקא, ניתך ארצה. טיפות גשם כבדות דפקו על פני האדמה המאובקת ורסיסים קלים ספוגי אבק ניתזו לכל עבר. אכן החמסין נגמר במלקוש של ברכה!..

כעבור רגעים ספורים נפסק הגשם. רצי אור רבים חדרו מבעד לשרידי העננים. מיד הסתננו קרנים כמפלסות נתיב לשמש עצמה, שהופיעה מהרה בכל עצמתה. הכנרת נרגעה.

העננים נסוגו לכל עבר, נתקפלו, כהתקפל מסך, מעבר להרים ממזרח וממערב. בן־רגע נתבהרו השמים מאופק עד אופק. אך קל עלה. עקבותיהן של טיפות הגשם באדמה המאובקת נעלמו. בבת אחת החל השרב נותן שוב את אותותיו! במערכה העזה והקשה בין שרב לחורף היתה יד השרב על העליונה.

לפנות ערב גבר החום במקצת. הליאות והדכדוך, שהתחילו פגים, כבשו את הפנים. בשתיקה יגעה נפגשו מבטים: ארבעה ימים של שרב כזה — והרי ישועה שנכזבה. שוב שקע העולם, החי, הצומח והדומם, בעילפון. בצל זית, ליד חדר האוכל, עמד חמור, ראשו מורד וכל עמידתו אומרת אדישות לאין קץ. לטאה עמדה על קיר סמוך, שירבבה ראשה לכאן ולכאן, כתוהה על קנקנם של דברים. בצפצוף חלוש דבקו אנקורים אל כל ברוז דולף לרוות את צמאונם. אחר שקיעה פג החום במקצת. אך האנשים העייפים והרוטנים שוב לא הרגישו בדבר. בחדרים פנימה לא פג המחנק. רבים יצאו לרחוץ בים. אחדים שוטטו בחצר עד לאחר חצות או רבצו על הדשא. נים ולא נים. אחר כך הלכו למקלחת ועמדו שעה ארוכה תחת זרם המים הפושרים. גופם לא ניגבו וחזרו לחדריהם רטובים, מקוים להירדם. בני הנוער יצאו בשחיה אל סירות הדייג העוגנות במרחק מה מהחוף, ואחדים מהם לנו בסירות.

היום החמישי לשרב תחילתו חיתה ברוח מזרחית. בראש האשמורת השלישית החלה „שרקיה“ מנהמת נהימה יבשה, כשהיא מנקשת בצמרות האילנות הגבוהים. שומרים, שסיירו אותה שעה לאורך הגדרות, קיבלוה בפנים זועפות. העלתה גלי אבק טרדני שחדר לעיניים ולאזניים והיה כמלח שנבזק על פצעים. הוזה דלתות פתוחות וסגרתן בנגיפה עזה. העירה ישנים שנרדמו בקושי שעות מעטות קודם. הללו כמו נרגזים וסגרו חלונות הפונים מזרחה, להגדיל המחנק. אך האנשים הרצוצים נפלו על משכביהם ונרדמו מיד בזיעתם.

אותה שעה עלה טרטורו של מנוע הסירה הגדולה, מפתיע את דממת הלילה. להפלגה בשעה מוקדמת כליכך מה זו עושה? שאלו מבטי שומרים. מבקרה־שמירה הלך להתחקות על הדבר. כעבור שעה קלה חזר.

— העירו את הספנים להוביל את רחליה לבית החולים!

— מה החפזון? הלא יש לה עוד זמן?

— כן, נדמה לי שהיא רק בחודש השביעי או השמיני. אבל אין מקשים על נשים הרות.

— חביבי, מה אינך מבין? גם זה בא מהחמסין...

— אתה, כחקלאי, יכול להבין זאת. החמסין הבשיל את הפרי קודם הזמן. חֲחֶחֶח...

אור חיור הפציע במזרח. יללת תנים עלתה ממרחק. נביחת כלבים מעבר לגבול ענתה לה. פרה געתה ברפת. בעלי כנף פצחו ברננת בוקר. תינוק נתעורר בבכי. המכוונות בתחנת־החשמל פתחו בטרטורן. אורות הועלו פה ושם. נקישות קצובות בפעמון קרעו את חוטי התנומה מעל פפעים דבוקים. גופות תאבי־מנוחה נתבקשו ליום עבודה חדש.

משורחה השמש גבר החום והגיע לדרגת הימים הקדמים. הרוח המזרחית, שפסקה לפני הזריחה, רישומה היה ניכר עדיין. באויר עמד ערפל דק של אבק. הראות היתה לקויה.

בחדרי המזכירות עמדה המולת עשייה מבוקר. חברים נכנסו ויצאו. בחדר הנהלת־החשבונות עבדו בשקט לקול זמזום של שני מאווררים. בחדר המזכיר נקשה מכונת הכתיבה. הטלפון צילצל. נמסרו ידיעות. אנשים נתבקשו לטלפון. באו לחפש את סדרן־העבודה: בעיות שנתעוררו פתאום בעבודה. גיף הגיע בדהרה למזכירות, נתעכב והמשיך דרכו. המשוחחים שיסעו זה את זה, מי בקול מתון ומי בקול נרגז. אחד יצא את החדר בדפיקת דלת חזקה. כאן,

בשטפם הסואן של צרכים קטנים וגדולים נבלע, כביכול, רישומו של השרב. הגוף הציבורי חרק וגנח אך דופקו לא פסק אף לרגע.

בשקט שנשתרר לשעה קלה שקעו העובדים בעבודתם, מנגבים זיעתם ושותים מים. שוב צילצל הטלפון. העובדת במכונת-הכתיבה נטלה את השפופרת.
— הלו! כן, כן.

רגע הקשיבה ומיד השתפך חיוך רחב על פניה:

— מזל טוב! רחלי'ה ילדה בן! התינוק בריא ולאם שלום. — קראה בקול רם להשמיע את הידיעה לכל. ובעצמה יצאה לבשר ליהודה, אביו של הרך הנולד.

בשעת ארוחת-הצהריים נצטופפו רבים ליד לוח-המודעות. בבת-צחוק קיבלו את הידיעה.
— מזל טוב! הנה אחד שנחפו לצאת לאויר העולם...

— באמת, מה החפזון הזה? לו ידע מה צפוי לו...

— אומרים, שהחמסין אשם...

— מסכן, רק נולד וכבר הרגיש מה זה חמסין...

— מילא, עוד יספיק להתענג בחמסינים. וכשיגדל ילמד לגדף אותם, כמונו...

שעה קלה אחר הצהריים נתעבה דוק הערפל. חברים הלכו למנוחת-הצהריים, ופניהם לאים לאין שיעור, כמו אפסה כל תקווה לגמר השרב האכזרי. ואז, לפתע, לא צפויה לחלוטין, באה רוח מערבית חזקה! מיד החלה הכנרת סיערת בסערת קיץ עזה. גלים רחבים התדפקו אל החוף בעסק גדול, כבעלי בשורה.

האנשים, עיניהם פקוחות בתמהון, כמו שאינם מאמינים למתרחש, נשמו את האויר הצונן והרך. בפיות פעורים גמעו גמיעות עמוקות ורווח להם. התרגשות עצורה הקיפה את כל המחנה. בחיוך נפגשו העינים ובישרו: „החמסין עבר!“ ואחרי ההתרגשות באה חדוה וקבעה מושבה בלבבות. ומן הפנים נשקפה זו בדמות התפעלות מוזרה, משל כאילו היו בני-אדם קדמונים הששים בגילה וביראה לקראת שמש ומזלות.

קלת-רגל ומנצחת הילכה הרוח המערבית על פני הכפר וטיאטאה, כלאחר-ידי, את אותות השרב.

אלפיים שנה היה כמתעלף העם הקטן הזה — זה האותב הגדול אשר הוכה לאחרונה בשממון. והנה אנחנו עוד הפעם בארץ יהודה. השרב אוכל בנו בכל פה — ככה יחשבו התמימים, הסכלים והעצלים, אבל השרב הוא כור האש בשבילנו: הסיגים יחרכו לאפר והנותר יהי לעם. כי מדי כנותנו את מוג הארץ הזאת, אנחנו מכנים בלי דעת את מוג החיים של עמנו, של עם העתיד. שר החיים שלנו שמו שרב, ועלינו, בהכרח וברצון גם יחד, להבין את כל פלאותיו, לצמצם מאש הכבדה את כוחנו הנפרז, זאת הבינה הצלולה והעקשנית אשר בכתבי הקודש. היא מיגעת כמעט, הבינה הצורבת והערומה הזאת; יש חשק להמלט מפניה, להיסתר בצל — אבל ככפת השמים אשר בארץ יהודה אף היא נבראה על מלואה — יחס חיים צחיה כמעט אבל מלא עוז! היהיה כדבר הזה? המאמין — יאמין. כי אין עם אשר ניתנת לו ערובה. ואולם זאת להרגיש: השרב הנהו מטות לוהט מצבעים, אשר ממנו — אם יקום ויהיה כדבר הזה! — תיעשה גלימת הכבוד לעם קטן ונמרץ.

יעקב שטיינברג

נפוליאון והקמת המדינה היהודית

א. ש. יהודה

ספורים אעבירנו לדמשק...". האומה הגדולה שאינה סוחרת באנשים ובארצות, כאשר עשו אלה שמכרו את אבותיכם לכל העמים (יואל ד', ו'), קוראת לכם לא לכבוש את מורשתכם, אלא לקבל את הארץ כש־היא כבר נכבשה, ובהבטחתה של אומה זו ותמיכתה, תהיו אדונים לארץ ותחזיקו בה נגד כל מי שיבוא לקחתה". "קומו, איפוא, הראו נא שכוחכם העצום אשר הכניע בעבר את עושקיכם, לא שבר את אומץ לבם של צאצאי אותם הגבורים שאחדותם כאחים היתה מנחילה כבוד אפילו לאנשי ספארטה ורומא (מכבים, י"ב, ט"ו), ושאלפיים שנות עבדות לא הצִיחי להחניקה". "חשבו נא! עכשיו היא השעה אשר אולי לא תחזור עוד אלפי שנים — והיא לתבוע שי־שיבו לכם את הזכויות אשר לאורח בין שאר תושבי תבל, זכויות שנמנעו מכם, בצורה כה מחפירה משך אלפי שנים; לתבוע שיחזירו לכם את ישותכם המ־דינית בתור אומה בין שאר האומות ואת הזכות המ־לאה והטבעית לעבוד את ד' לפי אמונתכם באופן גלוי ולעולמים (יואל ד', כ')."

לכרוז זה צורף גילוי־דעת של "הרב הראשי" לירושלים, אהרן לוי, המאשר את דבריו של בונא־פארט, "המצביא הגדול והנאור של צבאות צרפת באסיה ואפריקה". אחרי שהזכיר נבואותיהם של כמה נביאים, אומר הרב: "הנבואות המזהירות הללו נת־אמתו בחלקן הגדול על־ידי צבאותיה המנצחים של האומה הגדולה (צרפת), והדבר תלוי בנעשיו להתנהג לא כבני עולה ובני זנונים, אלא כצאצאי ישראל האמתיים לשאוף למורשת עם ד' לחזות בנ־עם ד' ולבקר בהיכלו (תהילים כ"ו, ד')". "קחו נא לכם כנפי נשרים והיו עוזים כאריות לבנות את חומות העיר המיוממת ואת בית ד'; בשרו זאת בכל העמים שבתוכם מפורז ורע יעקב; קדשו מלחמה, עוררו את החזקים בכם, יתאספו נא כל אנשי ישראל ה־י כולים לשאת נשק ואף החלש יאמר גבור אני (יואל ד', י')". "אנו תפלה שאלוהים יעשה כאשר נשבע לאבותינו, ויזכור נא אלוהים לטובה כל מה שהאומה הגדולה (צרפת) עשתה למעננו, ויאמר כל העם, כאשר אמר גדעון, 'חרב לד' ולבונא־פארט'."

אין איש יודע מי היה "הרב הראשי" הזה; היתה סברה שהוא אהרן הלוי, שהתגורר אז בירושלים, וחיבר ספר בשם "מטה אהרן", אולם גילוי דעת זה נכתב בסגנון ששום רב בישראל לא היה מדבר בו

לפני ימים לא רבים מלאו מאה וחמשים שנה מאז הגה נפוליאון את רעיון החזרת ארץ־ישראל ליהודים לכונו בה את מדינתם מחדש. ה"מוניטור אוניברסל", בטאון הממשלה המהפכנית הצרפתית מיום 3 פראריאל לשנה השביעית לרפובליקה (22 במאי 1799), פירסם אז ידיעה מקושטא שנפוליאון קרא ליהודי אסיה ואפריקה בכרוז גלוי להלוות אל דגלו כדי להקים מחדש את ממלכת ירושלים, ובו נא־מר שהוא כבר גייס יהודים רבים וכי גדודיהם מאיי־מים על העיר חלב.

ה־רבה נכתב על כרוזו זה, אולם אין מי שיבאר את מקורו. מה היתה הסיבה שהניעה אותו להכרוז זו? כשפורסם הכרוז ב־4 באפריל 1799 שם חילו מצור על עכו, לאחר שנחל נצחון מזהיר על ה־תור־כים ליד הר תבור. הוא היה בדרכו לסוריה להילחם בתורכים ולהכות בהם עד תומם, לכבוש את קושטא והלאה גם את וינה, וככה לשים קץ בבת אחת לק־סרות העותומנית ולשושלת ההבסבורגים, ולמלוך על אירופה כולה. הוא חלם גם ללכת להודו בעקבות אלכסנדר הגדול, להוציא אותה מידי הבריטים ול־כונן בשבילו קיסרות גדולה מזו של אלכסנדר, ול־היות לשליט אסיה כולה. אף הוא יום ליסד דת חד־שה וכבר חזה בדמיונו שהוא רוכב על פיל, חבוש מצנפת לראשו, ובידו קוראן חדש המכיל דברי של־חותו האלוהית למאמיניו. אכן עצם הכרוז נשאר חתום וסתום ימים רבים למרות חיפוש מחופש מצד חוקרי דברי ימי נפוליאון ורק בשנת 1940 נמצא תרגום גרמני מהמקור הצרפתי בין כתבי משפחה אחת בפראג * . ד"ר פ. קובלר, שפירסמו, ביקש להוכיח שהכרוז נמסר במקורו לידי אחד מאבות המשפחה ע"י הצנסור היהודי, אשר היה לממשלת אוסטריה.

הכרוז היה ערוך אל היהודים, "האומה היחידה אשר תאוות הכיבוש והעריצות במשך אלפי שנים הצליחו להוציא מידיהם את מכורתם, אבל לא למ־חות את שמם ולא להרוס את קיומם הלאומי". לאחר תיאור עושק העמים את ישראל אומר נפוליאון: "הצבא הצעיר שאנו נשלחתי הלום בידי ההשגחה העליונה, שהצדק נר לרגליו ושהנצחון מלווהו, הוא אשר עשה את ירושלים למקום המטה הראשי שלי, ותוך ימים

* פורסם בתרגום אנגלי ב"ניו יורק־ה"א", לונדון, ספטמבר 1940, על ידי ד"ר פ. קובלר.

היה בעל לב והרגיש בעינויו של עם ישראל בגלותו. כיבוש מצרים בידי נפוליאון, עשה עליו רושם עז כל כך, שלא יכול לעצור ברוחו מהגות רעיון תקומת ישראל בארצו. אז המליץ לפני נפוליאון להושיב יהודים באזור תעלת סואץ, כצעד קדימה בדרך לארץ ישראל, ולאסוף צבא יהודי גדול בסוריה, למען יפתח את הדרך לארץ ישראל, לכבוש אותה ולכונן בה מחדש את המדינה היהודית. הוא חשב שעלי-ידי הקריאה, מצד אחד ליהודים המעונים והנרדפים והמקוים לגאולה, ומצד אחר ליהודים העשירים, שבידיהם היה מרוכז, לדעתו, חלק גדול מעשרה של אירופה, אפשר היה להגשים את התכנית שהיא טובת עם ישראל ולטובת האומה הצרפתית.

ובזה אני נותן את תרגום המכתב:

לוריאן, 29 פלובואז, שנה 7
אל פול באראס, חבר הדיקטטוריה
אזרח וחבר הדיקטטוריה.

„מבין הנושאים הרבים המעסיקים כיום את דעת בונאפארט, ואשר בתבונתך המזהירה גילית את כשרונותי הנעלים, בתכנית זו, שהתעוררה בי בעקב המצב אשר נגרם על ידי המצביא הזה.

אני בוחר בשפתך היקרה להשמיע לך את דברי. בשלומותי ובהערכה ברגשי כבוד תומאס קורבאט.

מבין הנושאים הרבים המעסיקים כיום את דעת הקהל אין דבר המושך ביותר את תשומת לבו מגורלה של מצרים. וכל אדם עושה תכניות אשר יעזרו לבונאפארט להבטיח מושבה זו (מצרים) לצרפת. הנני מבקש רשות להציע את רעיונותי למשפט המעולה, ולהביא לפניך תכנית שסבורני כי עשויה היא להגשים שתי המטרות הללו ועוד אחרות שחשיבות רבה נודעת להן.

כל המעמיק לחשוב על מצבם של היהודים המפוזרים בכל מקום בארצות השונות, כשהם משוללי זכויות מדיניות ואזרחיות, לא יפקפק שעם גאה וגבה לב כזה, כשהוא מושפל ונרדף, אינו יכול לסבול נחיתות מצבו. עושרם אינו מנחם אותם בתלאות אלה, והם מיחלים בכליון עינים לזמן שבו יחזרו להיות לעם: תקוה זו מעורה בקרבם עיי שפע הנבואות המבטיחות להם שמאורע זה בוא יבוא. ואין אף איש שיטיל ספק כי יקריבו קרבות גדולים ויתאמצו בכל כוחם להחיש את היום אשר יביא להם את האושר המקוה. מלבד זה, הריהם מרכיבים בידיהם חלק גדול מעושרה של אירופה, ואם ידריכו אותם בכיוון הנכון, אין ספק שמאמציהם יהיו לתועלת רבה. לכך אין הם צריכים אלא לנקודת האחיזה של ארכימדיס ואין הם

אל היהודים. מלבד זאת נודע לנו ממקורות אחרים, שיהודי ירושלים היו חשודים בעיני הערבים כי ידם היתה עם נפוליאון נגדם, ושום אדם בעל יכולת ואחריות, ובפרט רב בישראל, לא היה מעז לעמוד בפומבי לימין נפוליאון ולעשות לו נפשות. וחוזרת השאלה: מי הוא זה אשר השפיע על נפוליאון לצאת לפתע פתאום בכרוז חזק וגם נמלך כל-כך לעם ישראל? והנה ניתן עכשיו להוכיח ברור את מקור רעיונו של נפוליאון ומי הוא אשר השפיע עליו להקים מחדש את מדינת ישראל. במכירה פומבית של כתבי נפוליאון בלונדון היה מכתב כתוב בידי איש בשם תורמאס קורבאט, ואת המכתב הזה קניתי והוא נמצא בידי. הוא נכתב בלוריאן, ב-29 פלובואז, בשנה השביעית לרפובליקה הצרפתית (17 בפברואר 1799), לרוזן פול באראס (1755—1829), הגדול והאדיר בחברי הדירקטוריה, הוא ידידו של נפוליאון אשר גילה את כשרונותיו הנעלים והוא אשר העמיד אותו בראש צבאות צרפת ולכן היתה לו השפעה גדולה עליו.

על חייו ותולדותיו של תומאס קורבאט לא יכולתי למצוא דבר*. העובדה שהוכיח במכתבו את הסוכנות הסודית האירית מעידה על מקורו האירי. אולם אי אפשר שהיה יהודי, כפי שציינו אותו בקטלוג, כי יהודי לא היה מאשים את היהודים בריגול נגד האירים לטובת קרומואל, וביחוד מכיון שלא היו יהודים באנגליה בשעה שקרומואל ביטל בשנת 1655 את גזירת הגירוש של אדוארד הראשון ב-1290 ואיסורו על החרדים לבוא לאנגליה. ועוד יש לציין, שהשמות תורמאס קורבאט אין למצאם בין שמות היהודים בארצות השונות, ואילו השם קורבאט משותף לאנגלים ולאירים, בנוגע למקורות המכתב אין כל ספק. קודם כל הוא כתוב על-ידי עתיק מאותו הזמן ושנית הוא נמצא באוסף המפורסם של ברוואט (Brouwet) ובדאי הכניסו אל האוסף שלו יחד עם כל כתבי נפוליאון מהזמן ההוא.

לפי מכתבו זה, היה קורבאט אחד הקצינים הגבוהים בצבא נפוליאון והיה ממידעיו ומקורביו של באראס. יודע את השפה הצרפתית, ובקי בתנ"ך,

מר אברהם יערי העירני על איש בשם ויליאם קורבאט הנזכר ב Dictionary of National Biography וחי באותו הזמן (1778—1892). הוא היה לאומני אירי נלהב ועבר בשנת 1798 לחיל נפוליאון כדי להלחם נגד אנגליה. באותה השנה מונה לקצין ולקח חלק בכל מלחמות נפוליאון בספרד, בגרמניה וביוון ועלה עד לדרגת אלוף גדוד בשנת 1833. עליו מסופר שם כי נכנס בשנת 1794 אל טריניטי קולג' בדובלין יחד עם אחיו תומאס. יתכן איפוא כי תומאס קורבאט, מחבר המכתב, היה אחיו של אותו ויליאם או מבני משפחתו.

ואז תהיה שמחתכם שלמה".

אחרי רגעי השתוממות לנוכח ההזדמנות הגדולה הניתנת להם, הנני מעז להבטיח, שהם ישלחו שליחים לכל הממלכות, למסור את ההצעות הללו לאחיהם, ולהזמין אותם להתארגן במועצות סודיות, מעין אלו של התאחדות האירים, או אלה המיוחסות ל"נאורים" בגרמניה. הרדיפות אשר התרגלו בהן היהודים כבר הכשירו אותם להקים התאגדויות כאלה. והעם הזה שהמציא את שטרות-הבנקים כדי להוציא את כספיהם מידי עריצים, יהיה בו די כשרון לתרום את תרומתו תיו מבלי להסתכן. הם יבחרו פקידים בעלי דרגות שונות לקבל את הסכומים המתרמים ולקנות אדמות במצרים ולמכור אותן לפרטים. הכשרון הלאומי לספר סרות יפשוט בקרבם והם יעבירו את הכספים אשר הם נוהגים להלוות לפיט כדי לקנות חלקים וחלקי חל-קים מהזכויות אשר תינתנה להם במצרים. והיה בא-שר ימשך ההון ההוא למטרה זו באמצעות האומה הירודית, אשר בידה הרבה מההון האצור באירופה, אפי-שר יהיה לתת מכת-מות לאומה אויבת (אנגליה) אשר כל גדולתה ותפארתה בנויות על יסוד האמון בכוח רכוש ובכוח עשרה המדימה.

ולא רק בזמן מלחמה אפשר להעריך את היתרון שיושג על ידי הבנה טובה עם הגזע היהודי (ודרך אגב אני מעיר כי הם שימשו מרגלים טובים לק-רומא...!). הלא במשך זמן מסוים לאחר השלום, לא יהיה לצרפת הון מספיק למלא צרכיה המסחריים, ועוד פחות מזה תוכל ליישב אוכלוסייה בארץ מצרים; ולכן יהיה צורך, בהון יהודי לנצל את האפשרויות שתור-דמנה להקים שווקים למסחר בין אירופה ואסיה; וסוף סוף יהיה לכם צורך באוכלוסייה היהודית כדי לבי-נות את ההריסות אשר תיגרמנה על ידי המלחמות שיעוררו השכנים הפראים, כי הלא אין ברצונכם לרוקן את צרפת מתושביה, כדי לשלוח שמה קבוצות של משפחות שבלעדיהן אי-אפשר ליסד מושבות (וההיסטוריה עדה לכך); ובכן הרי היהודים הם אשר יוכלו לתת לכם את היסוד לזה וישמשו כמחסום נגד הערבים ויתר הפראים. ומכיון שהיהודים הם עם גאה וגביר, יהיו חיש מהר לאנשי מלחמה טובים בזכות הדרכה צבאית, כשלא יהיו עוד משועבדים לעול המ-לכים, ולבסוף כשהיו להם ענינים משותפים לעני-נינו, הם יעשו יד אחת עם צרפת. ומאחר שהם יביטו על מצרים, כפי שהועד להם בנבואות נביאיהם * כצעד הראשון לכניסה לארץ-ישראל, הם יתקדמו

* קורבאט עקר את הכתוב ודרש אותו כהבטחה לישראל והסית דעתו מזה שכונת הכתוב לקללה ולא לברכה: והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תסיף עוד לראותה.

חסרים אלא הרקע אשר עליו יגשימו את מפעלם. הם הראו שהם רגישים לתכנית כזו עלי-די רצון גם לרכוש להם עמדה בטוחה באחת הארצות החפ-שיות. הם נתנו יד למאמצייהן של פולין ושל איר-לנד, אולם תוחלתם נכזבה. יתכן שלאחר השלום, יבחרו את צרפת כמשכן ארעי להם, אולם בהווכחם, כל זמן שעדיין הם נודדים, ירגישו בחלל ריק שא-פילו צרפת לא תוכל למלא בעדם. הם ירגישו שעדיין אינם העם היהודי, לכן על צרפת לתת להם כבדת ארץ, שבה יירו את יסודות הרפובליקה הנושנה שלהם. אני מניח שאחד מחברי הדיקטטוריה ישלח הז-מנה לשנים או שלושה יהודים מן החשובים והנכבדים שבעמם, וידבר אליהם בזה הלשון: "הנכם מפוזרים בכל רחבי תבל, ואין אתם נחשבים בשום מקום לאז-מה; אתם מושפלים בידי הממשלות ונתונים לעל-בונות האספסוף. אנו יודעים שנגזרים אתם על מצב-כם זה, ושבעמקי לבכם רוצים אתם לחזור ולהיות לאומה. ואמנם הנבואות של נביאיכם נותנות לכם את התקוה הזאת, ובודאי שואפים אתם לזירוז מילויה של הבטחה כה נאה. ולכם להאמין בהן, ולהראות את אמונכם בהן ע"י המאמצים אשר תעשו. והנה רצוננו וענינינו מתאימים לרצונכם ועניניכם, ויש לאל ידינו להראות את חיבתנו לכם. שאו עיניכם והביטו אל מצרים, אל הארץ היפה הזאת ששוחררה מידי הער-תומנים. ובכן הודיעו על הצעותינו ועל תנאינו לא-חכם בכל פנות העולם, כי ירימו תרומות לקניית אותו החלק מארץ מצרים הסמוך לסואץ וליס-סוף. הם יכולים לבחור להם באי-כוח באזורים, במחוזות וב-עמים אשר יהיו אמונים לגבות את אשר יתחייבו לת-רום. באי-כוח אלה יוכלו מצדם למנות אנשים אחרים שיהיו גזברים ושיבואו בדברים עם הממשלה הצר-פתית. מלבד הסכום שתתנו לנו לקניית כבדת ארץ, אנו מציעים לתת לכם נמלים בדרום צרפת או באיטל-ליה, לבנין אניות-קרב שתעמודנה לרשותנו בזמן מלחמה, ובזמן שלום תחזירנה לכם בתור אניות-משא להובלת משפחותיכם למצרים, ולמטרת מסחרכם. הנה כי כן, כבר בתחילת התישבות-כם לא תבואו לארץ שוממה וחסרת-כל, ותהיינה לכם אניות שתשתמשו בהן למסחר. ולמען תצליחו עוד יותר בתכניות הללו, אנו נרשה לבחוריכם להיכנס ולעבוד במספנותינו, כדי שיתאמנו בבנין הספינות; ולהיות באניותינו, כדי שילמדו את מלאכת השיט בא-ניות, וגם בצבאות בונאפארט, כדי ללמד את ידיהם לקרב, שבו כל כך הצטיינתם לפני, ושממנו הדיחו אתכם כל מעצמות העולם. מלאכה זו תהיה לכם לתור-עלת, להכניע את הסורים ולפתוח את הדרך לארץ-יש-ראל, הארץ המפורסמת שבה יושם קץ לכל תלאותיכם

לפשוט ממנה אל ארץ־ישראל. ודבר זה מתאים למה שנמסר ב"מוניטור" שגדודי היהודים עומדים לעלות על חלב העיר.

שאלה אחרת מתעוררת בקראנו את הכרוז של נפוליאון. אין לחשוב שנפוליאון נמנע מלעורר את היהודים להקים צבא שישתתף אתו בקרב על ארץ־ישראל, וזה ברור ממאמר המוניטור המביא את הכרוז כלשונו. נדמה שהשלטונות האוסטריים לא חפצו בפירסום הקריאה של נפוליאון לעזרה צבאית, והצנזורה השמיטה גם דברים אחרים שנפוליאון כתב לטובת היהודים. למעשה חסר משהו לפני הפסקה המתחילה: "חוש נא, עכשיו הוא הזמן וכו'" וכאן היה המקום הראוי לעודד את היהודים שיביאו את צבאם תחת דגלו.

גילוי־דעתו של "הרב הראשי" (כפי שהבין ד"ר קובלר) היה רק כהשלמה לכרוזו של נפוליאון. גילוי־הדעת מכוון לרגש הדתי של היהודים, בעוד שהכרוז עוסק בצד המדיני. ככוונה לא הזכיר נפוליאון את העשירים, ונמנע מלבקש את תמיכתם הכלכלית כפי שהציע קורבאט. הוא פנה אל המוני היהודים וקיווה לעזרתם הצבאית של ההמונים. כוונתו היתה להלהיב את דמיונם, ולעורר אותם לפעולה נמרצה ומהירה. כאדם מעשי ורואה נכוחות הניח את הש"א להכלכלית לעתיד.

נפוליאון הסתלק מתכניתו להקים מדינה יהודית בעקב תבוסתו בקרבת עכו, וחזרתו המבוהלת לפאריס בפברואר 1799, כשפירק את הדיקטטוריה, ושם עצמו שליטה היחידי של צרפת. אילו הצליח לפשוט על סוריה ולהגיע לדמשק, כפי שהודיע בכרוזו, ודאי שאלפי יהודים היו נוהרים לצבאותיו, כשם שיהודים רבים מאפריקה התנדבו מלכתחילה אל דגלו. כנראה הגה גם אחרי כן את הרעיון לכבוש את מצרים, ולי הגשים בדרך זו את תכנית מדינת היהודים. אולם ענינים חשובים יותר הטרידו את לבו באירופה. לאחר שנעשה קיסר ב־1804 נטש את הרעיון לעשות את ישראל לאומה בת־חורין, "אומה בין האומות", וביקש לפתור לפחות את שאלת היהודים שתחת ממשלתו עלי־ידי התבוללות גמורה.

בכל זאת הוא לא חדל להתעניין בתכנית המקורית שלו להקמת המדינה היהודית. השאלה העסיקה אותו, כי היתה כרוכה בשאיפתו לקיסרות הודו שהיתה חלום חייו. אפילו כשהיה שבו בס"ט הלנה, דאב לבו על שמשך ידו ממצרים ומארץ־ישראל. כנראה, הבחין שהשאלה היהודית לא נפתרה במתן זכויות אזרח מלאות ליהודים הצרפתים. הוא ידע שאיפתם של היהודים לשיבת ציון והשתדל לשלבה בתכניותיו המדיניות.

בדרכם הלאה, וישאירו את מצרים תחת השפעת צרפת. וככה עם חדרם לחיק אסיה, ישאו עמם את התעשייה ואת האמנויות ואת השכלת האירופים, וכך יעניקו לכם מכשיר עצום לתחיית האסיאתים. הם יעניקו לכם גם מושבה מבוססת על אשיות חזקות, ויתנו דחיפה טובה לזעזועים שילוו את מפלת התור־כים העתידה לבוא. אפשר שגם קנאתם הדתית תת־מעט עקב התנגשות הדעות של הבאים מארצות שונות עם השקפות ומנהגים שונים. אין ספק שאפילו ארץ־סין תרגיש בהשפעת שיבת היהודים לארצם.

עוד הרבה דברים בפי על פרטי תכנית זו שאני מציע; אולם חוששני שכבר הלאיתיך, אף גולתי מ־עת מנוחתך היקרה. והנני בכל רחשי הכבוד

תומאס קורבאט

נראה שמכתבו של קורבאט הקסים את באראס, כי לא הוא האדם שהוכשר לשבת בחיבוק ידים נוכח הצעה מושכת ומענינת כל כך. מתאריך מכתבו של קורבאט (17 פברואר) ועד תאריך כרוזו של נפוליאון (4 באפריל) היתה השתהוּת הדרושה כדי שהצעתו של קורבאט תגיע לבונאפארט*. תשובתו המהירה של נפוליאון בפירסום הכרוז אינה מקרית, ואין ספק שמכ־תבו של קורבאט הוא שהמריץ את באראס להאיץ בנפוליאון לפעולה מידית. אנחנו יודעים שבמשך נס־עתו למצרים, הגה נפוליאון בתנ"ך ובנקל היה יכול לבחור בפסוקי הנביאים לתבל בהם את כרוזו, והוא מן הסתם ניסח וסיגנן את הכרוז לפירסום. הצעתו של קורבאט ליסד מושבה יהודית בקרבת סואץ לא נראתה מעשית בעיני נפוליאון, ולכן לא הזכיר אותה. אשר לגילוי־דעתו של "הרב הראשי" אפשר שחובר בידי המלומד ווינסטורה, שהיה פרופיסור בפאריס לשפות המזרח ושנסע עם נפוליאון יחד, ועם חברי המכון הצרפתי.

בדיקה מדוקדקת של כרוז נפוליאון תוכיח שלשונו וסגנונו ואף רוחו הושפעו ממכתבו של קורבאט. יותר מכל דבר מתבלטים בו הדברים על הנבואות וההבטחות אשר התגשמו, לפי דעתם, בחלקן הגדול, וגם הדגשת שפל מעמדם של היהודים ותלותם ברצונם של מת־פרצים ועריצים. הדבר המענין ביותר הוא שסוריה, ולא מצרים הכבושה, היא הארץ אשר יעדה נפוליאון

* אלה החושבים שהמצור הימי הבריטי היה די מהודק כדי לא להרשות את מעבר המכתב, שוכחים שמכתבים היו עוברים בנוגע לז'וזפין, אשתו של נפוליאון, ושהמצור הבריטי לא מנע את נפוליאון מלחזור לצרפת.

עם אגרותיו של מארסל פרוסט

לאה גולדברג

ומכנים יותר. משפחה זו יודעת שההגיון והדין הוא עם האנשים האלה, ואף על פי כן צר לה מאוד בזכרה את „גן הדובדבנים“ בבלבוב בכל הדרו. ריח עצי הדובדבן בגן התרבות הזאת, אשר אך זה החלנו לא-הבה, עדיין תלוי באויר, עומדים האילנות בעצם ליבלובם, וכולנו יודעים שסופם עקירה, שאנו והב-אים אחרינו לא נטעם עוד מן הפרי הזה. אולי יע-מוד כאן בית-חרושת המייצר טרקטורים משובחים שיעזרו להמונים להוציא לחם מאדמתם. ואף על פי שידעים אנו כי עדיף הטרקטור מהנצת הפריחה, צר לנו מאוד...

מעין אותם הדברים אמר פרוסט בסידרת הרומ-נים שלו „בעקבות הזמן האבוד“. עוד בימים שכתב, בפרוס מלחמת-העולם הראשונה חש בכליון הצפוי; משום כך כתבם; משום כך נטל עלי, חולה, נדכא, נחנק, את עול המשימה הנוראה הזאת להיות לכותב-קורותיה של נפש התקופה הגוססת. עד הימים הרחר-קים ההם, כאשר יגלוהו מחדש, ראוי לנו לשמור על המפתח אל יצירת פרוסט — אל „הזמן היחסי“ שלו שהוא „אבוד“ בכרכיו הראשונים „ונמצא מח-דש“ בכרכיו האחרונים, ועשוי להימצא מחדש כמקפל בתוכו גם את עתיד האדם בדורות הבאים, „כעבור הזעם“ — לשמרו ולמסרו לאנשים צעירים מאתנו.

ב.

מפתח שכזה אל פרוסט ניתן לנו עלידי מעשה של אהבה וחכמה שנעשה במבחר אגרותיו של פרוסט ופירושיהן אגב תרגומן האנגלי שיצא בכרך אחד לפני חדשים מספר. מינה קורטיס, בעלת התר-גום והמבחר, בררה מן השפע הגדול של מכתבי הסופר את אלה המליכים אותנו אל עולם כוונותיו ורעיונותיו. זהו מיבחר קפדני, העשוי בטעם רב, שאינו מבקש להעניק לקורא את ה„רכילות“ הביאור-גרפית, אלא לגלות לפניו בנאמנות את הקיום העיק-ריים והחוסים הדקים המקשרים את אישיות היוצר עם יצירתו.

פרוסט עצמו ידע מה קשה לשזור את החוסים הלי-לו ולפרשם כהלכה. באחד ממכתביו בשנת חייו האחר-רונה הוא כותב לידיד, שפגע בו פגיעה קשה באמרו, כי פגישותיו האישיות עמו נותנות לו כך הרבה, עד שהקריאה בספריו נעשית מיותרת כמעט. פרוסט כותב לו: „אין לך דבר אוילי יותר מלומר, שאם

בחוּדש יולי השנה תימלאנה שמונים שנה להולדתו של מארסל פרוסט, הוא מת בשנת 1922 ורבים מבני דורו חיים עדיין, אך דמותו, חייו ויצירתו כבר היו לאגדה. שמו נישא שנים רבות על שפתי כל, אך מעטים בלבד הצליחו ללכת אחריו בדרך הקשה המר-ליכה אל מעינות „הזמן האבוד“. קברים ושדות-קטל רבים כל-כך נזרע דורנו, עד שהעבר, שפרוסט מר-בר עלי, נשקף אלינו לא ממרחק עשרות שנים, אלא ממרחק עידן. ואולי דווקא משום כך עלולים אנו לראותו מתוך הבחנת העיקר יותר מאלו שעמדו במ-יצירתו ובתחום תקופתו. אנחנו לא נשאל עוד את השאלות שהרגיזוהו כל כך בשנות חייו האחרונות: האמנם משפחת אצילים זו, ולא אחרת, נתכוון לתאר ברומאן שלו? האמנם ממש כך היו מנהגי קבלות-חפנים בבית גרמאנט או בבית ורדיין? לא אלה הם הדברים המדריכים את מנוחתנו כיום, אלא אותם חוקי הלב האנושי, אשר הוא ביקש לקבוע בדייקנות קפדנית כזו בכל יצירתו, ואתה חברה לגוניה, אשר ביחסיה הסוציולוגיים פעלו בדייקנות של שערן גם החוקים הפסיכולוגיים האלה, ויכולתו של סופר למסור בקצב לשוני המיוחד לו את כל הדברים האלה, וכאן אפשר שהמרחק הוא בעזרינו דווקא, ואי-הש-תייכותנו לחברה המתוארת. ואף על פי כן לנו הרגש, כי יתכן והננו האחרונים שעדיין בכוחם לקרוא את פרוסט, להבינו וליהנות ממנו, שהרי עוד ינקנו משרש אותה תרבות שהוא מנתחה ומיצגה; שעם כל היחזנו זרים למסורת „הזמן האבוד“ שלו, הרי החוג המקיף של חינוכנו, של הרעיונות בהם גדלנו, של העולם האסתיטי שהקיפנו במראותיו ובחוקיו והעולם המוסרי של תגובותינו, נגע תמיד נגיעה יסודית בעיקרם של הדברים שנתחוללו ב„זמן האבוד“ הזה.

התפתחותה הקרובה של התרבות הקרויה „אירר-פית“ אפשר תדון לגניזה את יצירת פרוסט, עד אשר יבוא דור, אולי כעבור מאות שנים, ויגלונו מחדש. לנוער בימינו לא יהיה חפץ בפרוסט עוד ימים רבים. משולים אנו לאותה משפחה של בעלי-אחוזה ב„גן הדובדבנים“ לצ'אכוב, הנאלצת למסור את ביתה ונחלתה היפה לאנשים אחרים, מעשיים יותר, אשר יעקרו את עצי הדובדבנים וטעו תחתיהם משהו מועיל

Letters of Marcel Proust, translated and edited with notes by Mina Curtiss. Chatto & Windus, London 1950.

אילו היתה לי בחיים האלה תשוקה כלשהי, היה לי נקל יותר לשאתם. ושוב: „אבל אני, לצערי, ולצערם של בני ביתי, חסר כל מטרה וכל תשוקה“. רק כג' בור המחלה מתגלה יותר ויותר, כי חייו עד כאן היו חיים כפולים, כי ישותו הממשית היתה לא זו של מארסל ה„סנוב“, גבור „הזמן האבוד“, שבעיניו שלו הוא משתדל לראות את החברה („כדי לא להיות סנוב אמתי“, הוא מסביר אחר-כך באחת מאגרותיו — „כאותם הסופרים הסנובים המתארים חברה גבוהה בהעמדת-פנים שהם משתייכים אליה ללא שום הסתייגות. והלא אתה יודע שאני, שלא כמארסל, לא חלמתי חלומות על הזמנה לחברת הדוכסית גרמאנט, אלא באמת חייתי בה מראשית נעוריי“); כי ישותו האמיתית היתה זו של מארסל פרוסט אשר כתב את הספר.

ככל שמחמירה מחלתו, והוא כותב לידידיו שאינו בריא יותר משעתיים בשבוע, הולכים חייו ומתעמרים, וככל שהוא נשאר יותר ביחידות, כן גוברת בו הראיה האובייקטיבית של העולם אשר מחוצה לו, כן מעמיקה חדירתו אל חוקי חייהם של בני-אדם בעולם. מבחינת-מה דרושה לו מחלתו, אף על פי שהוא קובל וגונח ובוש בקובלנותיו. בכל איגרת, שיותר ממחציתה תיאור מחלתו, חוזר הוא ואומר של-עולם אין הוא מדבר על יסוריו הפיסיים... לא אחת אומר הוא שבחייו אלה של המוטל על ערש דווי חולי-פים על פניו לא רק „השמחה, האהבה, התענוגות, אלא גם החיים עצמם“, ומורגש בו שזו הנקודה הנר-ראה של חייו היא גם הממשות האמיתית שלו הע-מוקה ביותר, המקשרת אותו ליסודות האמתיים של הווית העולם. ולפיכך קוראים אנו במסכת חשד וחר-דת-לב באחד ממכתביו לידיד, כי אין הוא מאמין שספרו יעשה את האנשים לחכמים יותר, אך אולי „למאשרים מעט יותר“, שיכירו כי יש בעולם שמחות גם לאלה שכביכול לא ניתן להם ליחנות מן העולם... אחת הפרשות המזעזעות היא פרשת הוצאת הספר המולים משיבים פניו, והריהו אומר להוציא את הספר על חשבונו. יודע הוא ששום מל לא יאות להוציא את הספר כמו שהוא, וידרוש ממנו שינויים ותיקונים שלא יירצו לו. יודע הוא שהוצאת הרומאן הזה, שלא רבים יקראוהו, אינה בגדר „עסק“ — „לפחות בזמן הראשון, בטרם יתרגלו לאופן כתיבתי“, יודע הוא שהוצאת הספר על חשבונו תעשה רושם רע על העולם הספרותי, על הביקורת, ותיראה כמעשה די-לטאנט עשיר המשתעשע בספרות. אבל גם זאת יודע הוא, שיבוא יום והמל גראסא לא יתחרט שהסכים לעשות דבר זה, כי יתכן ויהיה לו מעט סיפוק בזכרו כי היה הראשון שהוציא לאור את „בעקבות הזמן

רואה אדם את האיש אין לו צורך לקרוא את ספ-ריו, שזהו כקול אדם בגרמופון. בין מה שאדם אומר ובין מה אשר הוא בורר אחרי שיקל-דעת רב ממע-מקים שבהם טמון רוחו בכל טהרתו, יש הבדל שהוא עולם ומלואו. אמנם יש בני אדם שהם גדולים מספ-ריהם, אך אין זה אלא משום שספריהם אינם ספרים. הקורא היודע כי העיקר בפרוסט בשבילנו הם ספ-ריו, ימצא באגרות אלו סיוע רב להגנת הספ-רים. הדמות המוזהר, רבת הסתירות, המושכת והדור-חה כאחת, של בעל „בעקבות הזמן האבוד“, מתגלה במכתבים אלה דרגות דרגות — מימי הנעורים בס-ביבתו האינטלקטואלית-אצילית, דרך הימים המרים של פרשת דרייפוס, ראשית נסיונות הכתיבה, שכמוהם כ„בילוי זמן“ כמעט בעיני כל אנשי סביבתו, ההסתג-רות במחלת הקצרת, מלחמת העולם הראשונה שכל הדי נוראותיה חודרים בהתמדה עיקשת אל מקלט-חליו של הסופר הדווי, ועד הפגישות הראשונות עם „דעת הקהל“ לצורותיה השונות, הבלתי נעימות על הרוב, וידיעת קירבתו של המוות.

זיקתו למוצא היהודי (אמו היתה יהודיה) מורגשת מאוד במכתבים מן התקופה הראשונה ובעיקר מימי משפט דרייפוס. הוא היה הראשון שיצא לאסוף חתי-מות לטובת דרייפוס וכתב מכתבים רבים מאוד בענין זה, ואילו בחברה הגבוהה של צרפת, שהיתה חברתו שלו („אינני מבין מה האנשים מוצאים בו, מדוע מר-בים להומיניו כל כך לחברה“, היה אומר אביו הפרופ-סור פרוסט, התמים במקצת), שאובי-דרייפוס רבים היו בה, לא היה נוהג להיכנס בביכות. שותק היה שת-קה עקשנית, אך למחרת היום: „לא נוח היה להג-זכח אתמול, שהרי אני, בדרך הטבע, שייך לצד שכ-נגד. שמה אין אתה יודע דבר זה, אבל אני יהודי מצד אמי“. גם שאלת האנטישמיות הטרידתו הרבה, וכשהוא מונה במכתביו תכונות שליליות באדם הוא מוסיף: „ואנטישמי“. התסביך היהודי שנתגלם אחר-כך בדמויות סוואן או בלוך, אינו פרי התבוננות בלבד, אלא נסיון-חיים ממש.

בתקופה זו, שבה עדיין היה יוצא ונכנס בחברת בני-אדם, לומד דרכיהם, מספר ב„פיגרו“ על מסיבות, קבלות-פנים ונשפים ועל שמלותיהן ההדורות של הגבירות, יש בו משהו מאותה הוויה של צל שקוף, הלובש צורה ופושט צורה, הכל לפי ההולך אחריו. אין תימה שבאותה תקופה ראו אותו כדיליטאנט מז-היר, כאדם בעל שאר-רוח המוצא לריק, כצעיר מוכ-שר מאוד אך מפונק וחולני עד כדי חוסר-יכולת לעשות דבר של ממש. וכך אף הוא מציג עצמו בכמה מכתבים אינטימיים, ואפילו בראשית ימי הסתגרותו הוא כותב: „אילו האמנתי שאוכל לעשות דבר-מה,

אך עם היותו מדבר באותו "עולם נוסף", המתגלה בסגנון ואינו נראה לכל אדם ואדם באותה צורה עצמה, אין פרוסט מתכוון למסור ביצירתו את עולמו הסובייקטיבי שלו, אלא, אדרבה, עיקר מאמציו הרוחניים הוא לראות את "העולמות הנוספים" של כל בני האדם, כשהם כפופים לחוקים אובייקטיביים. בדרך זו על גבורי סיפוריו הוא חוזר ומדגיש שאין הוא עושה בהם ככל העולה על רוחו, שהסופר אינו יכול להרשות לעצמו תענוג של בדיה לגבי התפתחות אפיים של גבוריו, שלעיתים, למורת רוחו, חייב הוא לספר על בני-אדם אמיתות שאינן נעימות לו.

בתשובתו למכתבה של הגברת סידני שיף, שכתבה לו כי דמות סוואן קרובה ללבה, אלא שחוששת היא, כי בהמשך הספר הוא יגרום לה צער רב, כותב לה פרוסט: "סבורני, כיון שבאורח כה חביב את רואה בסוואן אדם חי, שכונתך היא, כי אכזבה נגרמה לך בראותך אותו נעשה סימפאטי יותר ואפילו מגוחך. יכולני לומר לך בלב שלם, שההכרח לשוות לו צורה כזו גרם לי יסורים רבים. אך איני בן-חורין לגבי האמת ואינני יכול לשנות את החוקים ולצור את האופי כראות עיני.

Amicus Swann sed magis amica Veritas

("חביב עלי סוואן, אך חביבה ממנו האמת"). על האנשים הנחמדים ביותר עוברים לפעמים גלגולים של חושבה, אני מבטיחך שבכרך הבא, כשהוא נעשה דריי-פוסט, יחזור סוואן להיות אהוד. לצערי הרב, ודבר זה גורם לי עגמת נפש רבה, הוא מת בכרך הרביעי. הוא אינו הנפש הפועלת העיקרית בספר. מאוד חפץ הייתי שיהיה, אך האמנות היא הקרבה מתמדת של נטית לבנו — למען האמת. קשה למצוא וידוי ספרותי נוקב מן הדברים האלה שפרוסט אומר על גיבורו, על יחסו אליו, על מלחמתו הפנימית עם חפץ-לבו ועל אמונתו המוחלטת בחוקי חיים שאין בכוחו לשנותם, אף על פי שלכאורה הוא יוצרם.

לעולם אין הוא בונה אופי באורח שרירותי, ולא עוד אלא שהוא בודק ובולש אחר כל נטיה וסטיה בדרך התפתחותו העשויה להראות כשרירות-לב. בסנת 1912, בעוד הרומאן שלו בכתובים ובעוד מעטים מאוד מידידיו יודעים שהוא כותב ספר רציני שעמל בו עשרים שנה, הוא אומר: "הרומאן שלי אינו פסיכולוגי בלבד, אלא פסיכולוגיה בחלל ובזמן... איזה מאורע קטן ולא-חשוב יציין כי עבר זמן, וילך בש אותו יופי שיש להן לתמונות מסוימות בשל קסם השנים אשר עברו. ואז, כמו עיר, שבנסוע הרכבת בדרך נפתלה, נראית היא תחילה כנמצאת מימינו ואחר כך משמאלנו, ישתנו האספקטים השונים על דמויות שונות עד כדי כך שהם יעשו את הדמות

האבוד". עם כל כרך נוסף, היוצא לאור, הוא חרד, אם יספיק עוד לקרוא את ההגהות, אם יספיק עוד לראות אותו בסרם ימות. ויש משהו נוגע עד הלב ברצונו של פרוסט, ש"מספר אנשים גדול ככל האפשר" יקרא את ספריו. הוא העריך עצמו הערכה מחמירה אך נכונה. היטב ידע כי ספרו לא נכתב למען "החבר" רה הגבוהה" המתוארת בו, חברה זו שבאיצטלה של חסיד היה למבקרה המחמיר והלועג.

ג.

האסתיטיקה של פרוסט היתה זו של כל הסופרים הגדולים, נסיון רציני וכן לתת צורה חדשה לתוכן החדש, ראייה מחודשת של החוקים הנצחיים הפועלים בחיי האדם. "מהו קלאסיציזם?" שואל אותו בשנת 1920 עורך של מאסף ספרותי, ופרוסט משיב: "אני סבור שכל אמנות אמיתית היא קלאסית, רק שיגרת תפיסתנו מונעת מאתנו להכירה כקלאסית מיד עם הופעתה". ותוא מביא כדוגמה את "אולימפיה" למאנה ואת שירי בודלר, שלא הובנו תחילה, והיו אחרי דור אחד לנכסי-צאן-ברזל של התרבות. "המחדשים הגדולים הם רק הם הנם הקלאסיקנים האמיתיים והם מעמדי דים כמעט רציפות בתרבות. מחקי הקלאסיקנים, בדרך געים הטובים ביותר של יצירתם, אינם נותנים לנו אלא את תענוגות הבקאות, טוב-הטעם, שאינם ערכים גדולים כשהם לעצמם". הוא יודע שהלשון, הסגנון, הוא האמצעי הנכון והיחיד לביטוי שממשותו הרוחנית היא העיקר בו, והרוח הזאת תלויה בחוקים נצחיים שהם חלק חשוב מן העולם החמרי. אסתיטיקה הדוגלת ב"יופי" כשהוא לעצמו זרה לו, ולורא היא לו. באחת מאגרותיו הוא מעיר באירוניה על אוסקר ויילד, שהיה אומר כי הצער הגדול בחייו היה מותו של לוס'אן די ריבאמפרא (גבור הספר "זהרן ומצוקתן של הקורטיאנות" לבאלזאק): "עד שבעבור זמן-מה נתגלה לו על-ידי המשפט שבו נגזר דינו, כי אמנם יש בעולם מיני צער ממשיים יותר".

דווקא מתוך החתירה אל המציאות, אל מעמקיה וחוקיה, הוא מחשיב כל כך את הלשון, את הסגנון, את הצורת הספרותית. "חייב כל סופר שתהיה לו לשון משלו, כשם שיש לכל כנר טון משלו". ובמקום אחר: "הסגנון איננו בשום ענין ופנים דבר של קישוט, כסברת רבים, ואף לא ענין של טכניקה. כצבע לציירים מסויימים. הריהו איכותו של החזון, גילוי העולם הפרטי, שכל אחד מאתנו רואה אותו ואין הוא נראה לאחרים... התענוג שמעניק לנו האמן הוא לפקוח את עינינו על עולם נוסף. כיצד, איפוא, מכריזים סופרים מסויימים שהם מנסים לכתוב בלי סגנון משלהם? אני איני מבין דבר זה".

החושפת את חוקיה של המהות הזאת, ואינו רואה עצמו כבחיר האמת בעולם. לשאלה, מה דעתו על הרומאן „האנליטי“, „האינטרוספקטיבי“, ועל הרומאן העלירי, להיפתקני, הוא משיב: „אשר לרומאן העלירי — הרי לאין ספק יש בחיים, גם בחיים החיצוניים, חוקים גדולים; ואם יכול הרומאן העלירי לחשוף אותם, אין הוא נופל כל-עיקר מן הרומאן האינטרוספקטיבי. כל הדברים העשויים לגלות חוקים, לזרוע אור על הבלתי-מודע, להעלות ידיעה עמוקה יותר של החיים, שוים בערכם.“

האחת כשורת אנשים שונים ובעלי אופי שונה בתכלית...“

מסעו של פרוסט — „חמסע לתוך הזמן“, „המסע אל התת-ידע“ — תמיד חוזר הוא ומדגיש שזהו מסע של-מחקר, המבקש לגלות חוקים אינטימטיביים. בחוקים האובייקטיביים האלה רואה הוא את עצמו (וכן רואה אותו הביקורת) יוצא בשילוב פעם עם בארגסון ופעם עם איינשטיין, אך אי-בוה נתונה בו תמיד הודאות, שהולך הוא בדרך מיוחדת משלו, שאינה אלא אחד משלבי בניין הספרות שהעיקר בה מהותו של האדם. לפיכך אין הוא מניח כלל שדרך כתיבתו היא היחידה

מדריך לנבוכי הזמן האבוד

א. ב. יפה

וגם להאיר את תהליך יצירתו של הרומן הגדול שלו. עם כל המרחק בין פרוסט לבין מורוא, שכתבתו הבלטריסטית היא בינונית ולמטה מזה, הרי יש קירבה מסוימת בין השניים, מבחינה הרקע וההשקפות. מורוא יהודי הוא, ואמו של פרוסט יהודיה היתה. כפרוסט כן מורוא חי בסביבה מתבוללת, ואם גם אינו מתכחש ליהדותו, אין הוא מייחס לה חשיבות מיוחדת ואינו נזכר בה לעתים קרובות. פרוסט אומנם היתה לו תקופה של התעוררות ההכרה היהודית, בימי משי פט דרייפוס. משפט זה הוציא משאננותם אף את אלה שלא נטו להתערב מרצון בחיים החברתיים והמדיניים של הזמן. לגבי זולא ופראנס היה משפט זה בבחינת מעורר המצפון האנושי וחוש הצדק, אך בפרוסט, שהמשפט העמידו עצמו במצב עדין ביותר, נתעוררה ההכרה היהודית. הוא חונך אמנם בדת הקאתור לית אך שמר תמיד על קשרים הדוקים עם משפחת אמו היהודיה, היא משפחת וייל, ובנעוריו היה יוצא ובא הן בחברה יהודית מתבוללת והן בחברה צרפתית לאומנית. עד למשפט דרייפוס לא היה עד להתנקשות גלויה בין שתי החברות האלה, ולא נאלץ לנקוט עמדה, אולם עם המשפט נשתנה המצב. ופרוסט עמד במבחן הזה. הוא לא התכחש, כרבים מצאצאי נישואי תערובות — למוצאו היהודי, אלא נהג אחריות וכבוד עצמי; ניסה לנצל את קשריו בחברה הגבוהה והשתדל למען זיכורו של דרייפוס, אף על פי שידע כי התערבותו זו תנעל לפניו דלתות רבות. כשנשאל פעם משום מה הוא מבקש דווקא קירבתם של נוצרים, הסביר כי הוא עושה כן מתוך מאמץ נואש לצאת ממעגל-החסגר שיהודי נתון בו על פי הנוהג המקובל בחברה. הוא רצה שהכל יודו בו, יקבלתו לתוך חברתם, שעל פי רוב היתה עוינת את כל מי שנולד

בספרו של אנדרה מורוא על פרוסט מקופלים סיפור פרשת חייו עם הערכת ספרותית ופילוסופית של יצירתו; שני החלקים, השונים במהותם, מעורבים יחד, אך אינם מתמזגים מציגה אמתית — מטעם זה, שהחלק הביוגרפי משובח לאין ערוך מן החלק הבקורתי. אין, נראה, סופר צרפתי בן-ימינו שהיה מיטיב לכתוב ביוגרפיה זו ממורוא, שמלבד היותו ביוגרף חרוץ, הוא בעל זיקה מיוחדת לפרוסט, מבחינה אישית, רוחנית וחברתית כאחת. אשתו השניה של מורוא היא סימון דאקאיאוא, אשר אמה היתה ידידת נעורים לפרוסט; וממנה שאל לו קורידמותה ואופיה של ז'ילבארט סוואן, לפי מראה ואישיותה שלה. ולתיאור העלמה דא סאן-לו נעזר בסימון דאקאיאוא בתורת „דגם“. סימון דאקאיאוא זוכרת ימי ילדותה, היאך הופיע פעם פרוסט בבית הוריה, מאוחר בלילה וביקש להעירה, כי „מוכרח“ הוא לראותה, כדי לזכור תו מתור פניה ולתאר ברומן שלו „מפגישת“ זו נולדו כמה מן הדפים היפים שב„זמן שחזר ונמצא“ (Le temps retrouvé), שבהם מתאר פרוסט את העלמת דא סאן-לו ומגלה בה את „דיוקנם של נעוריו האבודים“. כן היה פרוסט כותב לה לעתים בסגנון האפיסטולארי המיוחד לו, על התיאורים המופלגים, הנימה האישית הזהירה, ההתנצלויות והמחמאות האינסופיות, — ומכתבים אלה, עם אגרות ופנקסים רבים משל פרוסט שנשתמרו בידי הגברת ג'ארארד מאנט-פרוסט, ראו אור זאת הפעם הראשונה בספרו של מורוא. קטעים אלה יש בהם כדי להבכיר פרשיות סתומות בביוגרפיה שלו

André Maurois: A la recherche de Marcel Proust. Hachette, 1949.

בנעימים אי-שם, מקום שאין הוא יכול להגיע אליו, מחליט לראות את אמו, לפני לכתו לישון, ויהי מה. הוא משגר לה פתק, וכאשר זו עולה לחדרו, רוגזת, באה עליו התקפת היסטריה, פורקן להצבר העצבנות והצפית-המתוחה. עד שהאב עצמו מתרכך ומייעץ לאם להישאר ולישון בחדר הילד. פרוסט עצמו הכיר, שמקרה זה הוא מיפנה בחייו, מיפנה שלילי לעבר החולניות, ופעמים אחדות הוא חוזר ומדגיש ברומן שלו את משמעותו של המקרה הזה — שבו נתבטא, בפעם הראשונה בחייו, יסורי-האהבה — ואת השפעתו על עיצוב אופיו, בהיותו הוויתור הראשון שוויתרה לו הסביבה, וויתור שהיה לרעה לכוונת-רצונו. מקרה זה הטביע את חותמו על כל דרך חייו של פרוסט. הילד, שהסתופף בצילן של שתי הנשים טובות-הלב ואצילות-הרוח, אמו וסבתו, לא ימצא את דרכו לעולם בעולם הממש האכזר והמרוע; עליכן יבקש לעצמו מפלט בעולם-המדומה הנגזר של האמנות.

אולם הדרך אל האמנות אינה קצרה. את ימי נעוריו בילה פרוסט בעולם האריסטוקרטיה הצרפתי תחת הנאורה, במסיבות מפוארות, בטרקלינים אניני-טעם, שאליהם היו מזדמנים ממיטב המוסיקאים, הציירים והסופרים הצרפתיים שבדור. פרוסט ניסה אף הוא את ידו בכתיבה, אך רשימותיו הראשונות, „רשומות החברה“ (Les Chroniques Mondaines) שהיה מפרסם ב„פיגרו“, המסות המסוגגנות על האמנות, ההקדמות לספרי ראסקין שתירגם והנובלות הקטנות שכינס בספר „התענוגות והימים“, לא היו עשויים אפילו לרמוז על היצירה הגדולה שעתיד היה לכתוב. במכתבי נעוריו הוא מזכיר, בצורה מופשטת ביותר, את הרומן שיכתוב פעם. כי עד שהיה בשל להתחיל ביצירת-חייו, צריכים היו להתארע כמה מקרים שהיה בהם כדי לשנות את אורח-חייו שינוי יסודי והוא צריך היה להסיר מעל דרכו כמה מכשלות ומעצורים פנימיים. מיפנה אחר בחייו בא כשגברה המחלה (קצרת חמורה) שחלה בה עוד מילדותו ומרבית הזמן נאלץ להיות מוטל במיטה. לעשות ימיו לילות ולילותיו ימים. בעצת רופאים לא שמע; סבור היה כי רק הוא עצמו יודע מה עשוי להיטיב ומה עלול להרע לו ויצר לעצמו תנאי-חיים ותנאי-עבודה כעולה על רוחו. הוא וויתר על חיי חברה ואת כל מעייניו שם בהעלאת ימי ילדותו ונעוריו ביצירה הגדולה שבכתיבתה החל. היה מתראה עם ידידיו הישנים רק במידה שהיה נוקק להם בעבודת הקימום היצירתי של פרשיות ידידות ואהבה. תענור גות חברתיים וסתרי-קנוניות.

המעצור הפנימי כרוך היה בסטייה המינית שלו. מוראו אינו מסתיר את הפרטים הידועים על עיוותי-

יהודי. אך פרוסט לא ביקש להתבולל בתוך אותה חברה אלא להשיג בה שויון זכויות.

ביצירתו מופיעים טיפוסים יהודיים מכל המינים, מתבוללים וגם „אנטישמיים“, השונאים עצמם, שפרוסט תיארם, בדרך כלל, בנימה סאטירית שנונה. את המציאות היהודית בצרפת בסוף המאה הי"ט תיאר כהוויתה, ללא ייפוי ואידיאליזאציה. הוא לא ניסה להתכחש ליהדותו משום שידע, כי „הרגש הלאומי היהודי או אף המורשה הנוצרית מושרשים עמוק בנפש האדם וגם הטוענים כי נטשו את גזעם אינם, למעשה, מוחררים ממנו. סוואן הזקן כותב כי „סימניו המובהקים של הגזע בלטו בקלסתר פניו ביתר שאת, וכן גברה בו הרגשת שותפות-הגורל עם שאר היהודים, שממנה התעלם סוואן במשך כל ימי חייו, ואילו עכשיו, בבואו עליו מחלתו הנואשת, בפרוץ משפט דרייפוס והתעמולה האנטישמית, נתעוררה וצפה על פני השטח...“

פרשני יצירתו של פרוסט ביקשו לגלות בה תכונות יהודיות אופייניות. דאנזיס סורא ערך מסכת צייר-טאטות, כדי להיווכח כי סגנונו של פרוסט מיוסד על סגנונם של פרשני התלמוד. מוראז מביא גם פיסקאות משל סופרים אחרים, כאמככות ל„מזרחיותו“ של פרוסט. פול די ז'ארדאן ראה בו „נסיך פרסי צעיר“; מרת דא גראמון מגלה בקלסתר-פניו „טיפוס אשורי מוב-הק“; באראס מגדירו כ„מספר בן ערב“; ואילו אדר-מונד וילסון מתעקש למצוא בפרוסט את „תכונות ההתמרמרות המוסרית, האפוקאליפטית, האופיינית לנביאי ישראל“. הסבר מפורט יותר, אך מופרך לא פחות מאלה, ניסה למצוא אלבארט תיבודא, שקירב את פרוסט למונטאן ולבארגסון ומצא בכולם תכונות משותפות, באשר הם נוצרים מגזע „ישראלי, המ-עורים בתרבותה של צרפת“: „סקרנות חובקת זרועות עולם ונטיה להרהורים המשתלבים באורח מקרי ולדרי-מויים נעים“. מוראז, המביא את העדויות הללו, אינו נוטה להתעמק בחקר הבעייה ומסתפק בהערה כי „פעולה זו מפוקפקת“ וכי „אין להסביר אופיו של סופר על פי כמה נתונים פשוטים למדי. כל אמן הוא רב-פנים כל-כך עד שכל מבקר יכול למצוא בו את מה שהוא מחפש“. בעוד שמוראז עצמו אינו להוט לגלות את שרשיו היהודיים של פרוסט.

מוראז מספר על „האקלים הסנטימנטאלי“ של ילדות מארסל פרוסט, על החיבה והפנינוק היתרים שבהם הקיפוהו סבתו ואמו, ומיחד מקום ראוי למקרה המסופר בכרך הראשון של הרומן: באחד הערבים היו אורחים בבית והאם לא עלתה לחדרו של הילד, כדרכה, לחבקו לפני שירדם. הילד, שהרגשתו היא כהרגשת „מאהב היודע כי אהובתו מבלה את זמנה

פיהם את נטיותיו של היוצר, המיוחסות לגיבוריו השונים. יש שניסו להעמיד את יצירתו של פרוסט במבחן המוסר. אך מי שראה ללבו של האיש ועמד על מידת הסבל שנפלה בחלקו, לא יכול שלא להכיר כי במקום שיש סבל רב כל־כך, מתבטלים קניי-המידה המקובלים של המוסר המוסכם.

החלק המכויב ביותר בספרו של מורוא הוא הפרק הֶדֶן ברומנו הגדול של פרוסט, באמצעו הסכניים, בחידושי הפסיכולוגיים ובתפיסת־עולמו. כל המצוי אצל עולם הגותו ורגישותו של פרוסט ומי שעיון קודם בספרי־היסוד שנכתבו על יצירתו (כגון מחק־ריהם של בנימין כרמיא, לואי־פיאֶר קאנט, פיֶאֶר אברהם, אֶרנסט, רוברט קורטיוס או ראמוֹן פֶאֶרנאֶגֶר דֶאֶז) כמעט שלא ימצא כל חידוש בספרו של מורוא, ולמרות נעימות הסגנון וקלות־הכתיבה של מורוא יתקשה להתגבר על השעמום התוקפו כל אימת שהמ־חבר חוזר באווניו, מתוך כוונתו־מרוכזים, על אמ־רות נדושות. מורוא מעמיד את הדברים על פשט־נר תם ועושה אותם שווים לכל נפש, אף אם הוא עלול על ידי כך, להישאר על פני השטח. פירושו לתחושת־הזמן ברומנו של פרוסט מגוחך מחמת פשטנות יתירה, ונסיגונו לסכם את תפיסת־עולמו של פרוסט לא זו בלבד שהוא רחוק מחידרה לפיתולי המחשבה של היוצר ולסיבוכי־רגשותיו, אלא שהוא מקרב את בעל „בעקבות הזמן האבוד” למורוא הרומאניסטאן, בעל „האקלימים”, האיש המיישר הדורים, המיישב סת־רות במחירי־המבקש לראות את העולם באור ורוד ומזויף.

ב.

פרוסט עצמו כתב על יצירתו בשמונים העמודים הראשונים של הכרך האחרון של „בעקבות הזמן האבוד” (החלק השני של „הזמן שחור ונמצא”) ואין ספק כי העמיק לבקר את יצירתו מכל מבקרה. ב־פֶים אלה תמצא את הגדרת קווי־היסוד של היצירה, התפיסה הרוחנית והחוקים הפסיכולוגיים המונחים ביסודה, ויחסו של המחבר לחיים ולאמנות. פרוסט מכיר כי יצירתו לא יכלה לבוא לעולם אלא על ידי בריחתו מעולם־המציאות, משום שלדעתו אין האדם מוצא את תיקונו המלא בעולם זה, בפעולה הממשית. חיינו מצטרפים, לדעתו, מרגעי חסד, רגעי התגלותו של הזכרון הבלתי־רצוני, כאשר ריגוש קטן, שאינו ניכר, כביכול, חוזר ומעלה בהווייתנו חזיונות שחיינו אי־פעם, מחזיר לנו את טעמו של עֶדֶן אבוד. „מה שאנו מכנים, מציאות” — אומר פרוסט — „אינו אלא יחס מסוים שבין הרגשות אלה והזכרונות הסוג־רים עלינו בעת־קבועה־אחת. יחס זה מפרך מעיקרה

היצירים של פרוסט ואף מזכיר אותם בחורים שהיה פרוסט מחזיק בביתו כ„אסירים”, ואשר על פי מראה־דמותם ולפי רחשי האהבה שהגה להם, יצר ברומן, בדרך הטראנספוזיציה, את דמותה של אלבֶאֶרְטִין ואת פרשת אהבתו אליה; אולם המסקנות המתבקשות מכך אין מורוא מעזי להסיק. את תקופת המעבר שבין חיי־החברה לבין חיי־היצירה של פרוסט — אותו פרק־זמן שבו נפטר הוריו — הוא מגדיר כקֶץ הילדות. אמנם, אין זה סילוף, אך גם אמת שלמה אין זו. כל עוד היתה אמו בחיים, חי פרוסט בחד־ר־ילדותו והרבה מנהוג ילדותו דבק בו גם לאחר שנים („אינפנטיליות” — יאמר חוקר־הנפש המודרני). בעיני אמו נשאר תמיד ילד בן ארבע. היה משתף אותה בתוכניותיו הספרותיות, היה שואל בעצתה בדברים קטנים וגדולים, היה מסתופף בצילה המרגיע, כי היא ידעה עד כמה „אין הוא מסוגל לעמוד בפני החיים בכוחות עצמו...” ומות האם, שהיה לו מהלומה כב־דה — כי מאותה שעה אנוס היה לכוֹנֶן לו חיים עצמאיים — בא לו גם כשחרור ממעצור פנימי. בחיי אמו חייב היה לנהוג תמיד ב„הסוואה”, להסתיר בקפדנות את גילויי הסטייה, ביחוד הרוחניים שבהם; כי יותר משחשש לדעת הכלל, — שהחמירה מאד עם נגועי משכב־זכור, ביקש שלא לצער את אמו (הימים היו ימי מאסרו של אוסקר ווילד ולפני שאנדראֶז גִיד יצא בסנגוריה גלויה על הסטייה המ־נית, בהוכיחו כי היא נטיה טבעית שאין לדכאה וכי היו זמנים שהחברה נהגה בה בסובלנות ואפילו באהדה). אין אנו יודעים מה היה חלקה של הארוטיקה התקינה בחיי פרוסט; מכל־מקום, אין להניח כי היה אינטרוואָרט גמור, שלא ידע אהבת־אשה כלל ואין לשער שהיה מצליח לכתוב דפים נפלאים אלה על אהבת סוואן לאדאָט ועל אהבת פרוסט עצמו לאלבֶאֶרְטִין — בדרך הטראנספוזיציה בלבד. בעיני אמו ניסה פרוסט ליצור רושם שהוא עומד בקשרי־אהבה עם כמה נשים: פעם העמיד פנים של מאהב נכזב ובמקרה אחר רמו אפילו על אפשרות של נישור־אים. ומכיר היה כי הרומן הגדול שהתעתד לכתוב ישם קֶץ להסוואה זו, כי ביצירת־אמנות אמיתית אין אדם יכול להסתיר אמת־יסוד של חייו, העלולה להת־גלות בדרך זו או זו אף אם יזהר מלפרש דבר בשמו. אחרי מות אמו שוב לא היה צורך־ההסוואה חמור כל־כך וגם לגבי דעת הבריות נעשה פרוסט שווה־נפש יותר וסוף־סוף יכול לצאת לדרך־ההתחלתים שלו. ואף על פי כן הוסיף להסתיר ולהטעות, וכל אימת שהיו מרמזים על סטייתו המינית, היה נחפז להכחיש בכל דרך של הכחשה — הגם שלא נמנע מכמה רמזים שקופים־למדי שהמבין היה מגלה על

טעם ימים שהיו. באמנות ה"ריאליסטית" מוצא פרוסט טעם לפגם גם על שימושה במושגים מקובלים, על קלות הדעת שבה היא מתאמת, כביכול, את הבריטוי לחווייה. ביקורת זו תובן אם נזכור כי פרוסט עצמו הוא אחד המחמירים ביותר בתחום זה של תיאום צורת ההבעה למהות המובעת. עוד בנעוריו נתן פרוסט את דעתו על בעייה זו כשכתב (במאמרו "גד העירפול"): "כל מלה, כשהיא לעצמה, גדול כוחה המעורר לגבי דמיונו מן הכוח המעורר של משמעותה". כשיצר את הרומאן הגדול שלו, חקר את טבע גיבוריו, אופיים, תכונותיהם ומנהגיהם, על פי אופן דיבורם. את מסקנותיו הסיק לא רק על פי משמעותם הגלויה וההגיונית של הדברים הנאמרים, אלא על פי צורתם של משפט, על פי מלה חוזרת בפיו של אדם, או על פי מלה שהוא מתקשה לבטא — רמזים, שמתוכם ביקש להבין את המשמעות הנסתרת. פרוסט, שלמד את ליקחו של ברגסון, ידע כי אין לתרגם את רגישותו ומחשבתו תרגום מדויק ונאמן במלים; הואיל ולשונו של האדם נוצרה בדרך אגב, בשעה שעיקר עיסוקו היה הציג או המלחמה, אבל הסופר לא יסתפק בנגלה שבלשון המדוברת, אלא יחזור לגלות את מה שלא בוטא אלא נהגה בלבד. כל ימי אהבתו לאלפארטין אורב גבורו של פרוסט ללשונו, וכשהוא מבחין בביטויים זרים המסתננים לאוצר דיבורו, הריהו מתייטר בקנאה, הואיל ואלה הם, "זרמים הבאים ממחוזות שלא נודעו לה קודם", הביטוי "האומנם?" שהיא מרבה להיזקק לו בפרקי זמן אחד, לצורך ושלא לצורך, נוטע בלבו חשד, כי למדה אותו מפיו של איזה בחור אנגלי, כיון שביטוי זה שגור ביותר בדרך דיבורם של האנגלים. לרגע הוא מהרהר: שמא אין זו אלא שאלה כנה שהיא שואלת מתוך שהיא מטילה ספק בדבר שאמרו לה? אך כשהוא מגלה באמירה חוזרת זו גוון של התפנקות הריהו עומד על מהותה החושנית, ונוכח לדעת כי הביטוי החדש מגיע בעיקר כשמדובר בקסמה האישי... וכך, מתוך ניתוח אופני הדיבור של אלפארטין, הוא מגיע לידי הידיעה כי "בשנות חייה המועטות זכתה בהרבה מחמאות ווידויי-אהבה וכי קיבלה אותם בעונג, בחושנות". פרוסט פרץ את ההסגר שהטילה משמעת ההגיון על רגשותיו ומחשבותיו וחשף את מציאותן העמוקה בבלשו אחרי המכוסה והמרומז שבלשון.

ג.

הבא לסקור כיום את התפתחות הרומן האירופי במחציתה הראשונה של המאה העשרים נוכח לדעת כי פרוסט הוא שחולל בו שינוי-ערכין יסודי, עיצב לו צורות חדשות ופתח לפניו אפשרויות בלתי-משוער

את החזות הראיונית, המתרחקת מן האמתי בה במידה שהיא מתיימרת להיות נאמנה לו — יחס חד פעמי, שהסופר חייב לגלותו כדי לשלב במשפט אחד, בצורה ניצחת, שני מושגים נבדלים. אפשר לתאר, בזה אחר זה, עצמים שונים שהיו מצויים במקום המתואר — האמת לא תיווצר אלא בשעה שהסופר יטול שני עצמים, יגלה את היחס שביניהם, יקבעם במסגרת ההכרחית של סגנון נאה, או ינהג בהם כבחינים ויקרב לשתי הרגשות תכונה משותפת, יסחוט מהן את תמציתן ויזווג את שתיהן כדי להצילן משני הזמן, במאתאפורה, ולקשרן זו לזו בקשר לא-מושג זה של קירבת-מלים. המציאות הממשית איננה, לדעתו של פרוסט, רק זו הנראית לעין, הניתנת להשגת חושינו החיצוניים, אלא זו הטבועה במעמקי הוויי תנו ומתעוררת מתרדמתה, כאותה נסיכה שבאגדה, ברגעי ההסד של מגע-יד-האמן. אין הסופר צריך להיעזר בדמיונו כדי להמציא חומר ליצירתו, אלא לגלות את המצוי-בכוח בפנימה של הנפש. אין הסופר חייב אלא לדעת לתרגם, "גדולתה של האמת נות היא לדעת למצוא, לתפוס, לגלות לנו מציאות זו שאנו חיים הרחק ממנה, ומתרחקים והולכים ממנה ככל שאנו נכנעים למקובלות, מציאות זו שאנו עלו לים למות מבלי להכירה ואשר היא חיינו, פשוט כמשמעם, היינו, החיים האמתיים השוכנים תמיד בלבו של כל אדם, בלבו של כל אמן". על כן בשעה שגילה פרוסט כי "האמנות היא האמצעי היחיד שבכוחו למצוא את הזמן האבוד, זורח בו אור חדש" והבין כי את החומר הדרוש ליצירתו ימצא רק "בחיינו שבימי עבר, בתענוגות של קלות-ראש, בעצלות ובחיבה, בכאב שנצטבר בתוכו..." כי "הדברים המכאיבים לאדם ביותר הם החומר היקר ביותר לאמן". סופר גדול, לדעתו של פרוסט, הוא הידע, "להקשיב בחרדת דת לאינסטינקט שלו, בתוך הדממה", והסיפ רים, "חייבים להיות ילידי המאפליה והאלם, ולא פרי האור והשיח". לידתה של האמנות באינסטינקט, בחוויית החושים, אולם עד שתגיע למדרגת אמנות עליה לעבור דרך המסננת המוככת של התפיסה השכלית.

מובן, כי מי שסבור כי "המציאות אינה קיימת לגבינו כל עוד לא חזרנו ובראנו אותה לעצמנו", לא העריך כלל את הספרות הקרויה "ריאליסטית". "הספרות המסתפקת בפירוט הדברים, במסירת קווייה החיצוניים ושטחם בלבד, אף כי היא מכנה את עצמה ריאליסטית, רחוקה ביותר מן המציאות האמתית. ספרות זו מעציבה ומרששת אותנו בנתקה כל קשר בין האני הנוכחי שלנו עם העבר, שתמציתו שמורה בנו, ועם העתיד, שבו אנו מבקשים לטעום מחדש

לעצמנו עליה". הפרק המסכם את "חידושיו" של פרוסט בתחום הארוס הוא מן היפים שבספר של מורא. הבה נראה כיצד תופס פרוסט את רגשי האהבה והתשוקה ומפרשם. ידיעתנו על סטייתו המינית אינה מפריעה אלא מעט בקריאת פרקי-האהבה שבספרו, הואיל ויצר דמויות ומצבים "קלאסיים", שאמיתותם האנושית-הכללית משכנעת, אפילו נעשה הדבר בדרך הטראנספוזיציה וההסוואה. גיבורו של פרוסט אין מינו מוגדר: הריהו האהבה כשהיא לעצמה וכל אחד יכול לראות בו את הדמות שאהבה נפשו" (מוריס זאכס).

פרוסט רואה צד חיובי בעצם רגש-האהבה, משום שהוא מעביר את האדם לעולם של שירה וקדושה. האוהב מדמה כי כל מה שסובב את אוהבו עטור הילה. האוהב, כמוהו כאמן, יוצר לו עולם-מדומה לעצמו. אך סופו של כל אוהב מפח-נפש, כי אין בעולם כלל אהבה, מאושרת. פרוסט מגדיר את האהבה כ"חולי הדמיון", כדבר שאין לו אחיות בממש. אהבה היא "קישור דמותה של עלמה, אשר בהערכה אוניברסלית טיבית אינה אפילו חביבה עלינו, עם דפיקות-לב הנגרמות על יד ציפיה ממושכת, או תהייה עצבנית על התנהגותה ואורח חייה".

כי האהבה קודמת לאהובה. שעה שבשל בנו רגש האהבה, אנו מבקשים את העלמה שתמלא את תפקיד האהובה. זו שאנו בוחרים בה איננה הולמת, על פי רוב, את טעמנו; "נבחרת" היא לא משום שמצאנו בה תכונות שאנו מעריכים או צורות-יופי החביבות עלינו, אלא על פי חוק שרירותי של "רש" מים". אם הצליחה לגרות את סקרנותנו, לעורר רושם שכיבושה יהיה בגדר הישג נדיר, חדפעמי (אף אם, למעשה, אינה אלא זנונית, שכל מבקשה ישיגה), הרי כבר לכדה את לבנו. סוואן, אניך הטעם, מתאהב באודאס דא-קרסי, אשה וולגארית שאפילו לא מצאה חן בעיניו — כפי שהוא מגלה בסופו של הרומן, כשנתפכח מאהבתו, — מפני שעורר רגש בו סקרנות, מפני שביקש לחדור לטרקלינים של הוורדורנינים, שהיתה מבאיו, מפני שבקלסטר-פניה גילה דמיון לפני בתיפתח שבציורו של בוטיצ'אלי, ומפני שנמצא קטע מוסיקלי, הסונטה של וינטגי, שיצר ביניהם אותה אחדות מיסטורית. האהבה מוכיחה עד כמה אנו ממעטים לחיות במציאות הממשית. באהבה אנו מיחסים לאשה מכוערת — חן, לעניית-רוח — חכמה; אין זו אלא תשלך (פרויקציה) של מצב-נפש משלנו. זאת הווייתו הממשית אין אנו עשויים להכיר כלל, כי מה יכולים אנו לדעת על אדם בכלל? לכל היותר, נכיר כמה ממנהגיו, אך לא את הווייתו הפנימית, את מחשבותיו הנסתרות, את

רוח ג'ויס, אמנם, חתר לצורות-ביטוי הוולגות יותר את מציאות זמנו, אלא שהרחיק בניסיוניו הלשוניים והביאם עתים עד אבסורד. גיד עשה נסיונות רבי-ענין ברומן החדש, אבל באין דחף טבעי ליצירה אמנותית ומתוך נטיה יתירה להגות השכלתנית, לא יצר כלום בתחום הרומן; "מויפי המטבעות", ספרו היחיד הקרוי "רומן", יותר משהוא רומן ממש, הריהו מסה על הרומן החדש. תומס מאן פעל גדולות, אך מבחינת הצורה המשיך במסורת הרומן החברתי האירופי בן המאה הי"ט, וכמעט שלא חידש דבר בטכניקה. קאפקה יצר לו עולם-אגדה משלו, אולם דרכו ברומן אינה עשויה כמעט להעמיד תלמידים (אין הדבר אמור בחקאים-סחם, כמובן). פרוסט, אף הוא, לא נתן לקח במישרים; אך מכל גדולי הרומן שבדור — רק יציר רתו עשויה להרחיב את אפשרויותיו הטכניות של הרומן החדש. הוא העביר מן העולם כמה מקניי-המידה שהיו נהוגים לגבי הרומן הנאטוראליסטי ות-אימפרסיוניסטי והשליט קנה-מדדה חדש, שהוא כמעט מוחלט: הרגישות. מימיו חדלו להוציא משפט על הרומן על פי היקפו בזמן ובשטח, על פי נושאו או טיב התיאורים שבו; תשומת-הלב הוסבה לרגישותו של הרומניסטן לתמורות שבהלכי-הרוח ולתענוע-הנהוג של הפרט. פרוסט עצמו היה רגיש-מתוך-חולניות ודרכו ברומן הותוותה לא כמעט על ידי נטיותיו האישיות, כשם שתפיסת-עולמו אינה פרי הסתכלות אוניברסלית אלא תוצאת נסיונות מכאיבים, שהוא מספרם ביצירתו בפרטי-פרטים, הגם שאף הוא מבקש להגיע לידי ניסוח שאמיתותו מקיפה את הכל. הרגישות הפסיכולוגית היתירה וכוח-השכל החרף שלו, — שנתחדדו הרבה בשנות בדידותו היוצרת, — סייעו לו לעצב תפיסת-עולם פסימית, כמעט נואשת. הרגישות העצומה פקחה את עיניו לראות אותם צדדים, לעתים טפלים, שבאישיות, המפריכים את הגלוי והמוצהר, ההופכים על פיה את האמת המקובלת. לגבי אדם רגיש כפרוסט אין טפל ועיקר; יתר על כן, עשוי הוא להפוך טפל לעיקר ומכל מקום למנוע כל אפשרות של דרך-ביניים, של פשרה. כל אהבתו הלך-הטת לעלמה עשויה לדעוך עם כל גילוי של וולגאריות מצדה, ולהידלק ביתר עוצמה עם התעוררות הקנאה. השכל החטטן, החד, החודר לפני ולפנים, המחשב את כל האפשרויות בבת-אחת, הבונה ומח-ריב עולמות שלמים על יסוד פרטים אחדים בלבד שנתגלו לו, הורס, בסופו של דבר כל אמונה, קוטל כל רגש (הביקורת-העצמית שמה לקלס את התום הדרוש לנסיון הרגשי), זורע ספק בכל וודאות.

ב"כלי ניתוח" אלה ניגש פרוסט גם לאהבה והראה, עד כמה שונה היא מן המושג הקבוע שיצרנו

צדדית וסובייקטיבית ביותר. כי התעלם מאהבה שעולה יפה, מאושר בנישואים ובחיי־משפחה. טענה זו נראית לנו חסרת־טעם, כי אילו ראה פרוסט את הדברים אחרת — לא היה פרוסט... אין זה עניין לוויכוח על אמיתותן האובייקטיבית של הוכחותיו. עלינו לקבל כמות־שהוא, את מה שלמד פרוסט מנסיון חייו. אלא שפרוסט ראה לא רק שחורות בלבד: הוא מכיר בכוח־החיוב, המפרה, שביסודו של רגש־האהבה. „כיצד?” — אומר פרוסט לאחד מידי־דיו, — „אתה קובל על ייסורי אהבה? והרי מולך הוא!”

מתוך תיאור התפוררותה של נפש הפרט, בא פרוסט לתיאור תהליך התפוררותה של החברה הצר־פתית הבורגנית שבדורו. מורוא נוטה, משום־מה, להתעלם מערכו החברתי של „בעקבות הזמן האבוד”, שמבקרים רבים העלוהו בקנה אחד עם זכרו של סאָרְסִימון; והוא מסתפק בדיון נפרד ומצומצם בכמה צדדים חברתיים המסתמנים ביצירת פרוסט, במידה שהללו דרושים לו להשלמת פרקים אחרים. פרוסט ראה בעיניו המפוכחות את התהליך הדינאמי של תמורות החברה, ומבחינה זו יש עניין מיוחד בהשוואת מעמדם החברתי הרם של גבוריו בתחילת הרומן אל מעמדם השפל בסופו. ניתן לומר כי לגבי זמנו עשה פרוסט מה שעשה בלזק לגבי החברה הצר־פתית שבימי הראָסטאברציה.

נטיותיו הכמוסות.

לא פחות מכך חשובה אכזבתנו במגע־הגוף. אין המגע הממשי מגיע לעוצמת־העינוג המשוערת קודם. יופיו האי־גשמי של האהוב אינו אלא משל שהדמיון יצר. פרוסט מתאר בכמה דפים, בפרטי־פרטים, את בשיקתו הראשונה לאלבאָרְטין, ומעמיד, זה מול זה, את התענוג שבצפייה למגע־פיו בלחיה עם התחושה הנואלת שבמגע עצמו. ועל טעם המישגל הוא מרמז בפסוק אחד, בדרך־אגב: „בעילה (Possession) זו, שבה אין אנו כועלים, בעצם, כלום”.

הכוח העשוי להגביר את האהבה ביותר הוא, לדעת פרוסט, הקנאה. אפילו כשנלאה כבר לגמרי מאהובתו והוא מבקש לעזובה, עשויה הקנאה להחר זירו אליה, לטעת בו מחדש את ההרגשה כי בלעדיה לא יוכל לחיות, כי לא יוכל נשוא את מראָה בזרועות אחר. הוא גופו אינו מחייב את עצמו לשמור אמונים, אך כל סימן בגידה, ממשית או מדומה, שמצא באהור בתו, מוציא משלוותו, משנה את יחסו ואת עוצמת רגשותיו כלפיה. אלא שאנו נתונים גם לשליטתם של חוקי שכחת־הלב. וכשם שברגע מסוים הפעלנו את ה„זרקור” שלנו וכיוונו את אורו על „מוצג” מסוים, כך יכולים אנו לכבותו או להפנותו ל„מוצג” אחר. ואז תתגלה כל היחסיות שבדעותינו, מחשבותינו ורג־שותינו.

מורוא טוען נגד פרוסט כי השקפתו היא חד־

אבי המארכסיזם הרוסי

א. ה. קאר

עשר השנים שלהבא היו תפוסות ליריחו בלתי פוסק עם הנארוניקים. עמדתו של פלאכאנוב הוגדרה בשני מאמרים משנת 1883 ומשנת 1884. הסור ציאלזם והמאבק הפוליטי וכן חילוקי דעותינו; וקרי המדיניות הכוללים שניתנו כאן לא היו טעונים תיקון או תוספת של ממש במשך עשרים שנה. פלאכאנוב טען שהאכרות הרוסית היא בלתי-מהפכנית מיסודה; שהעדה האכרית אינה עשויה להתגלגל אלא ברכר שנות זעיר-בורגנית, ולא בסוציאליזם; שהמהפכה תגיע לשיאה בתפיסת השלטון בידי הפועלים התעשייתיים; ושהצעד האחרון הזה לא יתכן אלא בתנאי דמוקרטיה בורגנית, שהשגתה היא איפוא המטרה המהפכנית הראשונה והקרובה. ההישענות על מרידת איכרים כמקור המהפכה כמה כנארכיזם; התביעה לתפיסת השלטון לאלתר בידי הפועלים הריהי "בלאנז קיזם". אך רעיונות אלו נקלטו באטיות כזו, שבהר פיע פלאכאנוב בשנת 1889 בפאריס בפתיחת הקונגרס של האינטרנציונל השני ובהכריו כי "המהפכה הרוסית תנצח כמהפכה פרולטארית, או שלא תנצח כלל", הביע פרדוכס נועז.

כך היתה התמונה בשעה שיצא לנין בפולמוס חריף כנגד הנארוניקים בשנת 1894. בתוך כך היה הקאפיטאליזם הרוסי, בהמצתו רבת-הכוח של ויטא, גדל במהירות כבירה; ראשונות בשביתות והפגנות רציניות פרצו בפטרבורג; ודעותיו של פלאכאנוב התחילו מתאשרות במציאות. קבוצות מארכסיסטיות קטנות צצו בערים הרוסיות הראשיות. מצד אחר, השלטונות עדיין היו רואים את המהפכה בנוסח נארוניקים וטרוריסטים בלבד; וממילא לא קיבלו בפנים זעומות את הופעתה של כת חדשה זו שהתחילה מפלגת את התנועה המהפכנית, שלכאורה לא הטיפה לפעולה לאלתר ושעיקר התעסקותה היה בניית תוח גידולו של הקאפיטליזם הרוסי. במשך שנים אחדות היו חיבוריהם של המארכסיסטים, ובלבד שלשונם למדנית ולא מתגרה, זוכים לגושפנקה של הצנזורה. זו היתה תקופת "המארכסיזם הליגאלי", כשמו שנודע בו לימים.

נסיבה מזורה זו מסבירה מדוע היה חיבורו הפירלוסופי הראשי של פלאכאנוב היצירה החדשה שנתפרסמה ברוסיה לפני המהפכה. הוא סיימה בלונדון בשנת 1894. היא הועתקה בידי מארכסיסט רוסי צעיר ונלהב, פוטרסאוב שמו, שלקח את כתב-היד לפטר

לפי הנוסח המקובל בספריה-הלימוד, פלאכאנוב הוא "אבי המארכסיזם הרוסי". כמאמר אחד החסידים הנלהבים, הוא הוריד את עשרת הדיברות של מארכס מסיני ונתנם לנוער של רוסיה. הוא היה מורו המופר של לנין במארכסיזם, והניח את יסודותיה של הסרציאל-דמוקרטיה הרוסית. לידתו ב-1856, הגיע לפרקו כמהפכן בתנועת הנארוניקים, ועזבה בשנת 1879 על שאלת הטירור האינדיבידואלי אשר אותו פסל כחסרת-ועלת ובלתי-מתאים. רצח אלכסנדר השני בשנת 1881 הביא לידי מאסר מהפכנים בהמון; ופלאכאנוב ברח לחוץ-לארץ.

שתי השנים הבאות היו מכרעות. עזיבתו את הנארוניקים בגלל מדיניות הטרור, ופשיטת-הרגל הגלויה לכל, של אותה מדיניות לאחר 1881, הניעו את פלאכאנוב לבדוק מחדש את עיקרי הפילוסופיה של תנועת הנארוניקים — את האמונה שהאכרות היא הכוח המהפכני של רוסיה לעתיד. אמונה זו, שקיימה על ידי מסורת ארוכה של מרידות-אכרים ומנהיגי-אכרים מהפכניים, למן סטאנקא ראוין ועד פוגאצ'וב, היתה מקובלת על הכל במערב כבמזרח. מארכס עצמו נתן חיוק לסברה הנארונית החביבה כי הקומונה האכרית הרוסית עתידה להתגלגל בחברה סוציאליסטית בלי שיהיה ביניהן שלב רכושני.

תביעת פלאכאנוב למקום בולט בין עושי מהפכת אוקטובר יסודה בהבחנתו, המקורית במבריק בשנות השמונים למאה הקודמת, שהקאפיטאליזם הולך ומכה שרשים ברוסיה, שהתפתחותו תיצור פרולטריון רוסי, ושפרולטריון זה, הוא ולא האכרות הרוסית, עתיד לשמש הרוח החיה במהפכה הרוסית וצידוקה האידיאולוגי. לא היה איפוא טעם להוציא את רוסיה חוץ לסכימה המארכסיסטית האדוקה. מגמת מחשבתו של פלאכאנוב היתה גלרית בשנת 1882 בשעה שפירסם תרגום רוסי של "המאניפסט הקומוניסטי", אף על פי שהקדמה מראה שעדיין לא היה מארכסיסט. בשנה שלאחריה יסד, עם שניים מחבריו הקרובים בגלותו, פאוואל אפסלרוד ווארה זאסליץ, קבוצה בשם "שח"רור העבודה", ולה פרוגרמה מארכסיסטית. פלאכאנוב היה אביה הבלתי מפקפק של הסוציאל-דמוקרטיה הרוסית, הן כתורה והן כהסתדרות.

המטריאליזם ההיסטורי ומתנגדיו
מאת ג. ה. פלאכאנוב. ספרית פועלים 1950.

על כל פילוסופיה מארכסיסטית), הריהי מעלה בתוך המדיניות המהפכנית את בעיית תפקידיהן השונים של פעולת ההמונים, הספונטאניות, התלויה במצבים חמריים אובייקטיביים, ושל מנהיגות, "מודעת", שיסודה בלימודה ותפיסתה של ההלכה המהפכנית. האיוון הוא דק כל-כך עד שהכותבים העושים בדראמה המהפכנית נתונים בסכנת תמיד של הכרעת הכף לצד זה או אחר. פלאַכאנוב, בנסחו את התורה כדי הגינות, נוטה בדרך כלל לצד אלה המצפים להבשלת התנאים האובייקטיביים, שילידו את הפעולה הספונטאנית. כהכתב המהפכני העיקרי, "ההיסטוריה נעשית על ידי ההמונים", אימר בפסקה מפורסמת "...עד שאנו מכירים את מנהיגי הצבא המהפכני, את קציניו וסמליו של הצבא המהפכני, הרי הצבא עצמו נברא והולך על ידי מיצעה נמנע-ההיפוך של ההתפתחות החברתית".

לנין, לעומת זאת, הרחיק לכת לפעמים עד להדיאג — ביחוד בחוברת המפורסמת שלו משנת 1902 "מה לעשות?" — בהטפת הצורך במנהיגות מודעת הפועלת, "מבחוץ" על ההמונים הנרפים בדרך כלל. רעיון זה היה אבי תפיסתו של לנין את המפלגה הסוציאליסטית-מקראטית הרוסית כקבוצה ממושמעת ביר תר של מהפכניים מקצועיים. רק בדרך זו אפשר להכשיר את ההמונים למהפכה: "אין פעילות מודעת של הפועלים בלי סוציאליזם-מקראטיה". עמדה זו היא אשר עוררה על לנין, פעם בפעם, קיטרוגים של "בלאנקיזם" ו"באקוניניזם". לפי הפירושים דהאידנא, תרומתם העיקרית של לנין וסטאלין לתורת המאס-ריאליזם הדיאלקטי היתה "לגלות את תפקידה הפעיל של התודעה".

שוני זה היה יסוד הקרע, להלכה ולמוג, שנתגלע להבא בין פלאַכאנוב ללנין. אך לעת עתה היה הכל כשורה. כשביקר לנין את האיש הזקן בויניבה בשעת מסעו הראשון בחוץ-לארץ בקיץ 1895, עדיין היו היחסים יחסי רב נערץ ותלמיד חריף. עם שובו לררסיה נאסר לנין בדצמבר 1895 ובילה את ארבע השנים בכלא או בסיביר. עם זה לא נבצר ממנו לעקוב ולענות אמן אחרי הפולמוס הנמרץ של פלאַכאנוב עם "המארכסיסטים הליגאליים" ועם ה"אקונומיסטים", שביקשו לרוקן את המארכסיזם מתוכנו המהפכני בהיר תם נזהגים בו מנהג תורת התפתחות כלכלית גרידא; והוא קידם בהתלהבות את הנסיון הראשון בשנת 1898 להקים מפלגה סוציאליסטית-מקראטית רוסית.

כשהופיע לנין מגלותו בשנת 1900 פגש את פוטראסוב ועוד מהפכן צעיר, מארסוב שמו, השלר שה רקמו תכנית להקים עתון מהפכני עממי בשם "איסקרא" ("הניצוץ") ומאסף מארכסיסטי רציני בשם

בורג ומצא לו מרל. מתנאי פירסומו מוסבר גם כן מדוע נדחה השם שבחר פלאַכאנוב לכתחילה ("להגנת המטריאליזם"), מפני לשון-עקיפין חסרת-פשר ולפיכך חסרת-דופי, "לשאלת התפתחותה של ההשקפה המרניסטית על ההיסטוריה". הספר הופיע בימים האחרונים לשנת 1894, וניתן עליו תאריך 1895, ומיד קרא בו לנין ופירשו מתוך הסכמה שבהתלהבות לפני החוג המארכסיסטי בפטרבורג. הצלחתו היתה מהירה ונתקיימה לאורך ימים. לנין אמר לימים שעל הספר גדל דור שלם של מארכסיסטים רוסים*.

"להגנת המטריאליזם" (שלאחריו באו, כעבור שנה, מסות בתולדות המטריאליזם), הוא הסבר שיטתי, סדור ויעיל של ההלכה המארכסיסטית במטריאליזם הדיאלקטי. החל במטריאליזם הצרפתי במאה השמונה עשרה, אשר לוק נראה לו כמחולל, הולך פלאַכאנוב ומפרש כיצד חדר רעיון מלחמת-המעמדות לתוך המחשבה הצרפתית במחצית המאה שלאחר 1789, והריהו עובר מכאן אל הסוציאליסטים האוטופיים ואל הפילוסופיה האידיאליסטית הגרמנית ומראה לביסוף כיצד "המטריאליזם החדש" של מארכס נובע מכלל המקורות הללו. זולת הפולמוס הארוך מדי כנגד ה"סוביאקטיביסטים" הרוסים בני-זמנו, עמד טעמם של כל הדברים הללו במידה, מפליאה. אין למצוא הרצאה טובה יותר של המטריאליזם הדיאלקטי כפי שיתפרש למארכס (ולנין).

עיקרו של המאטריאליזם הדיאלקטי, בניגוד לזה המיטאפיסי, או הסטאטי, הוא שילובו של יסוד הניגוד, המאבק והתנועה לתוך הסברת המציאות. דבר זה פוטר את המאטריאליזם מן הדאטארמיניזם המשתמע מן ההלכה בצורותיה הנוקשות, אך-מטיל סימני-שאלה כלפי טבעם של הכוחות המחוללים את התהליך הדיאלקטי. בהניחו שמקור-המקורות יימצא בתמורות בתנאי החמריים של הייצור, אין מארכס טוען כביכול שהללו מתחוללות באורח אבטומטי או בלי התערבותו המודעת של הרצון האנושי החפשי. במכתב מפורסם שנכתב בשנות חייו האחרונות, מר-חיב אַנגלס לכת עד כדי הדייה שהוא ומארכס אפשר הפריזו לעתים בתפקידו של "הגורם הכלכלי" והזניחו את "שאר הגורמים בפעולות-הגומלין שבתהליך ההיסטורי". הנה כי כן, ההלכה של המטריאליזם הדיאלקטי הפסדה בפשטנות הכוונת שימחסים לה לפרקים יוצא בשכר הדקות הנקנית לה.

תורגמה התורה המארכסיסטית על האדם והחומר ללשון המדיניות המחשית (תרגום זה חובה הוא

* הוא "המטריאליזם ההיסטורי ומתנגדיו", שיצא בתרגום עברי, זה לא כבר, כנ"ל.

עוט או "מאנשאביקים"; ובידי לנין ופלאכאנוב ניתנה מרות גמורה על "איסקרא", כלי ביטוי של מדיניות המפלגה.

פלאכאנוב הגיע עתה לשיא ולמיפנה כאחת. הרבה ביאורים ניתנו לשלב הבא. אף שעדיין לא הגיע לחמשים, רבו תלונות על בריאותו; אפשר ולא היה לו הכוח והסובל הגופני להתמודד עם יריבו הצעיר שדחף אותו למקום שלא רצה ללכת. פלאכאנוב על פי טבעו איש מתון היה — איש העט יותר מאיש המעשה. בדברים אפשר היה לו להיות חד ושנון למדי. בועידה הרגין את הצירים, אף עורר שריקות. בהכריו בהגיון פגום פחות מן הרומית שלו: *salus revolutiae suprema lex* אך בפרעל ממש היו האדרת הפגיון מאוסים עליו. הטבע הכשיר לבנות הלכות על המהפכה, אך לא לעשותה. סטאלין, בלי חסד, כורכו יחד עם קאוסקי בין "בעלי ההלכה" שתפקידם נגמר בשעה שהמהפכה מתחילה למעשה.

סיבה אחרת לקרע הובחנה על ידי קרופסקאיה בשעה שהעירה כי "לאחר מיפנה המאה איבד פלאכאנוב את הכושר להבין את רוסיה". ככל ראשוני המהפכנים הוא היה "אישה-מערב" בלשון המחשבה הרוסית של המאה הי"ט; והרי עד לשנת 1901 כבר ישב זה עשרים שנה ישיבה רצופה במערב אירופה. הוא ספג מתכונותיו המתונות, וכן קצת מתכונותיהם הנוקשות, של הראציונליזם והראדיקאליזם המערבי — את ההומאניטאריות שלהם, את אמונתם בקידמה סדורה, את תיעובם לאלמות ולתמורה חטופה או קסטרוזה. ניטלה ממנו היכולת להבין את המהפכה הרוסית — או להבין את לנין.

לעיקרו של דבר הקרע בין פלאכאנוב ללנין הוא הוא שהפריד בין מאנשאביקים לבלושאויקים. שניהם קיבלו את סדר-הדברים שהונח ב"מאניפסט הקומון ניסטי": מהפכה בורגנית דמוקרטית קודם ומהפכה פרולטארית סוציאליסטית אחר כך. שניהם הסכימו שרוסיה היא לפי שעה רק על סף המהפכה הבורגנית, שהתפתחות הקאפיטאליזם הרוסי מחישה בהכרח את בואה. פלאכאנוב, בעלי-ההלכה, יחד עם המאנשאביקים, הסתפק בסכימה נקיה זו. לנין, המהפכן המעשי, קצרה רוחו משנת 1901 ואילך למדיניות זו, שעד למעמד בלתי-מסוים שלעתיד אין לו לפרולטריון כמעט אֶל־מה ליחל ומה לעשות — זולת אולי לקדם את התפתחות הקפיטאליזם, אויבו ומדכאו הגדול. בשעה שלנין ביקש להימלט מן הדילימה הזאת, לקרב את המהפכה הבורגנית על ידי ברית בין הפרולטריון טאריין והאכרים ולהציעה בהקדם האפשרי אל השלב הסוציאליסטי, דוקא באותה שעה נתקל בהתנגדות

"זאריא" ("השחר"), אשר יופיעו אישיו באירופה. פוטרסאנוב, שהיו לו קרובים עשירים, הוא שהשיג את הכספים ונראה שהוא בתחילה הרחיק התייה במיפ (פוטרסאנוב נעשה מאנשאביק בשנת 1903 ומת-נגד חריף של המהפכה הבולשאוית לאחר 1917). שלרשת האנשים הצעירים נסעו, אחד לאחד, לשוויי-צרית להציע את התכנית לפני פלאכאנוב וחבורתו. לא בלי קשיים, הגיעו לכלל הסכם. למערכת כתבי-העת נקבעו פלאכאנוב, אכסלרוד, זאסולין, לנין, פוטרסאנוב ומארטוב.

אפשרויות החיכוך נתגלו בקרוב. פלאכאנוב, הזקן שבחבורה וגם, בלי ערעור, הארי שבחבורה, היה בעיניו ובעיני השאר המנהיג הרוחני. לנין נתגלה עז-מהרה כגובה משכמו ומעלה משאר העורכים, במרצו, בבהירות דעותיו ובהחלטתו התקיפה ליסד גם הלכה מהפכנית גם מפלגה מהפכנית מאורגנת. המטרה הראשונה חייבה, נוסף על מילוי טורי "איסקרא", פירסום פרוגרמה של המפלגה; האחרת, קריאת ועידת מפלגה שתחדש את העבודה שהחלה ונפסקה בשנת 1898.

פלאכאנוב לבו היה עם שתי המטרות. הוא ניסח תכנית על-פי ראשי-הפרקים של זו שחיבר בשביל חבורת "שחרור העבודה" חמש-עשרה שנה ועשרים שנה קודם לכן. קרנו של פלאכאנוב היתה רמה; וכמעט בפעם האחרונה בחייו היה לנין מוכן להכנע בפני סמכות גבוהה ממנו, ומכל מקום להתפשר עמה. "ויתור" רב-משמעות השיג לנין בדינאים אלו עם שילובה בתוך הפרוגרמה של ההלכה המארכסיסטית על "הדיקטטורה של הפרולטריון", שלא מצאה מקום — ודבר זה אופייני הוא — בתוך הטייטה של פלאכאנוב. אחת הטענות שהטיח לנין כלפי פלאכאנוב כעבור שנים רבות היתה שלא השכיל לדון ביחס המהפכה אל המדינה.

ועידת המפלגה, שנועדה בבריסל ואחר-כך בלונדון בקיץ 1903, היתה מרובת מכשולים יותר. היא קיבלה את הפרוגרמה בלי קושי, אך נחלקה על תקנות המפלגה. כאן הציע לנין נוסחה של חברות במפלגה שעלתה בקנה אחד עם תפיסתו את המפלגה כצבא ממושע של מהפכנים מאומנים ופעילים. קרנו של הרב הכריעה עד כאן את הכף לגבי התלמיד; אך תקיפותו ופסקותו של התלמיד סחפו עתה את הרב גופו. פלאכאנוב תמך בלנין כל ימי הועידה — דבר זה לא הציל את לנין מתבוסה בשאלות התקנות. אך נהפך הגלגל, וחבורתו זכתה לרוב עם בחירת ממוני המפלגה. לנצחון זה היו שתי תוצאות. על שום כך נודעו לנין וחסידי לימים הבאים כאנשי-הרוב או "בולשאויקים", והאחרים נודעו כאנשי-המיעוט.

כאנוב בעוז תורת "תבוסנות" ומלחמת-מעמדות. וכ"תב כי "הסוציאליזם-דמוקראטיה הבין-לאומית אי אפשר לה שלא לקום ולמרוד במלחמות בין-לאומיות". עתה הופיע כסניגור להגנה לאומית על בימה סוציאליסטית בלזאן, ונכחו, במפתיע, לנין זועם. קרופסקאיה, המספרת את המעשה, מודה כי רוב הקהל תמך בפלאכאנוב.

באביב 1917 הרשתה מהפכת פברואר לפלאכאנוב לחזור לרוסיה לאחר הפסקה של שלושים ושש שנה. הוא השתתף ב"ועידה הדמוקראטית" המפורסמת במוסקבה וגינה את הבולשעוויקים גם לפני מהפכת אוקטובר גם אחריה. הוא כתב אחרי-דבר למאמרו בן שלושים וארבע השנים על "הסוציאליזם והמאבק הפוליטי" (זו לא נכללה במהדורה הסובייטית המקובצת) ובה האשים את לנין בחידוש מינות של נארוודניקים בהניחו כי הגשמת הסוציאליזם עשויה לבוא במועד אחד עם מיגור המישטר הישן, והתנבא ל"נזק איום" שיבוא עקב הנסיון לכרוך את המהפכה הבורגנית יחד עם המהפכה הפרוליטארית. בשעה שקנאים מן המיליציה האדומה פרצו ובלשו בבית בצארסקוֹיֶא סיאָלו, שבו היה פלאכאנוב מוטל חולה, מחו ידידיו בפני לנין; ופקודה ניתנה בשם מועצת הקומיסארים העממיים, להגן על נפשו ורכושו של האזרח פלאַכאנוב. הערובה הגשמית נתלה לה בכך עלבון שבעל-פה. פלאכאנוב שוב לא היה "חבר" סוציאליסטי, אלא "אזרח" בורגני.

פלאכאנוב היה עתה בשלב שחפת מאוחר, ומת בטרם מלאה שנה למהפכה. לבקשתו נקבר בפטרוג-ראד ליד קברו של באַלינסקי. הבקשה היתה אופיינית לזיקתו הפוליטית באחרית שנותיו. באַלינסקי — זה "איש שנות-הארבעים" הטיפוסי — התפתח והגיע מעמדת שמרן הגליאני לעמדת ראדיקאל פוליטי היגרי-ליאני. הוא סיים במקום שפתח מארכס, ובמותו צעיר היה תמיד בחלוצים בין בני-זמנו. מלאכתו העיקרית של פלאכאנוב, להמציא בסיס מארכסיסטי לתנועת המהפכה הרוסית, נעשתה עד שהיה בן ארבעים; והגם שהאריך ימים עד שנסוג לעמדה שלא היתה רחוקה מזו שסיים בה באַלינסקי, הרי הישגו נותן לו מקום בן קיימא בין ההוגים הרוסים. הריהו אולי האדם היחידי שלמרות ריבו עם לנין עדיין דבריו מוכרים ברחשי כבוד בברית-המועצות.

חריפה, בשם האורתודוכסיה המארכסיסטית, מצד פלאכאנוב והמאנשאָוויקים.

מבחינה פסיכולוגית ופוליטית הרי הקרע כבר הגיעה שעתו בשעה שפלאכאנוב ולנין חגגו את נצחונם המשותף בועידת 1903. פלאכאנוב זועזע עד-מהרה מהמסקניות הסרת-הריתוי שבה עמד לנין לקצור את פרי הנצחון. בין המאנשאָוויקים, אשר לנין עמד להוציאם מן העדה, היו רוב ידידיו וחבריו הוותיקים של פלאכאנוב. המשמעת המפלגתית החמורה בעניני דעות וארגון שביקש לנין לכופ, וזה היתה לפלאכאנוב, בעל המושגים המערביים על ארגון ותע-מולה פוליטית. ולמורת רוחו של לנין, התחיל פלאַכאנוב לדבר בזכות ההתקשרות עם המתנגדים. לפני סוף 1903 התפטר לנין ממערכת "איסקרא"; פלאַכאנוב צירף אליה את החברים הקודמים שנדחו על ידי הועידה. מאנשאָוויקים כולם; "איסקרה" נעשה כל-י ביטוי מאנשאָוויקי; ולנין לא נשאר לו אלא לארגן את הבולשעוויקים שלו כסיעה עצמאית.

שנים-עשר החדשים הבאים ראו סידרת מאמרים קטלניים של פלאכאנוב נגד לנין והבולשעוויקים. על "מה לעשות" של לנין * השיב פלאכאנוב ב"מה לא לעשות". לנין הוכרו לאשם בטיפוח "רוח כיתתית של החרמה", בנטיילת זכות לפעול "מתוך ציות לחוש מעמדי שאינו עלול לטעות", ב"ערבוב הדיקטאטורה של הפרוליטאריאט עם הדיקטאטורה על הפרוליטאר-יון". פלאכאנוב היה בעל-פולמוס בקי. בשפע מובאות הוכיח כי לנין, בהדגישו בתוקף את ענין ה"תודעה", הקים לתחייה את המינות האידיאליסטית של האחים באזאָר שמארכס הוקיעה בשנות הארבעים למאה ה"ט, וכן שבתביעתו להקמת צבא מהפכנים מקצר עיים הריהו תלמיד של באקונין, ולא של מארכס. והרי הדבר אופייני (אף שבצד שכנגד היה יסוד מספיק לעורר זאת) שטענות פלאכאנוב נסבו תמיד על ענין ההתאמה למארכס, ולא על תועלתם המעשית של דרכי הפעולה המוצעים. פלאכאנוב נשאר תורני ואקדימי עד הסוף.

שאר דרכו היה זרוע היסוס ואכזבה. הוא לא נער שה מעולם למאנשאָוויק אָדוק, ובשעת הויכוחים המפלגתיים של השנים הבאות נמצא לפרקים אף במחנהו של לנין. הפגישה האחרונה בין שני האנשים היתה לאחר פרוץ המלחמה בשנת 1914. עשר שנים קודם, בימי מלחמת רוסיה יאפאן, הטיף פלאַכאנוב

רשימות

עם המשבר בקיבוץ המאוחד

א. אופיר

זה שנים אחדות מזעזע את אשיות הקיבוץ המאוחד המאבק הרעיוני הגובר בין שני הגושים הגדולים שבתוכו. עתה בשל, כנראה, בעיני מנהיגות הרוב בקיבוץ, התנאים לנסיגות של לחץ אדמיניסטרטיבי-ארגוני חריף ביותר, ולחץ זה הוא אשר התמיר את המצב הפנימי לאין שיעור.

הקיבוץ המאוחד נוסד ונישא על ידי גופים וגרעינים בתנועה הקיבוצית, שהיו נמנים עם אסכולה ציבורית-רעיונית משותפת, הם אנשי „אחדות העבודה“, שחונם היה אחדות מעמד הפועלים לחטיבותיו השונות: המקצועית, המדינית והקיבוצית ההתישברית. בחותם חזונה ודרכה של „אחדות העבודה“ היתה טבועה יצירתו של הקיבוץ המאוחד. אך שלא כקיבוץ הארצי מסודו של „השומר הצעיר“ — שקדם לו בחצי שנה — הוא לא הטיל על חבריו את חובת הקולקטיביות הרעיונית. שעריו היו פתוחים לכל חבר בהסתדרות, אולם גם אז נמשכו כל הפונים לתנועה הקיבוצית לשלושה זרמים. חברי „השומר הצעיר“ — מרוב הארצות — חרץ מברית-המועצות — פנו ל„קיי בוך הארצי“; חברי „התאחדות“ ו„הפועל הצעיר“ — ל„חבר הקבוצות“; וחברי „אחדות העבודה“ והקרובים לה — ל„קיבוץ המאוחד“. היו גם יוצאים מכלל זה: המעטים מבין חברי „פועלי ציון“ שמאל, שבחרו בחיי קבוצה, הלכו ל„קיבוץ המאוחד“. פרק מיוחד קובע לעצמו „השומר הצעיר“ מרוסיה (ומכמה ארצות הקשורות בו), שמתוך נאמנות לחזון האחדות בתנועת הפועלים, בעיקר, נתן את ידו ליצירת הקיבוץ המאוחד, כמבטא את מגמת האחדות בתנועה הקיבוצית. ביסודותיו ותקנותיו של „הקיבוץ המאוחד“ לא נאמר, כמובן, דבר על זיקתו האירגונית אל „אחדות העבודה“ — פשוט, משום שמבחינה ארגונית פורמאלית לא היה חלק ממנה. עם זה הודגש כי „הוא קשור במגמתו הרעיונית והחינוכית עם התנועה הציונית סוציאליסטית של פועלי ארץ-ישראל“. תקנה זו הניחה את שעריו הקיבוץ פתוחים לכל אדם שהוא ציוני וסוציאליסט. ושמה היה מקום לצל של ספק, באו והוסיפו: „קשרינו עם המפלגה הם אורגניים“. משמע שהיתה אכן דרגה שהיא למעלה מן הקשרים הארגוניים המקובלים. אותם הקשרים היו הדדיים —

לא רק מצד חברי הקיבוץ כלפי המפלגה, אלא גם מצד המפלגה ואנשיה, אשר ליוו את התפתחותו של הקיבוץ בחרדה ובאהבה וסייעו לו ככל אשר השיגה ידם. כאשר עמדה „אחדות העבודה“ על סף האיחוד עם „הפועל הצעיר“ היה הדבר למאורע גדול ברחבי הקיבוץ. במועצת האיחוד עם „גדוד העבודה“ הובאה בשורת האיחוד המדיני הזה: „בעוד שבוע תהיה הוֹפּענה של התלכדות בשטח הפוליטי“.

ב.

ההתלכדות המדינית חייבה בדרך הטבע גם את האיחוד הקבוצתי בפנים המפלגה. אולם בשטח זה נשתבשה הדרך, ובעובדה פאטאלית זו נערץ שורש המבון שאליו הגיע הקיבוץ עתה. הגיון ההתפתחות הפנימית בתנועה הקיבוצית הוליד לקראת התקרבות מתמדת בין חלקיה והעמיק והוליד את הכרח מיוזגה במסגרת כוללת אחת. דבר המובן מאליו, אילו נתגשם מיוזג זה היה יוצר מנוף רב-כוח נוכח המשימות החלוציות הכבירות שעמדו לפני התנועה הקיבוצית כולה, ושעמן נאבק עד-כנה קשה כל זרם זרם בפני עצמו. רבים חזו את ההתפתחות מחויבת-המציאות, גם את האפשרויות המבורכות הצפויות באיחוד, גם את הסכנות הכרוכות בהעדר ליכוד טבעי זה. ההבדל לים העקרוניים והמעשיים בין קיבוץ גדול לקבוצה קטנה ניטשטשו. עוד בשנים הראשונות לאחר איחוד המפלגות, נוכח כל אדם חסר-פניות כי התנאים האובייקטיביים, המשקיים והחברתיים, הציבו גבול להתרחבותה הבלתי פוסקת של היחידה בקרב הקיבוץ המאוחד. לעומת זה פרצה הדינאמיקה המשקית והחברתית בתוך הקבוצה הקטנה את מסגרתה המקובלת משנתקברו שני טיפוסים היחידות זה לזה, לא היה בחילופי הגונים והדגשים שנותרו משום מכשול רציוני בדרך ההתלכדות והאיחוד. והרי המפלגה המאוחדת בארץ ובגולה, הוצרכה, להוותה, להתיר ולטפח תנועות נוער נפרדות ומתחרות כחיל-מילואים לשתי מסגרות קיימות בתוך מפלגה אחת. קושי זה מנע מאת מתנגדי האיחוד לערוך את מלחמתם בגלוי ובאומץ-לב הראוי לאנשים העומדים על דעתם, ואפילו יש בה משום אפיקורסות. הכל, לרבות השוללים, תמכו בועידת המפלגה ברחובות בהחלטות להגשים את האיחוד הקיבוצי ואיחוד הנוער, אכן בהרמת ידיים זו בעד הגשמת האיחוד, שלא האמינו בו ולא רצו בו, כבר

ג.

כינוסם של חברי מפלגת פועלי ארץ-ישראל בקיבוץ המאוחד, שנערך זה לא כבר באפיקים, הוא בא מת השני במנין משעה שנתפס הקיבוץ המאוחד ברשת הפלגנות השלטונית. כינוס האזהרה הראשון היה באפיקים לפני שמונה שנים בשעה שאימת הפילוג במפלגת פועלי ארץ-ישראל תלויה היתה על ראשה של תנועת הפועלים בארץ. חברי הקיבוץ הנאמנים עם האחדות המדינית והמעמדית של תנועת הפועלים — ועם מגמת האחדות הטבעה ביסוד הקיבוץ המאוחד — התכנסו באותה שעה כדי להעמיד את הרוב בקיבוץ, שהיה הרוח החיה בסיעה ב', על הסכנה הנשקפת גם למפלגה גם לבית הקיבוץ הנשען עליה. בגילוי-הדעת של אותו כינוס ראשון נאמר: „בחרדה עמוקה אנו חיים את המתרחש במפלגתנו נאחז הצפוי לקיבוץ ומשקיו מההתגודדות הסיעתית בתוכה. הוזהר תו של חלק אחד בקיבוץ המאוחד, ובתוכו חברי הנהגתו, עם סיעה אחת במפלגה, עלולה להביא, תוך כדי הסתבכות העניינים, לסיכון השלימות החברתית בקיבוץ המאוחד וישוביו. מתוך אמונה עמוקה, שעל מות הבית הקיבוצי יקרה לכל חברי הקיבוץ, הננו פונים לכל חברי הקיבוץ המאוחד והפעילים בתוכו בקריאה חברתית לעשות מאמץ משותף, כדי לבטל את המסגרות החוצות בינינו בתוך תנועה אחת. כללנו יודעים כי אנשי סיעה ב' ובראשם חברי הקיבוץ המאוחד, לא שרו לאזהרה ההיא. רוח הפלגנות המדינית גברה על החרדה לגורל הקיבוץ. ועקב הדבר הזה, הננו עומדים מקץ שמונה שנים נוכח סכנת התפלגותו המחללת של הקיבוץ אשר רק בשמו הרשמי בלבד עדיין הוא „מאוחד“. התפול איפוא גם האזהרה בכינוס האחרון על אנשים אטומות?

ד.

נוכח הסכנה המרחפת על הקיבוץ, עומדים מנהיגי הרוב ומסווים — או אף מכחישים — את המצב את המרה בפנים. ואין הם מרפים משיטה זו גם בעצם הימים האלה, כשחיי החברה בישובים אחדים נשברו ללא תקנה. אחת הדוגמאות למשחק-העלמה זה אתה מוצא בהודעה אחרונה של הרוב: „ובקיבוץ כולו קיימים יחסים אישיים וחבריים טובים, הנובעים מחיי הגשמה משותפים אעפ"י שלעיתים מתעוררת מתיחות בגלל הויכוחים הפוליטיים“ („דבר“, 12 בפברואר 1951). הנה כי כן מנסה הרוב לטשטש את תמונת המציאות החברתית הקיימת בישובים שונים אשר הוא יצר ועיצב אותה במרדיו. ועדיין הוא עושה להגברת הריב והמתיחות. עד שלא רפתה המחלוקת במקומות נתעוררו רוחות מסכסכות במרכז. כי איך תובן שפת האימים על הרצאות מאות חברים

היה טמון סוד הפרישה והפילוג במפלגה, שבא שנים אחדות אחר-כך. הפרישה מחזון האחדות הביאה בהכרח לפרישה מן המסגרת שהיתה מכשירו הנאמן.

המפלגה ונאמני דרכו המקורית של הקיבוץ המאוחד בתוך המפלגה לא אמרו להשלים עם המצב הקיים ותבעו את פרעון השטר של ועידת רחובות. ואולם הרוב הנוכחי בקיבוץ המאוחד, שהיה מיעוט באותה שעה בהתנגדותו העיקשת לאיחוד, הצליח בתחבולות פסיכולוגיות וארגוניות שונות למלט את הקיבוץ מאסון האיחוד. בוועידת הקיבוץ בנען, זכו מחיבי האיחוד ברוב הצירים, אולם השוללים נמנו וגמרו למנוע — גם עלידי רמזים על פילוג בקיבוץ — קבלת החלטה מחייבת על איחוד. בהחלטה המפשרת נאמר כי הוועידה „לאחר בירור שאלת איחוד התנועה הקיבוצית, מחליטה להטיל על המועצה לבחור בוועדה לבירור כל אפשרויות האיחוד עם חבר הקבוצות. את תוצאות הבירורים יש להביא להכרעה לוועידה מיוחדת“. כשבא תור בחירת המוסדות המנהלים של הקיבוץ, לא הורכבו אלה לפי יחסי הכוחות בוועידה, אלא בהתאם „לצרכים האובייקטיביים של הקיבוץ“. ומוסדות הקיבוץ, אשר מיעוט הוועידה היה בהם לרוב, דאגו מצדם ש„הוועידה המיוחדת“ להכרעה בשאלת האיחוד לא תכנס אחת-עשרה שנה...

זה היה כשלוננו הגדול והגורלי של הקיבוץ המאוחד, כנושא ערכי האחדות החלוציים והמעמדיים. למן ועידת ימי נען נסוג הקיבוץ המאוחד — כגורם ציבורי חלוצי בעל-תנופה בתנועת הפועלים — אל הבדידות הבלתי מזהירה דהאידינא. שוללי האיחוד נתנו מכאן ואילך ביטוי מחשי ומפורש יותר לראייתם הרעיונית שחלה בדרכם. הם הגבירו ביתר שאת את הכוחות המפוררים שפעלו בימים ההם בקרב המפלגה. (נאמני האיחוד בקיבוץ המאוחד חשו בררנות המסוכנות המגשבות במפרשיהם של שוללי האיחוד הקיבוצי והזהירו — לשוא — מפני ההתברדות-ההתגודדות, שסופה פרישה ופילוג). הדימוי שוללי האיחוד כי ההתעסקות במשברים ארגוניים וחברתיים פנימיים תרופף את הלחץ המוסרי לתביעת האיחוד הקיבוצי? על כל פנים, לא הבינו כנראה, כי בדרך זו הם מסככים את עצמם בסבך טראגי, שהרי אין להניח כי בימי ההתגודדות הראשונים כבר גמרה מחשבת הפילוג בלבם. כוח עמידתם המוסרית נתערער לאורך כל החזית, וכשם שלא ידעו לעמוד במבחן תביעת האיחוד הקיבוצי שהבשיל מביניהם חלוצית פנימית, כן לא ידעו לשמור על שלימותו המדינית של מעמד הפועלים. בכשלון המבחן הראשון היה נעץ גרעינו של הכשלון האחרון.

שותפים לטראגי-קומדיה של מפלגה „מאוחדת“ בעלת שלושה מצעים. וראה זה פלא: אותם האנשים, שנוכח הזעזוע הארגוני-מדיני בתוך מפ"ם פנימה עמדו וניסו-חו פרוגרמה מפא"ית-קומוניסטית-טיטואיסטית כנגד הפרוגרמה הקומוניסטית המובהקת של הרוב, מנסים להתגבר על הזעזועים בפנים הקיבוץ באמצעים אדי-מיניסטרטיביים-שלטוניים. מדוע לא עמד להם כוח הניסוח גם כאן? או שמא חוששים הם מפני הסיכוי לעגון שוב בכח פוליטית מוכה ומקוצצת?

המצע הפוליטי, ההולם את מהותו, מגמתו והתפתחותו של הקיבוץ המאוחד, ניתן לו בעת יסודו, משהורקם על הזיקה למפלגת המעמד. עם השינוי שחל בעקרבות הפילוג מן ההגיון היה להתאים את מצעו ואת מבנהו לתמורות שחלו בקרב. ואם באחת ממועצות הקיבוץ בשלהי 1930 דיבר י. טבנקין על „ריכוז הכוח הארגוני והרעיוני במפלגה“, הרי, דומה, אין ברירה עתה אלא לקיים את ריכוז הכוחות הארגוניים והרעיוניים במפלגות, בלשון רבים, ולשחרר בדרך זו את הקיבוץ „יעודו הרעיוני“, אשר הבשיל פרי-באושים בדחפו גופים התישבותיים ותיקים לבקש מוצא למצוקתם בפילוג לפי קריהיכר מפלגתי. דא עקא, שניטלה מהנהגת הריכוז היכולת הנפשית והמחשבתית להסיק מסקנות מן התמורות הרעיוניות-פוליטיות שחלו בקרב הקיבוץ, ולא עוד אלא חולם הוא לעשותו מכשיר שלטוני-מפלגתי — על אחת כמה בהימוט אשיות מפלגת הפועלים המאוחדת.

שחרור הקיבוץ מסמכות קולקטיבית באותם השטחים שהפכו לו לשדות מוקשים לא יקצץ בערכו. אדרבה, רק יקים את השפעתו בתנועת הפועלים ואת שליחותו כגורם התישבותי ראשון במעלה. מיפנה מעין זה עשוי להצמיח ברכה רבה לקיבוץ ולרעיון הקבוצה, בשחררו את מלוא כוחו של הקיבוץ לתנופה חלוצית-התישבותית חדשה, אשר תנועת הפועלים בארץ זקוקה לה כלי-כך. אך לשם כך מן הצורך הוא כי בראש הפעולה היום-יומית יתיצבו אותם החברים שלבם, מוחם וזמנם קדש הם לטיפוחו של הקיבוץ — ושל הקיבוץ בלבד. אמת, קיומם של שני סניפים מפלגתיים ברוב הישובים הותיקים אינו, לכאורה, גורם המחזק את החברה-ששלומה תנאי להתפתחות בריאה של כל יחידה קולקטיבית, ואין צריך לומר בתקופה של תסיסה פוליטית ומתיחות של בחירות. ואולם אם תשתרש ההכרה כי בראש דאגתנו שלמות החברה והיצירה המשקית, ימצא גם הסדר שימעיט את המתירות עד למינימום שאין עמו זעזוע האשיות.

המשבר המפלגתי בקיבוץ המאוחד החמיר דוקא בשעת לא-זוהר לתנועה הקיבוצית, ואין ספק כי „פתרון“ המשבר הזה על דרך הפילוג עתיד לפגוע פגיעה חמורה מאד בתנועה הקיבוץ מעיקרה.

ותיקים מהקיבוץ אלא כנסיון להוסיף שמן על המדורה הבוררת בישובים מסוערים ומפולגים? כיצד תתפרש הסימתן של ועדות חינוכיות בפני חברי מפלגת פועלי ארץ-ישראל בעצם ימי הויכוח הנוגע בציפור הנפש של קיום מיעוט מתוך קומה זקופה בתוך הרוב במזכירות הקיבוץ המאוחד מנע השגת כל פשרה הגיונית על קבלת עולים וחברים נוספים באשדות יעקב, בלי למנוע זעזועים חברתיים נוספים ומיותרים. תחת זאת ניסה כוחו בהטלת מרות שלטון-נית על הרוב במשק לשם קבלת עולים חברי מפ"ם מתוך מגמה לשנות את יחסי הכוחות במקום לטובת מפ"ם, וזה בשעה שניטלה זה כבר סמכות מוסרית-חברתית ממרות פורמאלית זו של הרוב, הפועלת על-פי שיקולים צרים. הזעקה על פילוג קיבוצים בנרסח „המולדת בסכנה“ צלילה צליל חלול במקצת לאחר כמה פרשיות של פילוגים „שקטים“ שנעשו בכמה ישובים בידי הרוב ובברכתו. עכשיו משנסתבך הרוב בהנפת שוט „המרות“ על אשדות יעקב וגבעת השלושה, נחשפו כוונותיו לעיני הישובים כולם. איום ההוצאה מן הקיבוץ תלוי עתה על ראשם של מאות חברים ותיקים מבוני הקיבוץ וממיסדיו.

ולא זו בלבד. דוקא בשעת סערה פנימית, חברתית ומדינית, ראה הרוב צורך ליטול מהמיעוט את חופש פעולתו בגיוס נוער ועולים לישובים ולתאים בקיבוץ, המקופחים על-ידי הרוב. על-פי שיטת קיפוח זו אין חברות נוער נשלחות לישובים שאינם נאמנים על הרוב בהנהגת הקיבוץ המאוחד, וכל זה, כמוכר, „בהתאם לצרכים האובייקטיביים של המשקים“... ואם אין המיעוט מגלה נטיה יתרה להתאבדות חברתית, מיד מונף שוט חדש: אי קבלת חברים נוספים מקרב מפלגת פועלי ארץ-ישראל לוועדות במזכירות הקיבוץ העוסקות בפעולה זו.

קל יותר להשיב על השאלה מה יש לעשות לתיקון המצב, מאשר לומר מה אפשר לעשות נוכח עמדתו התוקפנית של הרוב. שהרי לא בעמדה פרוגרמטית שנויה במחלוקת או בנוסח חברותי-ארגוני אנו עוסקים, לפנינו חזיון חברתי-פסיכולוגי מיוחד במינו. הסכסוך הטראגי שלפנינו הוא עם קבוצה קנאית, שאינה יודעת גבול ומעצור בעת התלקחות מלחמת מעמדות — ואפילו על עברי פי תהום אינה חוזרת. קבוצה זו לשון הפשרה זרה לה ועשייתה אינה עומדת בפני ניתוח רציונאלי. וכי ניתן להשיג באמצעי השכל בלבד על שום מה נתנה קבוצה זו את ידה למזימת הפילוג במפלגת פועלי ארץ-ישראל, והרס ריקמות חיים חברתיות בקיבוץ? אכן יש בזה משום לעג הגורל, שהללו שאינם מגלים כושר נפשי לנסח מצע חיים משותף לרוב ולמיעוט בקיבוץ, או לחיות מתוך אחריות בתוך מפלגת מעמד, נעשו

שהכיר את כל פרטי הגבולות, ידע לשרטטם ולהעליר תם על נייר מפותיו ואף להתקין מהם תבניות-גבס. שירותו זה, ששירת זלמן לייף את מפעלנו באותם הימים, נודעת לו חשיבות גדולה לעיצוב גבולותיה הארוכים והמסובכים של מדינתנו.

הוא אהב את מקצוע הקארטוגרפיה ושיקע בו כוחות רבים. היה מוסיף לשכלל את מלאכת התקנת המפות בארץ, והגיע בכך להישגים ניכרים. כפעם בפעם היה מגיש ליישוב העברי מפה חדשה שיצאה מתחת ידו, שלב נוסף בהתפתחות עבודתו הקארטוגרפית. רבה היתה שמחתו כשסיים מפעל קטן אך רבי-ערך כגון תבליט של מפת ארץ-ישראל. היתה זו המפה הראשונה מסוג זה שהותקנה בידי יהודים. כשראה לי את התבליט בפעם הראשונה, בדירתו אשר בירושלים, עמדתי מיד על חשיבותו של הישג זה מבחינה מדעית, טכנית ואמנותית. ואמנם היתה זה גם הישג אמנותי מובהק. תבליט מפתו של זלמן לייף עלה מכל הבחינות על הרמה שהשיג התבליט שקדם לו. זה הותקן לפני שנים רבות בעזרת החברה האנגלית המפורסמת „הקרן לחקירת ארץ-ישראל“, עלידי אנגלי שקנה לו שם במעשהו זה, ובמרוצת הזמן עלה לדרגה של איש-צבא רם-מעלה במלחמת-העולם הראשונה, הוא הוא לורד קיצ'נר. זלמן לייף היה עוקב אחרי התפתחותו של מקצוע הקארטוגרפיה בארצות תרבותיות ושאף לטעת גם בארצנו את ההישגים האחרונים, המדעיים והטכניים, שהגיע אליהם מקצוע זה בעולם. הוא הצליח להגשים את שאיפתו ביסודו בישראל מכון פוטוגראמטרי לפי השיטות המשוכללות ביותר, וביניהן השיטה של התקנת מפות מתוך צילור מים מן האויר.

למפעלו זה נתן הרבה מחשבה ויוזמה. הביא מארצות-הברית מכונות ומכשירים חדשים, הכשיר צוות עובדים מקצועיים ופרש את רשת פעולותיו על כל הארץ. הוא חלם להפוך מכון זה למכשיר כביר, שכן ראה בו צורך חיוני מבחינה חקלאית, צבאית, כלכלית, וכן לשם הכנת תכניות לבנין ערים. עם מותו קודם-זמנו קיפח גם מוסד זה את יוזמו ומנהלו בתקופה הראשונה לקיומו, כשהוא זקוק עדיין לכיוון ולהדרכה מקצועית ומעשית.

ב

אך מצודת ענינו וידיעתו של זלמן לייף היתה פרושה מעבר מזה. הוא לא הסתפק בגיאוגרפיה ובארץ-כיאולוגיה, בטופוגרפיה ובהתקנת מפות. הוא לא צימ צם עצמו רק בידעת הארץ וטבעת הפיסי, אלא למד את תנאי-החיים של האוכלוסיה הערבית, על כל שכיבותיה ומעמדותיה, והגיע לידי בקיאות מפורטת בכל שאלות הכפר הערבי, מבנהו הדימוגרפי, תנאיו

על זלמן לייף

אברהם גרנות

חיוו של זלמן לייף משמשים מופת ליכולת ההישג של איש מן הישוב, אם הוא מחונן בסגולות של ידיעה מקיפה ועמוקה, שליטה שלימה במקצועו, ונכונות למלא תמיד את חובתו האזרחית. איש צעיר היה זלמן לייף, כבן חמישים בלבד, כשבא המות וניתק את חייו ופעלו. כמחצית ימיו עשה בארץ-ישראל; הוא הביא אתו מארץ-הולדתו, רוסיה, תעודת מהנדס חקלאי ועבד בארץ שנים רבות עבודת מודד. אבל במקצועו זה לא ראה אלא מסגרת לפעולה — מסגרת, שהוא הרחיבה והעמיקה, עד שהגיע לשיא היכולת ונחשב, בצדק, לא רק למודד הטוב ביותר במדינה, אלא גם לאחד המומחים המעולים בידעת ארצנו. ראשית עבר דתו בארץ היתה בחברת הכשרת הישוב שהיתה עוסקת ברכישת קרקעות בכפר ובעיר, וכך ניתן לו להכיר את הארץ מקרוב, כל שטח ושטח בה, כל כפר וכפר, כל נחל וואדי. הוא עשה מלאכתו כמודד במחיר צתו של יהושע הנקין, וידע להשתמש בהודמנויות המרובות שבאו לו מתוך שיתוף-פעולה זה היחיד במינו. בהתמדה ובשיטתיות, העמיק והרחיב את ידיעותיו. לא היה כאן לימוד עיוני, אלא חקירה במקום, התבוננות בכל פרט ופרט: בצורתו של השטח, במבנה האדמה על כל קווייה, אפיקיה ונחליה — ידיעה טופוגרפית מפורטת, שהקיפה כל גבעות הארץ ומישוריה, מים ונטיעותיה. וכך היה הולך ושונה ומגדיל בקיאותו בידעת הארץ, עד שלא היה דומה לו בארץ-ישראל. ידיעה זו, שהיה שואב אותה מתוך הסתכלות ישרה, קיבלה יתרון חיוני, בעומק ובהיקף, עלידי לימוד מתמיד בספריות ובארכיונים; ומכאן הגיע להתעניינות בתחומי המדע הגובלים במקצועות — גיאוגרפיה, היסטוריה, חקלאות, הידרולוגיה וארכיאולוגיה. וכך היה אוצר ואוגר בקרבו אוצר בלום של ידיעות, וכשהגיעה השעה — העמיד את אוצרו זה לשירות המפעל הציוני, ואחר-כך לשירותה של המדינה, היה שותף נאמן בכל מבחן שבא על המפעל והתנועה, וכל-אימת שהגיעה ועדת-חקירה — החל בועדה המלכותית וכלה בועדת האומות המאוחדות — עמד לימינם של האנשים, שהוטל עליהם להופיע לפני הועדות בשם התנועה, בעצה ובחומר, במספרים ובמפות.

שעתו הגדולה הגיעה עם הקמת המדינה. בפעילות השתתף בהתיעצויות ובישיבות שנערכו סביב לעצרת האומות המאוחדות בנובמבר 1947. בדיונים בבעית הצבת הגבולות, שעמדה אז בכל חריפותה, נועד לו לזלמן לייף, תפקיד ראשון במעלה. כאן עמד לו אוצרו הגדול, שצבר לו בכל שנות פעולתו הקודמות, מתוך

בירורן? הוא נענה לבקשתי בהתלהבות ממש, בדק את כתב-היד, קרא ושנה, חקר ושקל. בשיחות ארוכות ביררנו את השאלות, הפכנו בהן וחפשונו במשותף את הפתרון הנכון. שמחתי, שסמך את ידיו גם על גישתי לליבוץ הבעיות וגם על תוכן המחקר. לא אשכח את השיחות הללו, שהיו מלאות דיון מעשי ורצופות יחסי חברות ורצון לשיתוף-פעולה. בהקדמה לספרי הודיתי לו, בצורה מקובלת, מלב מלא הכרת תודה. היצאתי ידי חובתי במלים מועטות אלו? רבה היתה שמחתו, כשנטלתי את הספר, מיד כשיצא מתחת מכש הדפוס, ומסרתיו לידי — למי שהיה חבר טוב ושותף נאמן עמי באותה עבודה.

ג.

צנוע וענוותן היה ולמן לייף, וההתבלטות היתה למורת רוחו. מטבעו ביקש את הפשטות באורח-החיים, הליכה בדרך משלו, נאמנות לעצמו. כשנתגלה הצורך, שיקבל על עצמו עול של תפקיד רשמי, הכביד עליו דבר זה מאוד; והיה כמה לסיים פרשה זו, אם כי הבין את חשיבותה. הוא השתוקק לשוב לחדר-עבודתו, למפותיו ולספריו, לפעולתו הנעשית בשקט ובהתייחדות. עם יסוד המדינה והקמת מנגנונה נקרא לכהן כיועץ לשאלות-קרקע ליד שלושה משרדים ממשלתיים: משרד ראש-הממשלה, משרד החוץ ומשרד האוצר. הדברים שעסק בהם הקיפו מערכת חשובה של בעיות מדיניות, כלליות וערביות, לרבות שאלת הפליטים, והוא תרם תרומה בעלת ערך ללייף בונן. ובכל אלה שאף לצאת מתחום כהונתו הרמה, להיות שוב בלתי-תלוי, ולחזור לפיתנו הקודמת וליחידותו. כמה פעמים שמעתי מפיו: „רוצה אני להיות איש חפשי“, והייתי מזהיר בלבי: כמה יימצאו במדינתנו, שיהיו דומים לו מבחינה זו, אנשים שהגיעו לשיא הישגם, הפרטי והציבורי, וישאפו לוותר על כך, מרצונם הטוב, כדי להיות „אנשים חפשיים“?

ואמנם, חפצו ניתן לו: הוא עזב את משרתו בממשלה והסיר מעל כתפיו את האיצטלה הרשמית. אבל גם אחר-כך היה עומד לשירות המדינה ונענה לכל דרישה של אנשי הממשלה, אשר עמד עבד מתוך שותפות ושמלוא אמונם היה נתון לו. אבל לא הספיק לשמוח הרבה במעמדו זה „איש חפשי“, כי בא עליו המות בעדו צעיר, במלוא כוחותיו תרונניים והגופניים.

אין אני יודע, אם עמד הישוב על כך, מה קשה היתה המהלומה שניחתה על מדינת ישראל בלכתו.

הכלכליים והחברתיים. וגם ידיעתו זו חיתה לעזרה מרובה למפעלנו, הן בשעה שעמדו על הפרק השאלות הנוגעות לייצוב היחסים בין שני העמים בימי משטר המנדאט, והן אחר-כך עם קביעת גבולות מדינת ישראל, כשהיה צורך לברר כמה ענינים הכרוכים ביחסינו אל הערבים, כגון שאלת חילופי האוכלוסים, או שאלת הפליטים הערבים בימי וועידת לחאן.

בתוך כל השאלות הללו נתן דעתו במיוחד על בעיית היחסים האגראריים בכפר הערבי, על המשטר הקרקעי השורר בו, לרבות כל השאלות הקשורות בהתפתחותן של משטר זה: הבעלות הקרקעית לסוגיה השונים, הסיבות שגרמו להתהוותה, והשפעתה בחיי הכלכלה והחברה בכפר הערבי. מתוך כך הבין יפה, כי פתרון השאלות השנויות במחלוקת בין שני העמים בארץ מחייב, קודם כל, כי תימצא דרך נכונה לשינוי היחסים האגראריים שהיו קיימים במשק הערבי. ברי היה לו, שאין לפתור את השאלה הקרקעית בנוסחאות פשוטות, הבנויות על חישוב שטח-האדמה הנמצאים בארץ-ישראל וחלוקתם לפי צרכי שני העמים, כלומר, עליי פתרונות חקלאיים-טכניים גרידא. צריך שיחול שינוי יסודי ביחסים החברתיים בתוך התחום הערבי, מין ריפורמה אגרארית שתשנה את פני הכפר הערבי — ואולי גם את פני הכפר העברי — מבחינה כלכלית וחברתית כאחת. ומובן מעצמו, כי הריפורמה הזאת צריכה להיבנות על ידיעה יסודית של המשטר הקיים לכל פרטי-פרטיו. מתוך השקפה זו צמחה ועלתה גם ההתקרבות שבינינו: הודעות המחשבה הביאה לידי קירבה נפשית ושותפות של שאיפה בעבודתנו גם יחד.

באותם ימים הייתי מטפל הרבה בספרי „המשטר הקרקעי בארץ-ישראל“, המוקדש בעיקר לבעיות הקנין הקרקעי בכפר הערבי. מטרתו של הספר היתה לבדוק את היחסים האגראריים בקרב האוכלוסיה הערבית, את התהוות הצורות השונות של הבעלות הקרקעית, על כל הבעיות המסובכות, מבחינה כלכלית וחברתית, הנובעות מכאן, כגון פיזור הרכוש הקרקעי ופיצולו, בעלות משותפת של הקנין הקרקעי — מושעא, וכיוצא בכך. אחרי שעסקתי הרבה שנים בצבירת החומר העובדתי והמספרי, שהיה מספור בארץ-כיונים וגנטי-ספרים, ניגשתי לכתיבת הספר, ומשיימתי את המלאכה עמדותי בפני הבדיקה האחרונה של כתב-היד. ולמי יכולתי לפנות, אם לא לולמן לייף, המכיר את הבעיות הכלליות בנושא מחקרי זה, שהיה שותף עמי בגישה הכלכלית-סוציולוגית אל עצם

דבורה בארון
פרשיות

כינוס הכתבים בכרך אחד
כל סיפורי הסופרת, אשר הביאה את הסיפור
העברי הקצר לתכלית השלימות. יצירותיה
יצוקות כוח ורעננות, וכן של פשטות עם
בגרות של ביטוי מצומצם מצינים את סיפוריה.
הספר, שאליו צורפה תמונת הסופרת ודברי
הקדמה מאת אשר ברש, נדפס במהדורה מצומצמת
על גבי נייר הולאנדי והוא כרוך
כריכה נאה.
564 עמודים. המחיר 1.800 ל"י

פ. לחובר
על גבול הישן והחדש

אוסף מאמרים רבי משקל על תקופת המעבר
לספרותנו החדשה. רובם נכתבו בתקופת-חייו
האחרונה של החוקר-המבקר והם פרי
הספרותי הבשל.
הספר מלווה תמונת המחבר, נדפס על גבי נייר
הולאנדי וכרוך כריכה נאה
263 עמודים. המחיר 1.500 ל"י

יעקב פייכמן
אמת הבנין

מסות על סופרי אודיסה (מנדלי, אחד-העם,
ביאליק, טשרניחובסקי, ש. בן-ציון ועוד)
שהספרות היתה להם קודם כל שליחות חינוך
כית גדולה. בכינוס ההערות של סופרים
ומשוררים אלה יש כדי להבליט הן את יצירתו
האישית של כל אחד והן את הרוח שהיתה
צורה בקבוצה כולה, אשר בשלימות הביטוי
ובריכות כל כוחות הנפש ראו את הדרך
להתחדשות האומה
518 עמ'. המחיר — 2 ל"י

ד. קמחי
בית הפז

רומאן מחיי ירושלים, עלילה המתקמט מא-
חורי הווילאות האטומים של בית-משפחה
עתיק-מסורת, שרוח פרצים של אהבה סוערת
חולפת אותו ומהפכת את גלגל החיים בו.
ומדמוי השקיעה המסתמנים בחייה של
אותה משפחה מלפני שלושה דורות בוקעת
רוח של התאוששות והתעוררות, רוח נושאת
בשורה על ימים חדשים, קרועים למרחב-אור.
304 עמודים. המחיר — 1 ל"י

אריה לודוויג שמראום

שעות ודור

שירים

שם המשורר איננו חדש בספרות; קוראי
גרמנית הכירוהו כמשורר עדין, בעל לשון
זכה ויצוקה. בזכות חיבתו לארץ והורח
שנאצלה עליו משרית ימי הביניים אירע הנס:
עוד לשון ניתנה למשורר: לשון עמ. ב"שעות
ודור" נאספו מיטב השירים שנכתבו עברית
על ידי המשורר, בלב נאמן, ברגש דתי עמוק
ובענינים פקחות וצופות אל גבכי החיים מב-
קש הוא לדובב בשירת-אמת את עולמנו.
בצורת שיריו יש משום גשר נטוי בין
הפיוט והתפילה לבין דרכי הביטוי של הליר
ריקה המודרנית. ובסגנונו ובאופיו המיוחד
מתלכדות תוך מאבק ואהבה, בעיות ההווה
ושאיפות הנצח — "שעות ודור"

עם עובר בע"מ

הוצאת יובל

שירי ז. שניאור

לכבוד יובל החמשים ליצירתו של המשורר —
תרס"א—תשי"א — נאספו מחדש כל שיריו
ויצאו לאור בארבעה כרכים גדולים, 500
עמודים כל כרך. שנים מהם כבר יצאו ושנים
האחרים יופיעו בסוף השנה. בכרכים אלה נכנס
כל היבול השירי של המשורר, כולל מחזות,
שירים ושירים בפרחה, שלא הופיעו בכלל,
בצורת ספר, עד היום הזה. כל החומר העצום
הזה, המכיל כ-2000 עמוד, נתקן ונצרך מחדש
ע"י המשורר, מוגש לקורא העברי בלבוש נאה.

מחיר כרך א' וב' — 3.500 ל"א כ"א.

להשיג בכל סניפי "עם עובר" ובבתי מסחר
לספרים.

ספרים חדשים

בספריית "דבר לעס":
(תבנית-כיס נוחה, כריכה נאה — 385 פרוטה)
פלימום מאת אריסטופנס
בתרגום י. זילברשלג. מנוקד
אשר אתם התהלכתי מאת מרים ש"ך
רב מעדיה גאון מאת יצחק בן-אשר

בספריית אגודת הסופרים:
בחינות היסטוריות מאת ד"ר יוסף הגר
אור חדש על תקופה דרמטית והרת-הוצאות
לישראל ולעמים.

288 עמוד על נייר משופה, בכריכת-בד —
1.045 ל"י

ההוצאת "דבר", ו"עונג שבת" ("אוהל שם")
ספר המועדים, כרך ד' סוכות
בעריכת ד"ר יו"ט לוינסקי

הוצאה מהודרת, מלווה תייר-גינה, תמונות
ועיטורים רבים

440 עמוד על נייר משופה, בכריכת-הדור
2.500 ל"י

החברה הארצישראלית לקרור והספקה בע"מ

בתי הקרור המשוכללים
ביותר במזרח הקרוב

•

המחסנים בתל-אביב:

בדרך פתח-תקוה, ליד תחנת הרכבת
ת. ד. 318 טלפונים 4316-7

המחסנים בחיפה:

באיזור המיושב, רחוב הנמל
ת. ד. 1409 טלפונים 4541-2

„המלחים“

בע"מ

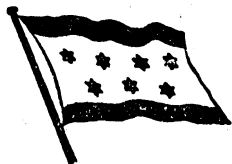
בית החרושת החדש
בכביש פתח-תקוה

מול קרית מלון

משרדי הקשר

תל-אביב רח' מקוה ישראל 18 קומה ב'

תעשית דודי קיטור וארמטורה
בית מלאכה מכני וחריטה
בנין סירות, מנופים
ומגרות חצץ
מיכלים להחסנה והובלת דלק
קונסטרוקציות ברזל לבנין
שטומי השקאה וציוד תעשיתי

צ י ם

חברת השיט הישראלית בע"מ

שרות קבוע ביין:
חיפה - גנואה - מרסיל - ניאפולי
חיפה-מרסיל • חיפה-טריפולי • חיפה-ונציה

באניות הישראליות
א/ק קדמה, א/ק נגבה, א/ק ארצה, א/ק גלילה

צ י ם ק ו י מ ש א ו ת

שרות משאות קבוע בין נמלי אירופה וישראל
תשלום דמי הובלה בלירות ישראליות

סוכנים כלליים: שהם שרותי הים בע"מ

חיפה: רחוב המלכים 7/9, חבת-דאר 1723, טלפון 4480, 3, 4, 8, 9 — מברקים: צים חיפה
תל-אביב: רחוב פינסקר 2, חבת-דאר 2634, טלפון 2045, 285/6 — מברקים: צים תל-אביב
ירושלים: רחוב הרצל בנין ג'נרלי, ת.ד.: 1151, טלפון 5478 — מברקים: צים ירושלים

משרדים וסוכנויות: ניו-יורק, לונדון, רומדס, אמסטרדן, בזל, פריז, מרסיל, רומא, גנואה